T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLÂM EDEBİYATI BİLİM DALI

DİNÎ VE TASAVVUFÎ YÖNDEN NÂBÎ DİVANI'NIN TAHLİLİ

(KASİDELER BÖLÜMÜ)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN
RAMAZAN ÖTKÜN

DANIŞMAN
YARD. DOÇ. DR. MURAT YURTSEVER

BURSA 2003

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

NÂBÎ'NİN HAYATI, SANATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ, ESERLERİ, DİNÎ VE TASAVVUFÎ YÖNÜ

I. BÖLÜM

DİN

II. BÖLÜM

TASAVVUF

ÖNSÖZ

Kökleri oldukça eskiye dayanan Türk Edebiyat Tarihi'nin dönemleri içinde önemli bir yere sahip olan Divan Edebiyatı, kendine has düşünce, üslûp ve geliştirdiği sözlüğüyle damgasını vurmuştur. Divan Edebiyatı, XX. yüzyılın başlarına kadar zirvedeki yerini korumuş ve sanatkârları aracılığıyla çok değerli eserler vücuda getirmiştir. Bu eserlerin birçok yönden incelenerek sonraki nesillere ulaştırılması millî kültürümüzün muhafazası açısından son derece önemlidir. Yeni nesillerin millî kültüre sahip çıkması, yabancı kültürlerin tesirinden en az şekilde etkilenmesi bu gibi değerlere sahip olmasına ve onların özümsenmesine bağlıdır.

Esas olan sanatçının eserinin incelenmesidir. Son yıllarda yapılan eser tahlilleri de buna işaret etmektedir.[1] Şairin his ve hayal dünyasını anlamak da böyle objektif, ilmî kriterlere bağlı kalarak yapılan çalışmalar olsa gerektir.

Bu çalışmamızın, Nâbî Divanı'nın sadece kasideler bölümünü içermesi bakımından lokal olduğunu söyleyebiliriz. Fakat sistematik açıdan, yapılan diğer tahliller gibi birçok konu üzerinde değil, sadece din ve tasavvuf yönünden ele alınmış olması bakımından ayrı bir örnek teşkil etmektedir. Bu yüzden eser, daha derinlemesine incelenmiş ve konularla ilgili mümkün olduğu kadar çok örnek verilmeye gayret gösterilmiştir.

Ayrıca elimizden geldiğince Nâbî'nin hayal dünyasına dalmaya çalıştık ve subjektif olmaya gayret gösterdik. Sadece din ve tasavvuf ele alınarak yapılan tahlil çalışması olarak Yard. Doç. Dr. Mustafa Tatcı'nın eserine rastlayabildik.[2]

Hikmetle yazan, hikmetle söyleyen Nâbî'nin, Divan Edebiyatı'nın zirvede olduğu bir dönemde, isminden çok bahsettiren bir şahsiyet olması bizi onun Divan'ı hakkında çalışmaya itti. XVII. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan şairin altı ayrı

[1] Çavuşoğlu, Mehmet, Necati Bey Divanı'nın Tahlili, İstanbul 1971; Tolasa, Harun, Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Ankara 2001; Kurnaz, Cemal, Hayali Bey Divanı Tahlili, Ankara 1987; Sefercioğlu, M. Nejat, Nev'î Divanı'nın Tahlili, Ankara 1990.

[2] Tatcı, Mustafa, Hayretî'nin Dinî Tasavvufî Dünyası, Ankara 1998.

padişahın devrini idrak etmesi, bunlara bağlı olarak devrinin olaylarını güzel bir şekilde yansıtması onun ve eserinin önemini göstermesi bakımından önemlidir.

Nâbî Divanı'nın birçok nüshası mevcuttur. Bu çalışmamızı Prof. Dr. Ali Fuat Bilkan'ın da işaret ettiği gibi[3] mevcut nüshaların en iyisi olarak gördüğümüz 1118 (1706) istinsah ve 1120 (1708) tezhip tarihli Süleymaniye Ktp. K. 1118 nolu nüsha üzerinde yapmayı uygun gördük. Ayrıca Süleymaniye Ktp. Hamidiye Bölümü 1117 nolu nüsha ile Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bölümü 488 nolu nüshadan da okuma esnasında doğan problemlerin çözümünde yardım aldık.

Çalışmamız din ve tasavvuf olmak üzere iki ana bölümden ve bunlara ait alt başlıklarından meydana gelmektedir. Bu bölümlerde Nâbî'nin kullandığı dinî ve tasavvufî terimlerden yola çıkarak, onun dinî ve tasavvufî dünyasını keşfetmeye çalıştık. Tabiî ki konumuzun kasideler bölümüyle sınırlı kalması, bu bölümün ise daha çok bazı kimselere yazılan methiyelerden ibaret olması, onun dinî ve tasavvufî dünyası hakkında ipuçları bulmamızı güçleştirdi. Ancak elde ettiğimiz verileri en iyi şekilde kullanmaya gayret gösterdiğimizi söyleyebiliriz.

Giriş kısmında, şairi tanımamız açısından faydalı olacağını umduğumuz Nâbî'nin hayatı, sanatı ve edebî kişiliği, eserleri, dinî ve tasavvufî dünyası hakkında bilgi vermeye çalıştık. Kullandığımız kısaltmaları ayrı bir bölümde verdik. Sonuç bölümünde ise, yaptığımız tahlil hakkında genel bir değerlendirme yaptık.

Bibliyografya kısmında, dipnotlarda geçen eserleri gösterdik. Bunun yanında kaynak olarak kullandığımız fakat dipnotlarda geçmeyen eserlere de yer verdik. Eserin sonunda yer alan indeks kısmında çalışmamızda geçen yer ve şahıs isimlerini vermeye çalıştık.

Örnek olarak sunduğumuz beyitleri, esas aldığımız nüshada bulunduğu varak sayfasına göre dipnotta verdik. Üzerinde çalıştığımız nüshayı kısaca "SÜ1" olarak belirttik ve arkasından varak numarasını gösterdik. Meselâ, 15a'da geçen beyti dipnotta, "SÜ1, 15a." şeklinde gösterdik. Kullandığımız nüshada bulunmayan,

[3] Tarihlerini tespit edebildiğimiz nüshalardan 8 tanesi, Nâbî'nin hayatta olduğu bir sırada istinsah edilmiştir. Ancak bu nüshaların çoğu şiir sayısı bakımından eksik nüshalardır. Bunlardan 1118 (1706) istinsah ve 1120 (1708) tezhip tarihli Süleymaniye Ktp. K. 1118 no'lu olanı, tespit edebildiğimiz eski tarihli nüshaların içerisinde en güzel ve en mükemmel olanıdır. Bilkan, Ali Fuat, Nâbî Dîvânı, M.E.B., Yay., c. I, s. XXV, İstanbul 1997.

Süleymaniye Kütüphanesi 1117 no'lu nüshada bulunan, konumuzla alâkalı bazı beyitlerin dipnotlarını ise "SÜ2" şeklinde verdik ve devamında varak numarasını belirttik. Beyitlerde geçen hemze ve ayın harflerinin birbirine karıştırılmaması için her birine farklı işaret vererek karışıklığı gidermeye çalıştık. Hemze harfi için (') işaretini, ayın harfi için ise (') işaretini kullandık.

Nâbî gibi kalemi kuvvetli bir şairin eserini onun dünyasına dalarak tahlil etmek elbette kolay olmadı. Bu sebeple yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen ve bana her konuda, her türlü desteği veren kıymetli hocam Yard. Doç. Dr. Murat YURTSEVER'e teşekkürü bir borç biliyorum. Ayrıca Prof. Dr. Mustafa KARA ve Prof. Dr. Mefail HIZLI'ya şükranlarımı sunar, eşime de her türlü desteğinden dolayı teşekkür ederim.

Bursa – 2003 Ramazan ÖTKÜN

KISALTMALAR

a.	: Ayet
a. g. e .	: Adı geçen eser
b.	: bin
Bkz.	: Bakınız
Böl.	: Bölüm
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
K.	: Kitaplık
Ktp.	: Kütüphane
mad.	: Madde
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Neşr.	: Neşriyat
no.	: Numara
Öl.	: Ölüm
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SÜ1	: Süleymaniye Kütüphanesi 1118 no'lu nüsha
SÜ2	: Süleymaniye Kütüphanesi 1117 no'lu nüsha
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
Terc.	: Tercüme, tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
v.	: Vefat
vr.	: Varak
Yay.	: Yayın, Yayınları

GİRİŞ

NÂBÎ'NİN HAYATI, SANATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ, ESERLERİ, DİNÎ VE TASAVVUFÎ YÖNÜ

A. HAYATI

XVII. yüzyılın 2. yarısında yaşayan Nâbî, devrin tanınan ve şöhrete sahip olan şairlerindendir. Asıl adı Yusuf olan şair, eski adı Ruha olan Urfa'da 1642[4] yılında doğmuştur. Bir şiirinde Urfalı olduğunu şöyle ifade eder:

Hâkimiz mevlididir Hazreti İbrâhîm'in

Nâbiyâ râst makâmında *Ruhâvîy*iz biz

Halep'te doğan oğlu Ebulhayr Mehmet Efendi adına yazdığı Hayriyye'sinin baş taraflarında ise şu mısralar vardır:

Vatanım şehri dil-ârâ -yı *Ruhâ*

Vakt-i tahrîr makarrim şehbâ

Ne *Ruhâ* nüsha-i gülzâr-ı cinân

Maskat-ı re'}s-i Halîlü'r-Rahmân

[4]Prof. Dr. Meserret Diriöz, Nâbî'nin doğum yılının bulunmasını şu şekilde izah ediyor: Nâbî, 1122(1710)'de kendisinin Halep'ten İstanbul'a ikinci defa gelmesine vesile olan Baltacı Mehmet Paşa'ya yazdığı kasidesinde bulunan: "Dedi ki ey füsürde-hıred pîr-i nâ-tevân / Heftâd sinde bu seferün ney ki hikmeti" beytinde, bu tarihte yetmiş yaşında olduğunu söylemektedir. Buna göre: 1122'den 70'i çıkarırsak doğum yılı olan 1052 (1642) tarihini buluruz. Diriöz, Meserret, Eserlerine Göre Nâbî, Fey Vakfı, İstanbul 1994, s. 27.

Ne *Ruhâ* gıbta-geh-i hıtta-i Şâm

Mazhar-ı muʿcîze-i berd ü selâm

Asıl adının Yusuf olduğunu ise şöyle belirtir:

Kemînen *Yûsuf-ı Nâbî*-yi ahbâb ü ekârible

Şefâʿat yâ Habîba'llâh şefâʿat yâ Rasûla'llâh

Nâbî'nin çocukluk yılları ve gençlik yıllarına ait pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Fakat küçük yaştan itibaren sıkı bir eğitimden geçtiği, Farsça ve Arapça'yı kurallarına göre en iyi şekilde öğrendiği kaynaklarda yer almaktadır. Bir rivayete göre Nâbî, gençlik yıllarında arzuhâlcilikle işe başlamış, yazısının güzelliği, ifadesinin düzgünlüğü ile Urfa'da mutasarrıfların dikkatini çekmiş, kendisine İstanbul'a gidip iyi yetişmesi ve yeteneklerini geliştirmesi tavsiye olunmuş, o da bu tavsiyeye uyarak devletin merkezine yani İstanbul'a gelip yerleşmiştir.[5] Nâbî'nin, Urfa'nın tanınmış ailelerinden olan Hacı Gaffarzâdelere mensup olduğu sanılmaktadır.

Nâbî üzerine çalışmalarını sürdüren Prof. Dr. Meserret Diriöz, ailesi hakkında yeni bilgiler elde ettiğini söylemekte ve soy kütüğünü şöyle belirlemektedir: "Babası Seyit Mustafa, onun babası Seyit Mahmut, onun babası Seyit Muhammed Bakır ve onun babası Şeyh Ahmed-i Nakşîbendî'dir. Erkek kardeşleri, Hacı Mahmud Ağa, Hacı Mehmet ve Seyit Ahmeddir. ... Nâbî'nin kız kardeşlerinden birisi, Hacı Hemşire diye bilinmektedir. Kendi oğulları ise Ebulhayr Mehmet ve Mehmet Emindir"[6]

Nâbî, "Tuhfetü'l-Harameyn" adlı eserinde, 1089(1678)'de hacca gidişi vesilesiyle uğradığı Urfa hakkında bilgi verirken: "Sıla-i rahm vesîlesiyle on üç sene evvel âsitâne-i devlet cânibine kemerbend-i azîmet" olduğunu ifade eder. Buna göre, şairin 1089 (1678)'da hacca gittiği göz önünde bulundurulursa, on üç yıl evvel İstanbul'a gidişi 1076 (1665-1666) yılına rastlar. Böylece Nâbî'nin bu tarihte ve

[5] Karahan, Abdülkadir, Nâbî, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. 5.

[6] Diriöz, Meserret, Nâbî'nin Ailesine Dair Yeni Bilgiler, Türk Kültürü, S. 167, Ankara 1976, s. 668-673.

henüz 24 yaşlarında iken İstanbul'a gittiği tesbit edilmiş olur.[7] 24 yaşlarında İstanbul'a gelen Nâbî, önceleri bu şehirde aradığını bulamamış, ancak daha sonra Musahip Mustafa Paşa'ya intisap etmiş, paşanın divan kâtibi olmuştur.[8] Nâbî, bu gurbet hâlini şöyle dile getiriyor:

Gurbeti ihtiyâr idüb nâ-çâr
Eyledüm himmet ile terk-i diyâr

İtdüm âhir ʿazîmete niyyet
Kandesin deyü dergeh-i devlet

Eyleyüp şedd-i rahl-i sûz ü güdâz
Armagan eyledüm recâ vü niyâz

Cânda hâhiş derûn-ı dilde heves
Sözlerüm arzû nefes-be-nefes

Hâsılı bu ümîdi hâhiş ile
Bârgâh-ı Hüdâ'ya nâliş ile

Erdüm ârâm-gâh-ı Sultân'a
Taht-gâh-ı hidîv-i devrâna[9]

Yusuf Nâbî nice hayallerle geldiği İstanbul'da aradığını bulamamış ve bu arada çok sıkıntılar çekmiştir. Bu sıkıntılı dönem Musahip Mustafa Paşa'nın kâtibi olmasıyla da sona ermiştir. Nâbî, artık istediği ortamı bulmuş ve bol bol şiir yazmaya başlamıştır. Daha bir yıl geçmeden kendisinden söz ettirmeye başlamıştır. Ava olan merakı yüzünden sık sık ava giden ve kendisine "Avcı Mehmet" adı verilen IV. Mehmet, bu yıllarda devletin başındadır. IV. Mehmet'in av partilerine davet edilen Nâbî, bu teklifi reddetmemiş ve devlet ricaliyle devamlı olarak ava çıkmıştır. Sadece bir defa hastalığı sebebiyle gidememiş, bunu da kasidesinde belirtmiştir.

[7] Bilkan, Ali Fuat, Nâbî Hayatı Sanatı Eserleri, Akçağ Yay., 1. bs., Ankara 1999, s. 2.
[8] Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri, c. 5, Ötüken Söğüt, İstanbul 1987, s. 267.
[9] SÜ1, 87a.

Nâbî, İstanbul'dan başlayarak ömrü boyunca sürecek olan rahat hayatını, refah ve şöhretini, bu hayırhah, sanatsever ve himmet sahibi vezire yani Musahip Mustafa Paşa'ya borçludur. Bu zat kendisini, eskilerin tabiriyle, "haziz-i zillet"ten "evc-i izzet"e yükseltmiştir.[10] Bu sebeple Nâbî'nin, paşaya beş kaside yazdığını biliyoruz.

1082/1671 tarihinde yapılan Lehistan seferinde IV. Mehmet'le savaşa giden Musahip Mustafa Paşa'nın maiyetinde bulunan Yusuf Nâbî, Kamaniçe'nin fethi üzerine "Fetih-nâme-i Kamaniçe" adlı bir eser yazmış ve bu sefere bir de tarih düşürmüştür:

Târîhini felekde melek yazdı Nâbiyâ

Düştü *Kamançe* hısnına nûr-ı Muhammedî[11]

IV. Mehmet bu mensur eseri çok beğenmiş ve Nâbî'yi risalesinden dolayı hem takdir etmiş, hem de iltifatı ile sevindirmiştir.

Yusuf Nâbî gittikçe ününe ün katmış ve yaşadığı devrin en önde gelen şairleri arasında yer almıştır. Bu sıralarda doğan şehzadelere, sarayların inşasına, dünyaya gelen eş-dost ve devlet büyüklerinin çocuklarına, çeşme-hamam yapımlarına, vefatlara, önemli görevlere tayin olanlara güzel tarihler düşürmüş ve gittikçe muhitini genişletmiştir. Öylesine ki sonradan sadrazamlığa kadar yükselen Rami Muhammed Paşa bile gençliğinde kendisine intisap ederek yükselme yollarını aramış ve bulmuştur.[12]

Nâbî'nin gönlüne bir ara hac farizasını eda etmek arzusu düşmüş, 1678 yılında, Mustafa Paşa'nın da yardımlarıyla hacca gitmek nasip olmuş ve yolda rahat edebilmesi için Padişah IV. Mehmet tarafından bir ferman verilmiştir. Ferman, Nâbî'nin gittiği her yerde rahat ettirilmesi ve o yerlerdeki yöneticilerin kendisine kolaylık göstermeleri emrini ihtiva etmektedir. Nâbî Divânı'ndaki 374. ve 712. gazeller, şairin hac sırasında iken yazdığı şiirlerdendir.[13]

---

[10] Diriöz, Eserlerine Göre Nâbî, s. 13.
[11] SÜ1, 46a.
[12] Karahan, a.g.e., s. 9.
[13] Bilkan, Ali Fuat, Nâbî Dîvânı, M.E.B. Yay. c. 1, İstanbul 1997, s. XIV.

Musahip Mustafa Paşa'ya o derece bağlı olan Nâbî, hac dönüşünde onun kethüdası olmuş ve Tuhfetü'l-Harameyn eserini bu yıllarda kaleme almıştır. Bir süre sonra bu görevden kendi isteğiyle ayrılmasına rağmen paşaya bağlılığı devam etmiştir. Bu sadakati, Prof. Dr. Abdülkadir Karahan şöyle ifade ediyor: "Nâbî, paşasına sadakatini onun ömür mumu sönünceye kadar sürdürmüştür. Paşa ile aralarına, hiçbir vesile ile, bir soğukluk bile girememiştir. Nitekim Mustafa Paşa, Kapudan-i deryalıkla saraydan uzaklaştırıldığında (1683), Nâbî de ondan ayrılmamış ve beraberinde bulunmuş, daha sonra Mora seraskerliğine gönderilişinde de (1096/1685) paşasını yalnız bırakmamıştır. Böylece vefakârlığın, saffet ve samimiyetin bir örneğini de vermiştir. Bu bağlılık Mustafa Paşa'nın Boğazhisar (Seddülbahr) muhafızlığında vefatına kadar sürmüştür (1687)."[14]

Şair, paşayı ve onun gelişini Divan'ında şöyle dile getiriyor:

Geldi devrân-ı safâ-bahş-ı Musâhib Pâşâ

Lâzım oldı sana ey gam ʿadem-âbâda sefer

Nice pâşâ ki düşer tâcı başından çerhün

Şânınun mertebe-i rifʿatine itse nazar[15]

O öyle bir vezirdir ki, Hz. Süleyman'ın veziri olan Âsaf ayarındadır:

Hem dem-i pâdişeh-i dehr ki *Âsaf* bulsa
Hâk-i pâk-i kademin dîde-i ʿaklına çeker[16]

O şeh-süvâr ki bindükçe semend-i ikbâle
Revâdur *Âsaf* olursa yanınca gâşiyedâr[17]

Ne gûş-ı ʿâlem işitdi ne gördi çeşm-i cihân
O zât-ı pâke muʿâdil vezîr-i pâk-ʿıyâr[18]

---

[14] Karahan, a.g.e., s. 12.
[15] SÜ1, 20a.
[16] SÜ1, 20a.
[17] SÜ1, 21a.
[18] SÜ1, 21b.

Şairin çok sevdiği kişi olan Mustafa Paşa aniden vefat edince, Nâbî de İstanbul'dan ayrılmış ve memleketi Urfa'ya yakın olan Halep'e yerleşmiştir. Çeyrek asra yakın bir zaman Halep'te yaşayan şair, evliliğini de burada gerçekleştirmiştir. Devletin de yardımlarıyla Nâbî burada rahat bir hayat sürmüştür.

Şairin Halep yılları hakkında fazla bilgi olmamakla birlikte, burada da boş durmadığı, çeşitli tarihî olaylarla ilgili şiirler yazarak devletin merkeziyle olan irtibatını sağlamaya çalıştığı bilinmektedir. 1106 (1694) yılında oğlu Ebulhayr Mehmet Efendi Çelebi dünyaya gelmiş ve Hayrî-nâme'yi burada 1701 yılında yazmıştır.[19]

Aslında Nâbî'nin sevdiği şehir olan İstanbul'dan Halep'e ne zaman ve ne sebepten dolayı geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda Prof. Dr. Abdülkadir Karahan: "Musahip Mustafa Paşa'nın vefatı üzerinden fazla bir zaman geçmemişken İstanbul'da oturmaktan sıkılmış olmalı ki; suyunu, havasını beğendiği, ayrıca -o zamana göre- vatanı sayılan doğum yeri Urfa'ya yakınlığı da bulunan Haleb'e gidip orada ikamet etmeyi arzulamış ve niyetini de gerçekleştirmiştir."[20]

Prof. Dr. Meserret Diriöz de Nâbî'nin İstanbul'dan ayrılarak Haleb'e gidişini devrin karışıklığına bağlar: "Başların yuvarlandığı, kanların döküldüğü, malların yağma edildiği bir zulüm ve vahşet muhitinde Nâbî'nin padişaha yakınlığı dolayısıyla ya işinden atıldığını veya kendisinin korku yahut nefret sebebiyle vazifesinden ayrılarak İstanbul'u tek ettiğini düşünebiliriz."[21]

1687-1700 yılları arasında Sultan II. Süleyman (1687-1691), Sultan II. Ahmed (1691-1695) ve Sultan II. Mustafa (1695-1703) olmak üzere kısa sürede tahtın çok el değiştirmesi, ilk toprak kayıplarının başlaması, İstanbul'da sükûnet ve güven ortamının kalmaması Prof. Dr. Meserret Diriöz'ün görüşünü destekler niteliktedir.

Nâbî, Halep muhassıllığında bulunmuş,[22] iki defa Şam defterdarlığına tayin edilmiştir.[23]

---

[19] Bilkan, a.g.e., s. XV.
[20] Karahan, a.g.e., s. 12.
[21] Diriöz, a.g.e., s. 67.
[22] Diriöz, a.g.e., s. 74.
[23] Diriöz, a.g.e., s. 74.

Nâbî'nin Ebulhayr Mehmet ve Mehmet Emin isimlerinde iki erkek çocuğunun yanında, iki de kız çocuğu olduğu sanılmaktadır. [24]

Baltacı Mehmet Paşa, 1710'da yeniden sadarete getirilince Nâbî'yi de yanına alarak İstanbul'a gelmişlerdir. Nâbî'nin İstanbul'a gelişi, çağın ünlü şairlerini çok sevindirmiştir. Bu durumu Prof. Dr. Abdülkadir Karahan şöyle belirtir:

"Nâbî, İstanbul'a bu son dönüşünde -özellikle şiir ve kültür çevrelerince- çok iyi karşılandı. Zamanının gerçek üstad sanatçısı, Şeyhü'ş-Şuarâ'sı sayılıyordu."[25]

Yusuf Nâbî, İstanbul'da önce darbhane eminliği görevine atanmıştır. Bir müddet sonra da başmukabelecilik ve mukabele-i süvari mansıplığına getirilmiştir.[26]

Divan Edebiyatımızın mümtaz üstadı olan Yusuf Nâbî, Halep'ten dönüşünün henüz ikinci yılında, aniden ve ağır bir şekilde hastalanmış, 3 Rebiülevvel 1124 (12 Nisan 1712)'te de vefat etmiştir. Vefatına birçok tarih düşürülmüştür. "Gitdi Nâbî Efendi cennete dek" bunlardan birisidir. Nâbî, Üsküdar'da bulunan Karacaahmet Mezarlığı'nda medfundur.

B. SANATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Yusuf Nâbî XVII. yüzyılın en ünlü Divan şairlerindendir. Hikemî sözleriyle ön plâna çıkan Nâbî, hikemî tarzın da kurucusu olarak tanınır. Zamanının üstat sanatçısı ve şeyhü'ş-şuarası sayılıyordu.[27]

Nâbî, edebiyatımızda düşünce çığırını açan kişi olarak tanınır. Nâbî'nin şiirlerinde heyecan ve duygu unsurlarını görmekle birlikte, âşıkane yazılmış olan gazellerde bile, hikemî yönünün aşıldığını söyleyemeyiz. Prof. Dr. Faruk K. Timurtaş, onu öğretici ve nasihat verici kuru şiirler söyleyen bir kimse olarak tanımamak gerektiğini söyler ve ekler: "Nâbî, hayatı ve hadiseleri, his ve hayal açısından gören bir sanatkâr değildir. O bunlara tefekkür gözüyle bakar. Güngörmüş,

---

[24] Diriöz, a.g.e., s. 79.
[25] Karahan, a.g.e., s. 21.
[26] Karahan, a.g.e., s. 22.
[27] Karahan, a.g.e., s. 21.

olgun, hakîm bir kimsenin dünya görüşü ile bunların üzerine eğilir. Şiirleri hakîmane bir edayla söylenmekle beraber, bunlar sanat unsurlarından mahrum değillerdir. Bazılarında his unsuru üstün bile görünür. Hatta bunlar arasında lirik olanları da vardır."[28]

Nâbî üzerinde çalışma yapanların, üzerinde özellikle durduğu hikemî tarafı, onun şiirlerinin ve şiir anlayışının da temelini oluşturur. Onun hikmet anlayışı felsefeye dayanmaz. Onun ele aldığı hikmet Kur'an ve sünnete dayalı bir hikmettir. Birçok şiirinde adeta Kur'an'ın savunucusu olmuş, beyitlerinde de bunu, bazen tam ayeti vererek, bazen de telmih yoluyla ayete işaret ederek göstermiştir:

Melâ'ik hâdimân-ı *ye'müru bi'l-ʿadli ve'l-ihsân*[29]

Şeyâtîn dîdebân-ı fursat-ı y*enhâ ʿani'l- fahşâ*[30]

Virüp hakk-ı sarîhin *kabz u bast*[31] ü mahv ü isbâtun

ʿAdâlet-hâne-i hikmetde itmiş cümlesin irzâ[32]

Nâbî, verdiği örnekleri genellikle hayatın içinden alır. Zaten hikmet sahibi Allah da birçok varlığı ibret için yaratmamış mıdır? Nitekim pis kokulu bir böcek, padişahlara yaraşır atlas ve dibâceler meydana getirecek, Nâbî de bunu şiirine dahil etmeyecek; bu Nâbî için düşünelemez:

Zihî Sânîʿ ki eyler berg-i tut u kirm-i bed-bûdan

Libâs-ı iftihâr-ı şehriyârân atlas u dîbâ[33]

Düşünmeyi ve düşündürmeyi esas alan Nâbî hakkında Prof. Dr. Mine Mengi şunları söylemektedir: "Nâbî'nin ekol sahibi oluşu, onun düşünmeye ve düşündürmeye ağırlık veren sanat anlayışıyla yakından ilgilidir. İnsan, hayat ve toplumla ilgili görüşlerini, çağının sükûn ve huzurdan yoksun insanına doğru yolu

---

[28] Timurtaş, Faruk Kadri, Tarih İçinde Türk Edebiyatı, Boğaziçi Yay. 3. bs., İstanbul 1981, s. 283.
[29] Nahl 16/90.
[30] SÜ1, 2a.
[31] "Allah hem zorlaştırır, hem bollaştırır" Bakara 2/245; SÜ1, 2a.
[32] SÜ1, 1b.
[33] SÜ1, 1b.

göstermeyi, öğüt vermeyi amaç edinmiş, düşüncelerini, Nâbî şiirinde vermeye çalışmıştır."[34]

Nâbî'nin Divan edebiyatımızdaki yerini ve daha sonra gelenler üzerindeki etkisini dile getiren Nihat Sami Banarlı, Nâbî'nin sanatını ve edebî kişiliğini şöyle açıklar: "Nâbî fikrî olarak söylemek yolunu seçmiş ve bunda dikkate değer bir şahsiyet göstermiştir. Onun bu tutumu şiirde hemen hemen bir inkılâp sayılmış ve bu şairin yolunda yürüyen daha başka şairler yetişmiştir. Edebiyatımızda Nâbî mektebi denilen bu tarzın hususiyeti, örgü, bilgi ve düşünce unsurlarını didaktik bir zihniyetle ifade ediştir. Böyle bir ifadeyi yer yer güzel gösteren sır da iki asırdan beri klâsikleşmiş ve umumiyetle büyük hassasiyetle ifadesine vasıta olmuş Türk şiir lisanının her şeye rağmen, söze bir takım doyurucu unsurlar katan büyük söyleyiş an'anesidir."[35]

Nâbî, Divan şiirinin tek yönlü akışına değişik bir yön vermiş ve farklı bir söyleyiş tarzını benimsemiştir. Bunda da başarılı olmuş ve kendisine birçok taraftar bulmuştur. Açtığı bu çığır hakkında Hüseyin Yorulmaz şunları ifade eder: "O, Bâkî ve Nedim şiirinde olduğu gibi his ve hayale değil de düşünceye önem vermiş, çok yazarak ve değişik konular üzerinde söz söyleyerek emsallerinden farklı bir şekilde yürüdüğü yolu bir çığır haline getirmiştir. Bu çığır, kendi zamanında olduğu gibi daha sonraki dönemlerde de hayli kabul görmüş ve taklit edilmeye çalışılmıştır."[36]

Nâbî üzerinde önemli çalışmaları bulunan, onun sanatını, hikemî tarzını ve şiir anlayışını iyi bilen Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'ın tesbitleri ise şöyledir: "Şairimizin evvelâ dile hakimiyeti, tefekküre verdiği önem, akıcı üslûbu, mümkün mertebe ağdalı tamlama ve terimlerden sakınması, rahat ifadesi, çağının bazı olaylarını kolayca ve gerçeğe yakın bir biçimde eleştirmesi, ona sanatı ve şahsiyeti açısından ayrı ve üstün bir değer vermemizi gerektirmektedir. Nâbî 'nin yaşadığı 17. yüzyılın ikinci yarısında eski şiir coşkunluğu yerini, daha çok, taklit ve tanzir gibi, birbirinden veya daha eskilerden birşeyler alıp değiştirmek, yahut yapılmış olanlara benzeterek birşeyler yazmakla yetinen nazımseverliğe bırakmış gibiydi. Nâbî'nin bu

---

[34] Mengi, Mine, Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1987, s. 131.

[35] Banarlı, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, c. II, İstanbul 1971, s. 670.

[36] Yorulmaz, Hüseyin, Divan Edebiyatında Nâbî Ekolü, Kitabevi Yay., İstanbul 1996, s. 28.

üstünlüğü de böyle bir muhitte "ekmel-i şu'arâ-yı Rûm" (Anadolu şairlerinin en mükemmeli) sıfatını kazanabilmiş olmasındandır."[37]

Nâbî, Osmanlı İmparatorluğu'nun zirve noktasından aşağıya inmeye başladığı, kargaşalıkların arttığı, sosyal felâketlerin yüz göstermeye başladığı, isyanların çıktığı, savaşlar yapılıp, toprakların kaybedilmeye başlandığı, toplumda huzur ve sükûnetin kalmadığı bir dönemde yaşamıştır. Dolayısıyla şiirlerinin bunlara kayıtsız kalması düşünülemez. Belki de onu hikmetli sözler söylemeye, insanları düşünceye sevketmeye iten sebepler bütün bunlar olmuştur. Prof. Dr. Abdülkadir Karahan, devrin sosyal ve siyasî olaylarından bahsedip, çeşitli örnekler verdikten sonra şunları ilâve eder: "Denebilir ki, Nâbî, çağının huzursuzluk ve kararsızlıkların, hükûmet yönetiminden başlayarak çeşitli meslek erbabı arasında yaygınlaşan zulüm, hile, yalan, rüşvet, mal ve menâle aşırı rağbet, riyakârlık, her işte menfaata bağlılık gibi kötü huyların toplumu kemirmesi karşısında; fikir ve hikmetin kanatları gölgesinde -manen olsun- rahat ve dolu bir şahsiyettir."[38]

Nasıl ki Nâbî'den birçok kişi etkilenmişse Nâbî'nin de etkilendiği şahıslar ve akımlar vardır. Sebk-i Hindî diye anılan Hind üslûbu ile şiirler yazmış olan Feyzî-i Hindî (1547-1595), Urfî-i Şirâzî (1555-1591), Sâib-i Tebrizî (1603-1670) ve Şevket-i Buharî (V. 1695) gibi bazı sanatçılar Nâbî'nin etkilendiği kişiler arasında sayılabilir.

Şairin daha ziyade didaktik şiir yazdığı, lirik şiirden uzak durmaya çalıştığı bir gerçektir. Zamanının aşk, kadeh, şarap gibi yaygın olan konularına şiirlerinde pek rastlamıyoruz. Onun eşya ve olaylara ibret gözüyle baktığını belirten Dr. Ali Fuat Bilkan şöyle devam eder: "Varlıkların meydana gelişlerindeki sır ve hikmeti, şiirlerinde uzun uzun anlatan şair, devrin sosyal tablosuna geniş yer vermiştir. Bu bakımdan Nâbî, kendi iş hâllerinden ziyâde, cemiyete yönelmiş bir şairdir."[39]

Nâbî, Türk diline çok şey kazandırmıştır. Dil üzerinde özellikle duran Nâbî, dilde sadelik taraftarıdır. Buna delil olarak da birçok eserde, onun şu beyti örnek olarak verilir:

---

[37] Karahan, Nâbî, s. 52-53.

[38] Karahan, Nâbî, s. 56.

[39] Bilkan, Nâbî Divânı, c. 1, s. XXI.

Ey şi' r miyânında satan lafz-ı garîbi

Divân-ı gazel nüsha-i kâmûs degüldür.

Nâbî'nin "sade Türkçe"yi savunmasıyla, eserlerindeki uygulamasının birbirine zıt olduğunu savunan Dr. Ali Fuat Bilkan şunları söylemektedir: "Şairin manzum ve mensur eserlerinde farklı özellikte bir dil ve anlatım sergilemesi, bu konuda pek tutarlı düşünmediğini göstermektedir. Bu farklılık, nazım şekilleri arasında da görülür. Sözgelimi, Nâbî'nin gazelleri kasidelerine göre daha sadedir."[40]

Nâbî'nin dili hakkında söylenmesi gereken en önemli hususlardan biri de onun Türkçe'ye olan hayranlığıdır. Arapça ve Farsça'yı da çok iyi bilmesine rağmen Türkçe'nin inceliğinden sık sık bahseder.[41]

Ol dil-güşâ makâller ol hurde nükteler
Mümkin midür bula ' Arabistân'da sûreti

Ol cân-fezâ sühanlarun ol şûh edâlarun
' Akkamlar lisânına olsun mı nisbeti

Ba' dî leke hitâblarından gelür mi hiç
Harf-ı a cânum âh efendim halâveti

Sonuç olarak şunu söylemek gerekir. Nâbî, çağının getirdiği sosyal ve siyasal buhranların da etkisiyle kendine has bir üslûp ortaya koymuştur. Eserlerinde "hikmet" mefhumunu en güzel şekilde işlemiş, okuyanlara hayatın içinden örnekler sunarak onları düşünmeye ve düşündürmeye sevk etmiştir. Kur'anî bir üslûp kullanan Nâbî, birçok beytinde de çeşitli ayetlere atıfta bulunmuştur. Nâbî öyle bir tarz ortaya koymuştur ki, halkımız arasında ve özellikle Anadolu'da hâlâ çok güzel konuşan kimseler için "Nâbî gibi söylüyor" deyimi yaşamaktadır.[42] Kendinden sonra gelenlerin çoğu ondan etkilenmiştir. Bunlara örnek olarak, başta Sadrazamlığa kadar yükselen Rami Muhammed Paşa (v.1707) ve Nâbî'yi açıkça takdir eden ve hayranlığını dile getiren Sâbit (v.1712)'i verebiliriz. Daha sonra da şu şairleri sıralayabiliriz: Nâzım (v.1726), Diyarbakırlı Hâmî (1743), Antakyalı Münif (v.1743),

[40] Bilkan, a.g.e., s. XXI.
[41] Bilkan, Ali Fuat, Nâbî Hayatı Sanatı Eserleri, Akçağ Yay. 1. bs., Ankara 1999, s. 17.
[42] Karahan, a.g.e., s. 60.

Çelebizâde Âsım (v.1759), Koca Ragıb Paşa (v.1762) ve Sünbülzâde Vehbi (v.1809). Bu listeyi daha da uzatmak mümkündür. Yeni Türk Edebiyatı döneminin ilk yıllarındaki şairlerinden Şinasi (1826-1871) ve Ziya Paşa (1825-1880) da etkilenen önemli şahsiyetlerdendir.

C. ESERLERİ

Kalemi kuvvetli olan Nâbî, hem hacimli hem de sayı olarak birçok eser meydana getirmiştir. Altı manzum ve dört mensur olmak üzere bize ulaşan toplam 10 eseri mevcuttur.

Nâbî'nin hayatı üzerinde olduğu kadar, eserleri üzerinde de çok sayıda çalışma yapılmıştır.[43]. Nâbî'nin manzum eserleri şunlardır:

1. Divan
2. Farsça Divançe
3. Hayriyye (Hayrî-nâme)
4. Terceme-i Hadis-i Erbaîn
5. Hayr-âbâd
6. Sur-nâme

Mensur eserleri ise şunlardır:

1. Fetih-nâme-i Kamaniçe
2. Tuhfetü'l-Harameyn
3. Zeyl-i Siyer-i Veysî
4. Münşeât

---

[43] Bkz. Karahan, Nâbî, s. 26-49; Bilkan, Nâbî Hayatı Sanatı Eserleri, s. 23-37; Diriöz, Eselerine Göre Nâbî, s. 125-164; Okuyucu, Cihan, Nâbî, Timaş Yay., 1. bs., İstanbul 2001, s. 13-114.

Manzum Eserleri:

1. Divan

Eserleri arasında en önemli olanı budur. Eserin Arap harfleriyle iki baskısı vardır. Divan, ilk defa 1257 (1841), Mısır Bulak'da; bir defa da 1292 (1875) de, İstanbul'da Şeyh Yahya Efendi matbaasında basılmıştır. Ancak, bu Türkçe Divanlar basılırken, Farsça Divançe ile Hayrî-nâme de buna ilâve edilmiştir. Nâbî Divanı nüshalarının en eski tarihlisi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu nüsha, şair henüz hayatta iken 1696 yılında istinsah edilmiştir. Ancak şiir sayısı ve nitelik olarak en mükemmel nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Bölümü, K. 1118 no'lu nüshadır. Bu Divan nüshasında 1118 (1706) istinsah ve 1120 (1708) tezhip tarihi yazılıdır.

Nâbî'nin Türkçe Divanı'nda, 29 kaside, 888 gazel, 1 terkib-i bend, 5 tahmis, 156 tarih, 10 mesnevî, 114 kıt'a, 218 rubaî, 61 matla', 156 müfred, 1886 muamma ve 30 lügaz bulunmaktadır.

Divan'da 1 tevhit, 4 naat, 1 çehâr-yâr medhiyesi ile Muhyiddîn İbn-i Arabî ve Mevlâna medhiyeleri yer almaktadır. Bunlardan sonra ise Sultan II. Mustafa ve Sultan III. Ahmet için cülûsiye, Musahip Mustafa Paşa'ya 'îdiye ve 'azliye, Sadrazam Amucazâde Hüseyin Paşa'ya yazılmış sulhiye yer almaktadır. Nâbî, Kırım hanı Devletgiray, Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa, Sadrazam Rami Muhammed Paşa, Teberdar Muhammed Paşa, Silahdar Ali Paşa, Musahip Mustafa Paşa, Vezir Cafer Paşa,...vb. Sadrazam ve vezirler ile bazı dostlarına da kasideler yazmıştır. Divan'ın tarihler bölümünde, şairin yakın dostları, Halep'te yaşadığı yılları ve XVII. yüzyıldaki imar faaliyetleri yer almaktadır.

Nâbî'nin kasideleri alışılmışın dışındadır. En önemlisi kasidelerin uzunluğudur. Türkçe Divan'da 163, 116, 121, 111, 118 beyiti bulan kasideler mevcuttur. Divanın gazeliyat bölümünde, kafiye harfleri değiştikçe araya bir rubaî yazılması da Nâbî Divanı'na has bir özelliktir. Divan, şairin Halep'te bulunduğu sıralarda tertip edilmiştir.

Yurt içinde ve yurt dışında Nâbî Divanı adıyla kayıtlı 124 Divan nüshası tespit edilmiştir. Bunlardan 10 tanesi mecmu'a olup, Nâbî Divanı adıyla kaydedilmiştir. 18 nüsha da yurtdışındaki kütüphanelerde bulunmaktadır. Daha evvel

seçme mahiyetindeki bazı çalışmalardan sonra karşılaştırmalı tam metin Dr. Ali Fuat Bilkan tarafından yapılmıştır.[44]

Birçok kütüphanede nüshası bulunan Nâbî Divanı'nın önemli olanlarından bazıları şunlardır:

Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Bölümü, K. 1118.

Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Bölümü, K. 1117.

Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi Bölümü, K. 488.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin Mahmud Kemal İnal Bölümü, 3095.

Ankara, Milli Kütüphane , İbni Sina Yazmaları, A. 3592.

Millet Kütüphanesi, Ali Emirî Efendi Manzum Eserler, 418.

Türkçe Divan hakkında yapılan çalışmalardan bazıları:

1- Ali Fuat Bilkan, Nâbî Dîvânı, c. I-II, M.E.B. Yay. İstanbul 1997.

2- Dr. Meserret Diriöz, Eserlerine Göre Nâbî, Fey Vakfı Yay. İstanbul 1994.

2. Farsça Divançe

Nâbî'nin Türkçe Divan'ı içerisinde bulunan Farsça Divançesinde, 3 gazel, 20 tahmis, 2 tarih, 2 manzume olmak üzere toplam 37 şiir vardır. Eserin matbu metni, Bulak ve İstanbul'da basılan Türkçe Divan'ın içerisindedir. Eser, Dr. Ali Fuat Bilkan tarafından neşre hazırlanmıştır.

3. Hayriyye (Hayrî-nâme)

Nâbî'nin en çok tanınan eserlerinden birisidir. Şair, bu eseri oğlu Ebulhayr için Halep'te ele almıştır. 35 bölümden oluşan eser 1660 beyittir. Nâbî hayat tecrübesini bu eserde toplamış, çeşitli meseleleri ele almış ve onlar hakkında bilgi vermiş, oğluna da nasihatta bulunmuştur. Nâbî'nin bu eseri, yaşadığı devri

[44] Ali Fuat Bilkan, Nâbî Dîvânı, c. I-II, M.E.B. Yay.,İstanbul 1997.

yansıtması bakımından önemlidir. Eser, muhtevasına göre şu bölümlerden oluşmaktadır:

1. Giriş 2. Babanın durumunun özeti 3. Eserin yazılış sebebi 4. İslâm'ın şartları 5. Kelime-i şehadet 6. Namazın fazileti 7. Orucun Önemi 8. Hac İbadeti 9. Zekât ve sadaka 10. İlmin değeri 11. Allah'ı bilme irfan yolu 12. İstanbul'un güzellikleri 13. Güzelliğin tanımı 14. Tokgözlülük 15. Alay ve mizahın zararları 16. Cömertlik 17. Güzel ahlâk 18. Dedikodunun zararları 19. Fal ve yıldız ilminin zararları 20. İçki ve uyuşturucunun zararları 21. Süs ve zinetin zararları 22. Ayanların durumu 23. Yalan ve sahtekârlığın zararları 24. Bahar mevsimi 25. Güzel söz ve şiir 26. Sabırlı olma 27. Ziraatın durumu 28. Paşalık ve paşaların durumu 29. Kadılık 30. Tavla ve satranç 31. Divan hocalığı talebi 32. İksir ve kimyanın zararları 33. Söz taşımanın zararları 34. Tıp ilminin önemi 35. Dua bölümü.

Pek çok yazma nüshası bulunan Hayrî-nâme'nin önemli bulunan bazı nüshaları şunlardır: Süleymaniye Ktp. Ayasofya K. No:3851 ve 4183, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa K. No:619/35. Eser hakkında yapılan bazı çalışmalar:

1. Mahmut Kaplan, Hayriyye-i Nâbî (inceleme metin), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1995.

2. İskender Pala, Hayriyye, Bedir Yay., İstanbul 1989.

4. Terceme-i Hadis-i Erbaîn

Nâbî, İran şairi Molla Câmî'nin "Hadis-i Erba'în" adlı eserini manzum olarak tercüme etmiştir. Eser bir mukaddimeyle başlar. Önce Arapça metinleri yazılmış, daha sonra hadislerin Türkçe manzum tercümeleri verilmiştir. Eserde toplam 42 kıt'a vardır. Yazma nüshalarından bazıları şunlardır: Süleymaniye Ktp. Erzincan K. No:135; Tire Necip Paşa Ktp. No: 336/8. Eser hakkında yapılan çalışmalar:

1. Necip Âsım, "Nâbî'nin Kırk Hadis Tercümesi", Millî Tetebbu'lar Mecmu'ası, c. II, sayı 4, s. 155-160.

2. Abdülkadir Karahan, Türk-İslâm Edebiyatında Kırk Hadis, D.İ.B. Yay. Ankara 1991.

5. Hayr-âbâd

Feridüddin Attar (Öl. 1230?)'ın "İlâhî-nâme" adlı eserindeki "Hikmet-i Fahruddin-i Gürgânî ve Gulâm-ı Sultân" adlı hikayesinin genişletilerek ele alındığı manzum bir eserdir. Nâbî bu eseri, 1117 (1705) yılında Halep'te yaşadığı yıllarda yazmıştır. Bu eser eleştirilmesine rağmen yine de Divan edebiyatının aşk konulu en güzel hikâyelerinden biri sayılır. Mesnevî tarzında yazılmış olan eser, takriben 2007 beyitten ibarettir. Önemli nüshaların bazıları şunlardır: Süleymaniye Ktp. Ayasofya K. No: 3851; Süleymaniye Ktp. İzmir K. No: 569; Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa K. No: 419.

6. Sûr-nâme

Nâbî'ye ait olduğu son yıllarda anlaşılan bu eser, Agâh Sırrı Levend tarafından 1944 yılında neşredilmiştir. Tek yazma nüshası İstanbul Üniversitesi, 1774 numarada kayıtlıdır. IV. Mehmet'in şehzadeleri için Edirne'de yapılan sünnet düğünü için yazılan eser, tevhit ve naat kasideleriyle başlar, daha sonra da sünnet düğünü eğlencelerini, düğüne davet edilen büyükleri, getirdikleri hediyeleri tasvir ve hikâye eder. Sûr-nâme hakkında yapılan çalışmalar:

Nâbî'nin Sûr-nâmesi, Agâh Sırrı Levend, İnkılâp Ktp., İstanbul 1944.

Mensur eserleri:

1. Fetih-nâme-i Kamaniçe

IV. Mehmet'in Lehistan'a yaptığı sefer için Musahip Mustafa Paşa'nın isteği üzerine yazılan bu eser, ilk olarak Tercümân-ı Ahvâl Matbaası'nda "Târih-i Kamaniçe" ismiyle 1284 (1867) yılında İstanbul'da basılmıştır. Eserde bu sefere katılanlar, geçilen yollar, kalenin fethi gibi konular ele alınmıştır. Toplam 84 sayfadır. Yer yer manzumeler de göze çarpar. Nüshalarından bazıları: Süleymaniye Ktp. Hamidiye K. No: 1466/2; Süleymaniye Ktp. Lala İsmail Efendi K. No: 734/3.

3. Tuhfetü'l-Haremeyn

Eser, Nâbî'nin 1089 (1678) yılında yaptığı hac yolculuğundan 5 yıl kadar sonra vücuda getirilmiştir. İlk olarak, 1265 (1849) yılında Matbaa-i Âmire'de 112

sayfa olarak basılmıştır. Nâbî'nin Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere, üç dili de kullanarak yazmış olduğu bu eser, bütün eserleri arasında dili en süslü olanıdır. Nâbî eserde; hac yolculuğunu, geçtiği yerleri, Mekke'ye varışını, haccın edasını ayrıntılı bir şekilde işler. Nüshalarından şunları gösterebiliriz: Süleymaniye Ktp. Lala İsmail efendi K. No:400/1; Süleymaniye Ktp. Hacı Raşid Bey K. No: 43. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. No: 2985 R. 2010. Bu eser hakkında yapılan çalışmalar:

Mahmut Karakuş, Nâbî, Tuhfetü'l-Haremeyn (Hac Hatıraları), Özdal Yay. Şanlıurfa 1989.

Zeyl-i Siyer-i Veysî

Eser XVII. asır nesir üstadı Veysî'nin başladığı fakat bitirmek için ömrünün yetmediği eserinin devamıdır. Veysî, Bedir Savaşı'na kadar yazabilmiş, Nâbî de onu devam ettirip, Mekke'nin fethine kadar olan olayları ilâve etmiştir. Eser, 1248'de Bulak'ta basılmıştır. Dili, Veysî'de olduğu gibi ağırdır. Mevcut nüshalarından bazıları şunlardır: Süleymaniye Ktp. Erzincan K. No: 135/1; Süleymaniye Ktp. Esʿad Efendi K. No: 2442; Antalya (Tekelioğlu) Ktp. No: 457; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. No: 2848 A. 3066/I.

4- Münşeât

Nâbî'nin resmî ve hususî bir çok mektubunu içine alan bu eser, gerek kendi hayatı, gerek yaşadığı devir hakkında önemli bilgiler verir. Mektuplar, şairin vefatından sonra, Şehid Ali Paşa'nın tezkirecisi olan Habeşî-zâde Abdurrahim Çelebi tarafından Ali Paşa'nın emriyle bir araya toplanmıştır. Bazı Nüshaları: Nuruosmaniye Ktp. No: 3777; Süleymaniye Ktp. Esʿad Efendi K. No: 3325.

D- DİNÎ VE TASAVVUFÎ YÖNÜ

Din ve tasavvuf Divan Edebiyatı'nın vazgeçilmez malzemeleridir. 15.-19. yüzyıl Anadolu Türk Edebiyatı'nın kollarından birini oluşturan Divan Edebiyatı, Arap ve Fars kültürüyle yoğrulmuş, dolayısıyla farklı din, dil, coğrafya, sosyal ve idarî hayat gibi konuları içinde toplamıştır. Diğer sanat dallarında olduğu gibi, edebiyatın da kendi döneminden etkilenmemesi mümkün değildir. Hele hele büyük

ölçüde dinî esaslara dayalı anlayışla yönetilen dine dayandırılarak yönetilen büyük bir imparatorluğun hakimiyeti altındaki farklı kültürlerden ve gelişen olaylardan etkilenmemesi hiç düşünülemez. Dinin ve tasavvufun yaygın olduğu böyle bir ortamda meydana gelen edebiyatın tamamen dinden ve tasavvuftan uzak olduğunu savunmak yerinde bir tavır olmasa gerektir.

Bir hayat tarzı ve düşünce sistemi olan tasavvuf, dine ve günlük hayata kendi açısından bakar. Bu tavır İslâmî terim ve ibadetler için de geçerlidir. İnsanın ve İslâm'ın temel unsurları, mutasavvıfların eserlerinde farklı şekillerde tasavvufî renklere girerler.

İşte edebî metinler nasıl ki bulunduğu dönemin bütün olay ve yaşantılarından etkileniyorsa, Nâbî'nin eserlerinde de bu etkiyi görmek gayet doğaldır.

Şair, dönemin etkisine girer ve onu eserlerine yansıtır. Hatta olaylar, şairi bir takım yönlere de yüzünü çevirmesini sağlar. Prof. Dr. Abdülkadir Karahan, Nâbî'nin dönemin kötü durumundan etkilenerek, hikmete, dine, tasavvufa yöneldiğini söyler: "Nâbî'nin yaşadığı yıllarda, durumu gören, kötülüklerin, zorbalıkların karşısında kalındığında bunlara karşı gelmek gücünde olmayan, fakat hakkı, doğruyu, güzeli arzulayan aklı başında birçok insan ya tasavvufa, ya hikmete, yahut bunlara benzer diğer dinî inanış ve görüşlere yapışmayı selâmet yolu saymışlardır."[45]

Karahan, eserinin bir başka yerinde onu hikmete, fikre, tasavvufa meylettiren sebepleri de şöyle sıralar: "Onu hikmete, fikre, azıcıkta olsa bazen tasavvufa meylettiren; o sıralardaki içtimaî nizamın bozukluğu, insanların paraya pula düşkünlüğünün sebep olduğu ahlâk kusurları nedeniyle muhitin ruhlara sıkıntı veren güven eksikliği, ölümle noktalanacak hayatın ötesinde var olan edebî yaşamanın mutlu hayalleri, günlük olaylar yüzünden sevinmenin de yerinmenin de akıllıca bir davranış olamayacağı hususundaki engin tecrübesi olsa gerektir."[46]

Nâbî'nin, devrinin sorunlarıyla alâkalanmak zorunda kaldığı, Büyük Türk Klâsikleri'nde şöyle dile getirilir: "Şair, yaşadığı devirde kendini gösteren sosyal ve ahlâkî sarsıntılarla alâkalanma ihtiyacını duymuş, bilhassa mesnevî tarzında yazdığı

---

[45] Karahan, Nâbî, s. 54.

[46] Karahan, a.g.e., s. 63.

manzumelerde, dine, şeriate, ahlâk ve fazilete karşı büyük bağlılık kurmaya çalışmıştır."[47]

Bize ait olan kısımla alâkalı olarak Nâbî'nin tevhit ve naatlarında birçok ayet ve hadise işaret ettiğini görüyoruz. Görüşlerini genellikle ayet, hadis ve İslâm tarihinden örnekler vererek destekleyen şairin bu yönü, onun dine olan hakimiyetini gösteriyor diyebiliriz. Aslında daha çok hikemî yönüyle tanınan şair, Kur'an'ın birçok yerinde işaret edildiği gibi, "akletmiyor musunuz?", "düşünmüyor musunuz?" düsturlarına atıfta bulunarak, insanları düşünmeye ve düşündürmeye sevkeder. Prof. Dr. Mine Mengi, onun bir ekol oluşunu da bu yönüne bağlar: "Nâbî'nin ekol sahibi oluşu, onun düşünmeye ve düşündürmeye ağırlık veren sanat anlayışıyla yakından ilgilidir. İnsan, hayat ve toplumla ilgili görüşlerini, çağının sükûn ve huzurdan yoksun insanına doğru yolu göstermeyi, öğüt vermeyi amaç edinmiş düşüncelerini, Nâbî şiirlerinde vermeye çalışmıştır."[48]

Olaylara ibret gözüyle bakan ve onları kendi penceresinden değerlendiren Nâbî, kaza ve kadere inanır. Bu konularda belli bir yere kadar söz söyler. Bu da İslâmî inanış tarzı içinde olur. "İslâmî inanış çerçevesinden ayrılmadan, kaza ve kadere de karşı konulamayacağını bilerek bazı sorunlara tesadüf ediyor ve bunların er veya geç mükâfat veya cezalarının görüleceği kanaatının tezahürlerini mısralara işlenmiş buluyoruz."[49] diyen Karahan bu yönüne işaret eder.

Nâbî'nin yeni bir anlayış ve bir sistem getirdiğine değinen Karahan, onun bir felsefî görüşün temsilcisi olmadığını, her hangi bir tarikatı, görüş ve düşüncelerinin yayıcısı saymadığını belirttikten sonra, onun tasavvuf, şeriat ve bir edebî ekolün temsilcisi olmadığını söyler. [50]

Nâbî'nin dine olan hakimiyeti kadar, tasavvufa da hakimiyetinin olduğunu söyleyebiliriz. Onun özelikle İbn Arabî'ye, Mevlâna'ya, Abdülkadir Geylânî'ye ve Şeyh Ebubekir'e yazdığı kasidelerini incelediğimiz zaman tasavvufa olan hakimiyetini apaçık görüyoruz. Tamamen tasavvufî manada kullanmasa da, tasavvufî terimleri sık sık kullandığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Prof. Dr. Meserret

[47] Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri, c. 5, Ötüken -Söğüt, İstanbul 1987, s. 267.
[48] Mengi, Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî, s. 131.
[49] Karahan, a.g.e., s. 61.
[50] Karahan, a.g.e., s. 66.

Diriöz, Nâbî'nin tasavvufu iyi bildiğini şu cümleleriyle dile getirir: "Onun, tasavvufun yalnız esaslarını değil, aynı zamanda derinliklerini ve inceliklerini de çok iyi bildiğine hükmedebiliriz."[51]

Şiirlerinde ve hakkında yazılan eserlerde –bazı farklı rivayetler olmakla birlikte- Nâbî'nin bir tarikata bağlı olduğu, bir şeyhe intisap ettiği hakkında net bilgilere rastlanmamaktadır. Kalemi oldukça güçlü olan Nâbî, eğer bir şeyhe veya tarikata bağlı olmuş olsaydı bazı mutasavvıflar adına yazmış olduğu medhiyelerin bir benzerini, hatta daha güzelini şeyhi için ve tarikatı için yazardı. Oysa onun hakkında bu zamana kadar yapılmış olan çalışmalarda böyle bir delile rastlayamadık.

Nâbî, bazı mutasavvıflara kaside yazmakla birlikte sahte şeyhleri de eleştirmektedir."O, tasavvufu medheder, ancak sahte şeyhlerin zararlarını belirtir."[52] Özellikle şeyhliği bir kazanç vesilesi olarak kullanan, keramet taslayarak halkı kandıran kimseleri açıkça eleştirdiği ve eleştirmekten çekinmediği bir gerçektir. Bir gazelinde böyle kimselere şöyle çatmaktadır:

Eyler rücuʿ nakd-i müzevver gibi sana

Ey şeyh satma çok da metâʿ-ı kerâmetin[53]

Ey Şeyh! Kerametinin malını çok da satma. Sahte para gibi sana geri döner. Başka bir beytinde ise, tasavvuf ıstılahlarıyla velilik taslayanları eleştirmekte ve bu işin taklit sözlerle olmayacağını, gerçeği araştırmasıyla olacağını belirtmektedir:

Ey satan harf-i tasavvufla velâyet halka

Harf-i taklîd ile olmaz ana tahkîk gerek[54]

Sonuç olarak söylemek gerekirse, şiirlerini okuyanlar, İslâmî kurallara bağlı, züht ve takva sahibi, âlim, fazıl ve aynı zamanda ilmiyle amil olan samimi candan bir müslüman simasıyla karşılaşırlar. O, aynı zamanda büyük tasavvuf otoritelerine karşı da saygılıdır. Onlara muhabbeti vardır. Bizzat sevdiği kimselerin kitaplarını okumuş ve faydalanmaya çalışmıştır. Gerçek bir peygamber aşığı olduğu da naatlarından anlaşılmaktadır.

---

[51] Diriöz, Eselerine Göre Nâbî, s. 303.

[52] Bilkan, Nâbî Hayatı Sanatı Eserleri, s. 26.

[53] SÜ1, 171b.

[54] SÜ1, 169a.

I. BÖLÜM

DİN

1. Allah

Allah, kâinatın tek yaratıcısı olan mutlak varlığın ismidir. Kendisinde bütün sıfatları bulunduran ve onları kapsayan özel bir isimdir. Allah, âlemin yaratıcısı olarak, tek, samed, doğmamış ve doğurulmamış olan, hiçbir dengi olmayan,[55] kendisine inanılan, bağlanılan ve ibadet edilen yüce bir varlıktır. Dolayısıyla her işe onun ismiyle ve ona hamdederek başlanır.

İslâm toplumunda benimsenen bu tutum, yaygınlaşan bu hâl; ilim, sanat ve kültürde olduğu gibi edebiyatımızda da yer almıştır. Özellikle Divan Edebiyatı'nda vazgeçilmez olmuş, eserlere tevhitlerle ve münacatlarla başlanmıştır. Nitekim Nâbî de aynı yolu izleyerek eserine Allah'ın adıyla başlamış ve o yüce yaratıcıya yakışır bir tevhitini baş köşeye oturtmuştur.

Nâbî'nin Allah hakkındaki görüşleri, İslâmî görüşe uygun olarak daha çok onun vasıflarıyla ilgilidir. Allah, vasıfları üzerinde düşünülür ve bu düşünceler ilâhî emre uygunluk gösterir. Onun isim ve sıfatlarıyla, var olanlar arasında bir münasebet söz konusudur. Bütün yaratılanlar da onun büyüklüğünün birer delilidir.

Allah, güzel isimleri ve sıfatlarıyla "Vâcip, Râzık, Fâtih, Bârî, Sânî', Settâr, Kâdir, Âdil, Ezel ve Ebed"dir. Allah'ın, kasidelerde kullanılan diğer isim ve sıfatlarından bazılarını şöyle sıralayabiliriz: "Mübdi', Hayyât, Kâbız, Bâsıt, Muhît, Dânâ, Gayûr, Nûr-ı Mutlak, Hayy-ı Ebed, Hudâ, Bânî, Cenâb-ı Rab, İlâh, Dâ'im, Mu'în, Kerîm, Kudret."

Nâbî'ye göre âlem öyle bir düzen içerisinde yaratılmıştır ki hayrete düşmemek elde değildir. Onun için Nâbî, Allah'ı anlatırken hep kâinatın düzenini ele almış ve ondan canlı örnekler sunarak insanlara bu hikmetleri öğretmeye çalışmıştır. Yüce Allah madde ve manayı, beden ile ruhu en güzel şekilde birleştirmiş ve bir divan haline getirmiştir. O, mana bedenini baştan aşağı en güzel şekilde giydiren ve elbise biçen hakikat pazarının terzisidir:

---

[55] İhlâs suresi, a. 1-4,

Ta'âla'llâh zihî divân-tırâz-ı sûret ü ma'nâ

Ki cism-i lafzı ile rûh-ı me'âlî eylemiş peydâ

Zihî *Hayyât*-ı hil'at-dûz-ı bâzâr-ı hakâyık kim

Kad-i ma'nâyı itmiş câme-i terkîb ile ber-pâ[56]

O Allah ki, Celâl ve Cemal'inin bütün tezahürlerini (var etme, yok etme, açma, kapama) hikmetlerle dolu adalethanesinde birbirlerinden razı kılmış ve birbirleriyle ahenkli hâle getirmiştir. O, her şeye kadirdir. "Darlık veren de bolluk veren de Allah'tır."[57]

Virüp hakk-ı sarîhin kabz ü bast ü mahv ü isbâtun

'Adâlet-hâne-i hikmetde itmiş cümlesin irzâ[58]

O öyle muktedir, her şeye gücü yeten bir yaratıcıdır ki, her bir nesneyi hikmetle yaratmış ve ihtiyacını gidermiştir. Nâbî, Allah'ın isimlerinden bazılarını teker teker ele almış ve isimlerin güzelliğini insanların anlayabildiği şekilde duyu organlarına hitap ederek izah etmiştir:

İdüb dûlâb-ı istignâyı gerdan cûy-ı cûd üzre

Riyâz-ı ihtiyâc-ı mümkinâtı eylemiş irvâ

(Allah, lütuf ve ihsanı ile mümkün olan âlemi yaratmış, cömertliği ile susuz kalana su vermiş, aç kalana rızık vermiş, ihtiyacı olan her şeyin ihtiyacını gidermiştir.)

Zihî zât-ı ulûhiyyet mühim-sâz-ı rubûbiyyet

Ki şehristânı sun'ında degül bir zerre nâ-ber-câ

(Onun zatı, büyüklüğü ne yücedir ki, sanatını ortaya koyduğu âlemde hiçbir şeyi noksan, eksik ve kusurlu yapmamıştır.)

Zihî *Mübdi'* ki bî-reng-i 'amâdan eylemiş tasvîr

Hezârân çihre-i rengîn hezârân dîde-i bînâ

(O, öyle yaratıcıdır ki, kör gözden binlerce gören göz, renksiz yüzden binlerce farklı çehreler yaratmıştır.)

56 SÜ1, 1b.

57 Bakara 2/245.

58 SÜ1, 1b.

Zihî *Vâcib* ki itmiş mümkinün îcâdını îcâb

Kemâl-i rahmetinden eylemiş ma' dum iken ihyâ

(O, Vacip sıfatıyla var olması gereken her şeyi var etmiş, sonsuz sıfatı ile yokluktan varlık çıkarmıştır.)

Zihî *Hâlik* ki kemter nutfe-i nâçîzden itmiş

Kıbâb-ı bârgâh-ı çarha sıgmaz kimseler peydâ

(Yaratıcı sıfatına sahip olan Allah, değersiz bir meniden, gök kubbenin altına sığmayan kimseler vücuda getirmiştir.)

Zihî *Râzık* ki enbân-ı ' ademden itmede ihsân

Hezerân tûşe-i şîrîn hezârân ni' met-i ahlâ

(O, öyle bir rızık vericidir ki, yokluk ağacından binlerce tatlı azıklar ve şekerli nimetler ihsan etmektedir.)

Zihî *Fâtih* ki agsân-ı hafâdan itmede ibrâz

Nikâb-ı berge pîçîde hezerân mîve-i eşhâ

(O, öyle bir Fatih'tir ki, en gizli dalların ve yaprakların arasından hoşa giden meyveler göstermektedir.)

Zihî *Bârî* ki nimet-hâne-i sun' ında halk eyler

Hezârân dilber-i mevzûn hezerân duhter-i hasnâ

(O, her şeyi öyle düzgün ve tertipli bir şekilde yaratandır ki, sanatının hikmetinin dokunduğu yerlerde, binlerce güzellik meydana gelmektedir.)

Zihî *Sâni'* ki eyler berg-i tut u kirm-i bed-bûdan

Libâs-ı iftihâr-ı şehriyârân atlas u dîbâ

(O, öyle yaratıcıdır ki, dut ağacından beslenen o pis kokulu böceğe (ipek böceği) padişahların giydiği atlas ve ipek elbiseler yaptırır.)

Zihî *Kâdir* ki hâk-i tîre-tıynetden ider îcâd

Sefîd ü zerd ma' den sebz ü surhin cevher-i garra

(O, öyle kudret sahibidir ki, kara topraktan altın ve gümüş gibi değerli madenler, ve çok çeşitli yiyecekler meydana getirir.)

Zihî *ʿÂdil* ki eyler çâr-sûy-ı çâr faslında

Terâzû-yı dü-keffe hidmetin sermâ ile germâ[59]

(O, öyle Adil'dir ki, dünyanın dört köşesinde ve dört mevsim içinde sıcak ile soğuğu eşit olarak dağıtmıştır.)

İnsanı yarattıktan sonra kendi ruhundan üfleyen[60] ve hayat bahşeden yüce Allah, yine o Rahmanî nefesiyle âlemlere can vermiştir. O, nasıl her bahar toprağa can verip diriltiyorsa, ölmüş olan insanları da öyle diriltecektir. Bu onun için çok kolaydır. Bu konuda birçok ayeti kerime vardır. Bunlardan birisi şudur: "Allah'ın rahmetinin eserlerine bir bak: Arzı, ölümünün ardından nasıl diriltiyor. Şüphesiz o, ölüleri de mutlaka diriltecektir. O, her şeye kadirdir."[61]

İdüp ʿâlemlere bahş-ı hayât enfâs-ı Rahmânî

Çıkarmış arz-ı meyte mürdegânın eylemiş ihyâ[62]

Her bir beytini telmih yoluyla Kur'an'a dayandırmaya çalışan Nâbî'nin, Kur'an'a ne kadar hakim olduğunu görüyoruz. Kur'an'da Allah öyle canlı örnekler veriyor ki, şairimizin bu örneklerden etkilenmemesi, onları eserine taşımaması herhalde düşünülemez. "Sizin için yeşil ağaçtan ateş çıkaran odur. İşte siz ateşi ondan yakıyorsunuz."[63] buyuran Allah, ham üzümden helva yaratamaz mı?

Çenâr-ı ratbdan tedrîc ile tahsîl idüb âteş

Nihâd-ı gûreden tedbîr ile terkîb ider halvâ[64]

O küçük noktanın büyüklüğünü seyret ki, küçük bir tohumdan nasıl meyveli ağaç vücûda getiriyor:

O mücmel noktanın tafsîl-i âsârın temâşâ et

Olur bir tohm-ı kemterden dıraht-ı bârver peydâ[65]

Onun hikmetlerle dolu kitabında güneş yuvarlağı altın bir noktadır. Gökyüzü ise, bir cam kadehten başka bir şey değildir. Bu âlem hikmet kitabından başka nedir? O, âlemi hikmetlerle öyle girift yaratmış ki, onu herkes anlayamaz. Eğer onun

---

59 SÜ1, 1b. 2a.

60 "Sonra onu tamamlayıp şekillendirmiş, ona kendi ruhundan üflemiştir." Secde 32/9.

61 Rum 30/50.

62 SÜ1, 2a.

63 Yasin 36/80.

64 SÜ1, 2a.

65 SÜ1, 2b.

hikmetini bir çocuk anlayacak olsa hemen üstat olur. Kâinatın sırrını ancak hakikati bilenler, sırrı çözebilenler anlar:

Kitâb-ı hikmetinde nokta-i zer kursa-i hurşîd
Kıbâb-ı ʿizzetinde câm-ı revzen târem-i mînâ[66]

Bu ʿâlem bir kitâb-ı hikmet-endûz-ı hakâyıkdur
Meʿâlin her kim istihrâc iderse âferîn bâdâ

ʿAceb vazʿ eylemiş bu kârgâh-ı hikmet-âmîzi
Ki kemter sunʿını derk eyleyince pîr olur bernâ

Hakîkat-bîn olanlar fehm iderler oldıgın ancak
Cihân-ı zâhir ü bâtın hükümet-hâne-i esmâ[67]

Görüldüğü gibi Nâbî, hayatın içinden hikmetlerle yüklü en güzel örnekleri seçmiş ve dinin özünden uzaklaşmaya başlamış olan insanların menfaatine sunmuştur. Allah'ın birliğini ve gönderdiklerini reddetmek ya da kabul etmek insanlara kalmıştır. Nâbî'nin deyimiyle gönderilenlere kabul etmek, ipeği ellemek; reddetmek ise geveni[68] soymak gibidir. Kelime-i tevhit önümüzdedir:

Vâzıʿu'l-asl komış redd ü kabûl-i şerʿa
Birine mess-i harîr ü birine hart-ı katâd[69]

2. Melekler

Melekler, devamlı olarak Allah'ı anmakla görevlendirilmiş olan nuranî varlıklardır. Erkeklik ve dişilikleri söz konusu değildir. Yeme ve içme ihtiyaçları yoktur. Vazifeleri devamlı olarak Allah'ı tesbih, tehlil ve hamd etmektir. Kendilerine verilen görevi eksiksiz olarak tamamlayan bu nuranî varlıkların başında, dört büyük

---

66 SÜ1, 2a.
67 SÜ1, 2b.
68 Geven; baklagillerden, yıllık, dikenli bir çalıdır. Şiirde dikenli olması hasebiyle soyulmasının zorluğuna kinaye yapılmıştır.
69 SÜ1, 4a.

melek dediğimiz Cebrail, Azrail, Mikail ve İsrafil gelir. Her birinin vazifesi ayrı ayrıdır.

Nâbî Divanı'nın kasideler bölümünde meleklerle ilgili çok fazla bilgi olmadığı görülüyor. Bu bölümde, genel isim olarak; "melek, melâ'ik", özel isim olarak da "Cebre'îl ve Rûhu'l-emîn" isimlerine rastlanır.

Nâbî, meleklerin ve şeytanların vazifelerini, ayet metniyle birlikte, bir beyitte vermiştir:

Melâ'ik hâdimân-ı *ye'müru bi'l-ʿadli ve'l-ihsân*

Şeyâtîn dîdebân-ı fursat-ı *yenhâ ʿani'l-fahşâ*[70]

Nâbî, Resulüllah'ın hareminde iki elmas bulunduğunu, bunların Cebrail'in gözleri olduğunu belirtmekte, onları almak içim oradan hiç ayrılmadığını ifade etmektedir.

İki elmas degüldür harem-i hâssında

Cebre'îl'ün gözi kalmış idemez istirdâd[71]

Cebrail, Allah'tan aldığı emirleri peygamberlere ulaştıran yüce melektir. Nâbî, Kur'an'da geçen "Ruhu'l-emîn" ismini bizzat kullanmıştır. "Muhakkak ki o (Kur'an) âlemlerin Rabbinin indirmesidir. (Resûlüm!) Onu Ruhu'l-emîn (Cebrail) uyarıcılardan olasın diye apaçık Arap diliyle, senin kalbine indirmiştir."[72] Cebrail Allah'ın izni ile Kadir gecelerinde, merasim için gökten yere iner. "O gecede (Kadir Gecesi), Rablerinin izniyle melekler ve Ruh (Cebrail), her iş için iner, dururlar."[73]

Kadr'de nâzil olur *Ruhu'l-emîn* itmek içün

Âstânında zemîn-bûsî-i resm-i aʿyâd[74]

---

[70] Ayetin tam metni şöyledir: "Muhakkak ki Allah adaleti, iyiliği, akrabayı yardım etmeyi emreder; çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt verir." (Nahl 16/90); SÜ1, 2b.

[71] SÜ1, 5b.

[72] Şuara 26/192-195.

[73] Kadir 97/4.

[74] SÜ1, 5b.

Melekler, Resulüllah'ın yüce kapısının kıyamete dek hadimleridir. Ve bunu büyük bir aşkla, şevkle yapmaktadırlar. Ravzasını içinin süpürgecilerinin nöbetini gasp etmesinden dolayı, süpürge melek kanatlarında feryat etmektedir:

Hâk-i dergâhına âmed-şüd iden *emlâk*ün

Târ u pûd olmadadur perleri tâ yevm-i tenâd

Gasbdan nevbet-i cârûb-keşân-ı haremin

İtmede miknese şeh-perr-i *melek*den feryâd[75]

3. İlâhî Kitaplar

Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla bazı peygamberlere gönderilmiş olan ilâhî emirlerin toplandığı mushaflara "ilâhî kitap" denir. Dört büyük kitap vardır ve hepsi haktır. Bunlar Hz. Musa'ya gönderilen Tevrat, Hz. Davud'a gönderilen Zebur, Hz. İsa'ya gönderilen İncil ve Hz. Muhammed'e gönderilen Kur'an-ı Kerim'dir. Bunların yanında bazı peygamberlere de sahifeler indirilmiştir.

Divanın kasideler bölümünde adı geçen tek kitap, Kur'an-ı Kerim'dir. Beyitlerde Kur'an; "Kelâm-ı Ezelî, Kitâb-ı İrşâd, Kur'an, Vahy-i ilâhî, Vahy-i Kur'an" isimleriyle anılır.

Kur'an, hikmet camisinin imamı, şeriatı, yüce bir saray ve sarayın sütunları da adalettir:

Dîni bir câmi-i hikmetdür imâmı *Kur'ân*

Şer' i bir kasr-ı muallâdur ana adl 'imâd[76]

Hz. Peygamber'in, görünmeyen âlem olan gayb âlemiyle bir ilişkisi vardır. Gayb âlemiyle olan ilişkisi sebebiyle, kendisine çeşitli yollardan emirler iletilmiştir. Odak noktası da vahiy merkezi olan kalptir:

---

[75] SÜ1, 5b.

[76] SÜ1, 5a.

Mevrid-i vahy-i ilâhî dil-i gayb-ülfetidür

Vahy-i Kur'ân dahi kimsede yok isti' dâd[77]

Nâbî, Hz. Peygamber'i Kur'an'ın manası olarak görmektedir. Kâinatın maksadı da, yaratılış sebebi de odur:

Merdüm-i dîde-i cân ma' nî-i sırr-ı *Kur'ân*

Maksad-ı kevn ü mekân bâ' is-i nakş-ı îcâd[78]

Ezelî Kelâm olarak ifade edilen Kur'an'ın ilk ayeti Hz. Peygamber'in yanağı, sözü ise, hakikatleri açıklayan, izah eden, doğru yolu gösteren bu kitabın en son manasıdır:

' Ârızı âyet-i ûlâ-yı kelâm-ı ezelî

Sühanı gâyet-i ma' nâ-yı *kitâb-ı irşâd*[79]

4. Sureler, Ayetler

Hikemî tarzda şiir yazanların üzerinde önemle durdukları konulardan biri de ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerdir. Burada bu ikisini ayırarak iki başlık altında incelemeyi uygun gördük. Nâbî'nin şiirlerini okuyan bir kimse, onun Kur'an'a ne kadar hâkim olduğunu anlar. O, ayetleri bazen olduğu gibi iktibas yoluyla almış, bazen bir parçasını almış, bazen de mana olarak kastederek, telmih yoluyla şiirlerine taşımıştır.

Şairlerin bir çoğunun, ayet ve hadislerden ayrı kalamadığını görüyoruz. Tabi ki bunun temel sebebi de İslâm'ın temel kaynakları olmasındandır.

Nâbî, kasideler bölümünde iki yerde, aynı sure ismini kullanıyor. Hz. Peygamber'in ismi olarak kullanılan sure, Tâ-Hâ'dır. Sure teşbih unsuru olarak kullanılmakta ve övülenin vasıflarını dile getirmektedir. Bu harfler hakkında iki

[77] SÜ1, 5a.
[78] SÜ1, 4b.
[79] SÜ1, 4b.

görüş vardır. Birincisi, "hurûfu'l-mukattaa"dandır ve bulunduğu sureden bir ayettir.[80] Kastettiği anlam bilinemez. İkincisi, Hz. Muhammed'e hitaben kullanılmıştır. Tâ-Hâ suresinin, Hz. Ömer ve müslümanlar açısından da ayrı bir önemi vardır. [81]

Nâbî, Tâ-Hâ ismini Hz. Peygamber'e atfeder ve ona hitaben kullanır. Doğan, batan, alçakta ve yüksekte bulunanların varlığı hep Hz. Peygamber'in kapısından yardım beklerler. Onun temiz isminde olan Tâ-Hâ manası, cümle eşyada çıkışa ve inişe yardım eder:

Tâli' u hâbit-i hestî vü bülend ü pestî

Dergeh-i hazret-i *Tâ-Hâ* [82] dan ider istimdâd

İsm-i pâkinde olan ma'nî-i *Tâ-Hâ* eyler

Cümle eşyâda tulû' ile hübûta imdâd[83]

Kasidelerde ayetler, genellikle ibâre, kelime halinde iktibas ve telmih şeklinde geçmektedir. . Nâbî, ayetleri genel olarak, fikirlerini destekleyici mahiyette kullanmış ve anlatmak istediklerini güçlendirmek için Kur'an'dan alıntılar yapmıştır. Doğrudan ya da dolaylı olarak ayetlere yeri geldikçe değinmiştir. Bir beytinde meleklerin ve şeytanların vazifelerini ayette geçtiği şekilde vermektedir. Melekler, adaletin ve iyilik yapmanın hizmetçileridir. Şeytanlar ise insanlara yasaklanmış olan kötülüğü yaptırmak için, onları gözetleyicilerdir:

---

[80] Böyle manası açık olmayan ayetlere "müteşabih" denir. Müteşabih olan ayetin gerçek manasını ancak Allah bilir.

[81] Hz Ömer'in bu sure vesilesiyle Müslüman oluşu, İslâm tarihinin önemli bir hatıra sayfasıdır. Olay, kısaca şöyledir: İslâm'ın yaman bir düşmanı olan Hattab oğlu Ömer, Resulüllah'ı öldürme vazifesini üstlenir ve bu iş için yola çıkar. Ancak, yolda kız kardeşi Fatıma ile eniştesi Said'in Müslüman olduğunu öğrenince, önce onların işini bitirmeye karar verir. Tâ-Hâ suresini okumakta olan karı-koca, Ömer'in geldiğini görünce Kur'an sayfalarını sakladılarsa da, Ömer onları duyar. Okuduklarını görmek istediğini söyler. İnkâr etmeleri üzerine Said'e saldırır. Kendisine mani olmak isteyen Fatıma'yı tokatlar. Yüzlerinden kanlar akan Fatıma, cesarete gelerek Müslüman olduklarını açıkça söyler. Kardeşinin haline acıyan Ömer, bu sefer yumuşak bir sesle okuduklarını tekrar ister. Tâ-Hâ suresinin yazılı bulunduğu sayfaları okuyunca, Kur'an'ın mucizeli tesirinden nasibini alarak Resulüllah'ın huzuruna gider ve müslüman olur.

[82] Tâ-Hâ 20/1.

[83] SÜ1, 4a.

Melâ'ik hâdimân-ı *ye'müru bi'l-ʿadli ve'l-ihsân*

Şeyâtîn dîdebân-ı fursat-ı *yenhâ ʿani'l-fahşâ*[84]

Maraz hem çeşm-i sıhhat nistî mir'ât-ı hestîdür

Dü mir'at-ı mukâbil-gûnedir *serrâ* ile *darrâ*[85]

(Sağlık ve hastalık, ferahlık ve sıkıntıbirbirine karşı duran iki ayna veya aynı aynaya bakan iki göz gibidir.)

Çenâr-ı *ratb*dan[86] tedrîc ile tahsîl idüb âteş

Nihâd-ı gûreden tedbîr ile terkîb ider halvâ[87]

(O, öyle kudretlidir ki, yeşil ağaçtan ateş çıkartır; olgunlaşmamış üzümden helva meydana getirir.)

Telh olur *zâ'ika*-i[88] nazm-ı umûr-ı ʿâlem

Olmasa sirke-fürûşa mütekâbil kannâd[89]

(Sirke satana karşı şekerci olmasaydı, âlemin işlerinin düzeninin tadı acı olurdu.)

Bûsegâh-ı kademi küngüre-i ʿarş-ı ʿazîm

Rîze-hâr-ı niʿamı dâ'ire-i *sebʿu şidâd*[90]

(Onun ayağının öpülesi yeri yüce arşın tepesidir. Nimetinin kırıntılarını yiyen ise yedi kat göklerdir.)

---

84 SÜ1, 2b.

85 "Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdikse, ora halkını, (peygambere baş kaldırdıklarından ötürü biz) yalvarıp yakarsınlar diye mutlaka yoksulluk ve darlıkla sıkmışızdır." Araf 7/94; SÜ1, 2a.

86 "Yeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran odur. İşte siz ateşi ondan yakıyorsunuz." Yasin 36/80).

87 SÜ1, 2a.

88 "Her canlı ölümü tadacaktır. Sonunda bize döndürüleceksiniz." Ankebut 29/57.

89 SÜ1, 4a.

90 "Sonra bunun ardından, saklayacaklarınızdan az bir miktar (tohumluk) hariç, o yıllar için biriktirdiklerinizi yeyip bitirecek yedi kıtlık yılı gelecektir." Yusuf 12/48; SÜ1, 4b.

Kadrde nâzil dur *Rûhu'l-emîn*[91] itmek içün

Âstânında zemîn-bûsî-i resm-i a'yâd[92]

(Kapının toprağını öpme merasimini yerini getirmek için Kadir Gecesi'nde Cebrail yere iner.)

Rahmet-i 'âlemiyân[93] nakş-ı nigîn-i câhun

Şân-ı fazlun dahi neyle olınur istişhâd[94]

(Cihan varlıklarının rahmeti senin makamının rahmetinin mührünün kaşıdır. Faziletinin şanı bununla ispatlanmıştır.)

Bir ucı dürc-i dehânun bir ucı bâb-ı bihişt

Arada câdde-i rahmete dirler *mirsâd*[95]

(Bir ucu senin dudağının başı, bir ucu cennet kapısıdır. Aradaki rahmet caddesine "mirsat" -gözetleme- denir.)

Ve le 'amrük[96] kasemi sâdır iken şânunda

Bin cihân müznibi it bend-i belâdan âzâd[97]

("Senin ömrün için" yemini senin şanında çıkmasından dolayı, cihanın günahkârlarından binlercesini kurtarmanı ümit ediyoruz.)

Çün *Fe-terdâ*[98] didi Hakk sana nice râzı olur

Re'fetün kim çekem âteşler elinde bî-dâd[99]

---

91 "O gecede, Rablerinin izniyle melekler ve Ruh (Cebrail), her iş için iner dururlar." Kadir 97/4.

92 SÜ1, 5b.

93 "(Resûlüm!) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." Enbiya 21/107.

94 SÜ1, 6a.

95 "Şüphesiz azgınların barınağı olacak cehennem pusuda beklemektedir." Nebe 78/21-22; "Çünkü Rabbin (her an) gözetlemektedir." Fecr 89/14; SÜ1, 6a.

96 "(Resûlüm!) Hayatın hakkı için onlar, sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı." Hicr 15/72.

97 SÜ1, 7a.

98 "Pek yakında Rabbin sana verecek de hoşnut olacaksın." Duha 93/5.

99 SÜ1, 7a.

(Madem ki Allah sana: "Razı olacaksın" dedi. Ateşlerin elinden işkence çekmeme, yüce merhametin nasıl razı olur.)

Nefes-i hâsid-i[100] bed-hâhı dokunsa bâda

Gülşen-i hem şeb ü hem gülhan ider sâye-i bâd[101]

(Onun kötülüğünü isteyen kıskancın nefesi, rüzgâra dokunsa, rüzgârın gölgesi dahi hem gül bahçesini, hem geceyi mahvederdi.)

Şükûh-ı kevkeb-i dîn şân u şevket-i İslâm

Olur mı pâ-zede-i fırka-i *ʿutüvv ü nüfûr*[102]

(İslâm'ın şanı ve büyüklüğü olsaydı, dinin yıldızının yüceliği nefret ve azınlıkta direnenlerin ayakları altında kalır mıydı?)

Giydi feyyâze-i eltâf-ı hudâvendi ile

Âteş-i harb ü vegâ pîrehen-i *berd ü selâm*[103]

(Allah'ın lütfunun feyizlerine nail olan Hz. İbrahim, savaş ve kargaşalık ateşine karşı "serinlik ve esenlik" gömleğini giydi.)

Hassiyyetini *ahsen-i takvîm*ün[104] ahz idüb

Hasr eylemiş vücûduna Sâniʿ letâfeti[105]

(Allah, yaratma sıfatıyla seni en güzel şekilde yaratıp kuvvet vermiş ve güzel bir şekilde süslemiştir.)

100 "Düğümlere üfürüp büyü yapan üfürükçülerin şerrinden ve kıskandığı vakit kıskanç kişinin şerrinden sabahın Rabbine sığınırım." Felak 113/4,5.

101 SÜ1, 5a.

102 "Allah size verdiği rızkı kesiverse, size rızık verecek olan kimdir? Hayır, onlar azgınlık ve nefrette direnip durmaktadırlar." Mülk 67/21; SÜ1, 6a.

103 "Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol, dedik". Enbiya 21/69; SÜ1, 26 b.

104 "Biz insanı en güzel biçimde yarattık." Tin 95/4.

105 SÜ1, 34b.

5. Hadisler ve Dini Kaynaklı Sözler

Divan şairlerinin vazgeçemedikleri önemli bir kaynak da hadislerdir. İslâm dininin temel kaynaklarından olan hadis, Hz. Muhammed'in söz, fiil ve davranışlarını ifade eder. Kasidelerde hadisler, ayetlerde olduğu gibi mealen ya da iktibas yoluyla kullanılmıştır: Aşağıdaki beyitte Nâbî iki ayrı hadise telmih yapmıştır. Allah'ın "hiç aldırmam" sözü zulmünü ifade ediyor gibi görünse de aslında onun iyilik ve merhametini ifade eder. "Beni ziyaret etmedin" sözü ise onun muhtaç olduğuna değil, bilâkis zenginliğine, muhtaç olmadığına işaret içindir:

Makâl-i *lâ-ü bâlî*[106] hem cenâh-ı tâ'ir-i re'fet

Su'âl-i *lem-te'udnî*[107] hem per-i tâvûs-ı istigna[108]

Hz. Peygamber'e övgü için ele aldığı kudsî hadisi, farklı beyitlerde, mana ve bir kısmını iktibas olarak kullanmıştır.

Sen benüm halk senün eclün içindir didi Hak

Bundan a'lâ dahi bir mertebe olmaz muzdâd[109]

(Allah sana: "Sen benim sebebime yaratıldın. Âlem de senin sebebine, senin için yaratıldı." dedi. Bundan daha yüce bir mertebe olabilir mi?)

Şâh-ı *Levlâk*[110] gibi hısn-ı hasînüm var iken

Ne bu sûziş bu güdâziş ne bu âh u feryâd[111]

---

106 "Azamet, benim iç gömleğim; ululuk, dış kaftanımdır. Bu iki vasıfta benimle karşılaşmak isteyeni, ateşime atarım ve çekeceği azaba hiç aldırmam." Kudsî Hadis.

107 "Yüce Allah kıyamet gününde şöyle buyuracak: Ey Ademoğlu, hasta oldum da beni ziyaret etmedin. Ademoğlu diyecek ki: Ben seni nasıl ziyaret edebilim ki, sen âlemlerin Rabbisin. Yüce Allah buyuracak: Filan kulum hasta oldu da onu ziyaret etmedin. Bil ki onu ziyaret etseydin, beni onun yanında bulurdun." Muhyiddin-i Nebevî, Riyazü's-Salihin, Terc., Sıtkı Gülle, c. 2, Hadis No. 894, s. 624, İstanbul 1995; Müslim, Kitabü'l-Birri, Hadis No:43; İmam Buharî, Edebü'l-Müfred,Terc. A. Fikri Yavuz,Sönmez Neşr., İstanbul 1979.

108 SÜ1, 2b.

109 SÜ1, 6a.

110 "Sen olmasaydın felekleri (kâinatı) yaratmazdım." Bunun hadis olmadığını söyleyenler yanında, hadis olduğunu savunanlar da vardır. Geniş bilgi için bkz. Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, c. 2, s. 164.

111 SÜ1, 7a.

("Levlak=sen olmasaydın felekleri yaratmazdım" şahı varken sağlam bir sığınacağım kimse varken ne bu yanış yakılış, ne bu sızlanış, ne bu ah ile feryat?)

Zâyir-i kabrüne hod vaʿd-i şefaʿat maʿlûm

Nice kabil ki beni ide cehennem îkâd[112]

(Kabrini ziyaret edene, şefaat vaadin malum iken, cehennemin beni yakması düşünülebilir mi?)

Kim bilür *Küntü Nebî*[113]vaktini senden gayri

Yine sensin senün aslun bilen ey pâk-nîjâd[114]

(Ey temiz soylu! "Ben nebi idim" sözünün zamanını senden dışında kim bilir. Senin kendi aslını bilen yine sensin.)

Mü'mine zâtı içün hayr duʿa vâcibdür[115]

Eylemez dîni olan hayr duʿâda taksîr[116]

(Mümine senin için duada bulunması vaciptir. Dinini iyi bilen kimse de duanın ehemmiyetini bilir ve duasını senden eksik etmez.)

Lutfunun kadrini bildürmek içündür mutlak

Istılâhât-ı fünûn içre bulunmak ebʿâd[117]

(İlim ve fenlerin terimleri içinde, boyutların bulunması, mutlaka onun lütfunun değerini bildirmek içindir.)

Şu beyitte Hz. Ali'ye atfedilen bir söze telmih vardır:

Anınçün kalb-i mü'min oldu ʿarş-ı aʿzam-ı Bârî

---

112 "Kabrimi ziyaret edene, şefaatim vacip olur". İbn Ömer rivayet etmiştir; SÜ1, 7a.

113 "Adem ruh ile ceset arasındayken ben peygamberdim". Tirmizi. Başka bir hadiste Yüce Allah peygamberine Miraç'ta: "Yaratılışta peygamberlerin ilki, gönderilişte sonuncusun" buyurduğu rivayet edilir. Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, c. 2, s. 129.

114 SÜ1, 6a.

115 "Allah rızası için mümin kardeşin (ettiği) duası kabul olunur." İmam Buharî, Edebü'l-Müfred, c.1, Hadis No. 624.

116 SÜ1, 19a.

117 "İlim bir noktadır. Cahiller onu çoğaltmışlardır."; SÜ1, 5a.

Didi ʿarif benem ol nokta-i mevzûʿa tahte'l-bâ[118]

(Bu sebepten, müminin kalbi Allah'ın en büyük arşı oldu. İrfan sahibi olan Hz. Ali, "ba'nın altına konmuş o nokta benim" dedi.)

6. Peygamberler

Peygamberler insanlar arasından seçilmiş olan, Cebrail vasıtasıyla Allah tarafından bildirilen emirleri imtihan dünyasında olan insanlara tebliğ eden, belirli üstün sıfatları bulunan kimselerdir. Kur'an-ı Kerim'de 25 peygamberden bahsedilmektedir. Bunların dışında üç isim daha zikredilir. Onların peygamber olup olmadıkları ihtilaflıdır.

Nâbî, Divanı'nın kasideler bölümünde 10 peygamberden bahsetmiştir. Bunlar çeşitli vasıflarıyla verildiği gibi, bazı kimseleri överken onlara teşbih amacıyla da verildiği olmuştur. Bunları teker teker ele alacağız.

a) Hz. Adem

Yaratılan ilk insan ve gönderilen ilk peygamberdir. Şair, "Bü'l-beşer, gil-i Âdem" ve sadece "Âdem" isimleriyle andığı Hz. Âdem'i, başta Hz. Muhammed olmak üzere övdüğü kimselerin güzel bir yönünü daha da yüceltmek amacıyla kullanmıştır. Örneğin Hz. Âdem'in alnında bulunan nur, Hz. Peygamber'e aittir. Hz. Peygamber kerem ocağının cevheridir, nimetlerin dağıtılışının asıl sebebidir. Arife büyüklük veren odur:

Nûr-ı pîşânî-i Âdem[119] güher-i kân-ı kerem
Asl-ı ihsân-ı niʿam ʿarife bahş-ı emcâd[120]

---

118 "Kur'an'da ne varsa Fatiha'da, Fatiha'da ne varsa Besmele'de, Besmele'de ne varsa "ba" harfinde, "ba" harfinde ne varsa altındaki noktadadır. "Ba"nın altındaki nokta benim." Hz. Ali'ye atfedilen bir söz; SÜ1, 2b.

119 "Hak Taʿâlâ çün yarattı Âdem'i / Kıldı Âdem'le müzeyyen kıldı ʿâlemi / Mustafa nûrunu alnına kodu / Bil habîbüm nurudur bu nur didi". Süleyman Çelebi, Mevlid (Haz. Faruk K. Timurtaş), İstanbul 1990.

120 SÜ1, 4b.

Yine Hz. Adem'in alnında bulunan o nur, bütün peygambere sirayet etmiş ve en sonunda sahibine ulaşmıştır:

*Bü'l-beşer*den sana dek ey güher-i dürc-i vücûd

Nûr-ı rûhânî idi bâr-ı katâr-ı ecdâd[121]

Allah Taalâ, Hz. Âdem'e her şeyin ismini öğretmiştir. Ama Hz. Muhammed'e isimleri öğrettiği gibi onların manalarını da açıklamıştır: Hz. Âdem'e her şeyin isminin öğretildiğine dair olan ayete telmih vardır:

Ana maʿnasını keşf eyledi levh-i kaderün

Eyleyen *Âdem*'i esmâ ile ancak irşâd[122]

Hz. Âdem'in mayası çamurdur, o temiz balçığın özünden yaratılmıştır. O, ümit baharının gülü, devlet gül bahçesinin ise taze sürgünüdür:

Nihâl-i gülşen-i devlet gül-i bahâr-ı ümmîd

Nekâve-i *gil-i Âdem* [123] hülâsa-i makdur[124]

b) Hz. Nuh

Kitaplarda ömrünün uzunluğuyla ve tufan hadisesiyle adı çok geçen Hz. Nuh, kasideler bölümünde sadece bir beyitte zikredilmekte tufan hadisesine telmih edilmektedir. Allah'ın emriyle yapılan Nuh'un gemisi, üç sütun üzerinde yine onun takdiriyle, denizin dalgaları arasında durabilmektedir:

Üç sütûn ile budur keştî-i *Nûh*

Satr-ı fermân ana mevc-i deryâ[125]

---

121 SÜ1, 6b.

122 "Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti." Bakara 2/31; SÜ1, 4b.

123 "Andolsun biz insanı, çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık." Müminün 23/12.

124 SÜ1, 16a.

125 SÜ1, 37a.

c) Hz. İbrahim

Kur'an-ı Kerim'de isminden çok bahsedilen, halk arasında özellikle Hz. İsmail'i kurban etmek istemesi hadisesiyle tanınan Hz. İbrahim, dolaylı yönden, ateşe atılmasıyla ilgili ayetten bir parça alınarak hatırlatılmaktadır. Nâbî, Allah'ın lütfunun feyizlerine nail olan Hz. Ibrahim'in, savaş ve kargaşalık ateşine karşı "serinlik ve esenlik" gömleğini giydiğini söyler ve ilgili ayete atıfta bulunur:

Giydi feyyâze-i eltâf-ı hüdâvendi ile

Âteş-i harb ü vegâ pîrehen-i *berd ü selâm*[126]

ç) Hz. Süleyman

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Süleyman'la ilgili 53 ayet vardır. Bu ayetler, ona verilen ilim ve hikmetler ile ilgili başından geçen bazı kıssalardan bahseder. Divan Edebiyatı'nda yüzük, karınca, hüdhüd ve Belkıs ile birlikte çok anılır. Vezirlere yazılan medhiyelerde vezir, genelde onun çok marifetli ve güvenilir veziri olan Âsaf'a benzetilir. Nâbî de Sadrazam Rami Muhammed Paşa'ya yazdığı kasidede Süleyman Peygamber'i veziri Âsaf'la birlikte vermiş ve vezirin önemine değinerek, Hz. Süleyman'ın peygamber olmasına rağmen sağlam bir vezire ihtiyaç duyduğunu hatırlatmıştır:

Gör *Süleyman*[127] gibi peygamber-i âlî-câhun

Devleti olmış idi *Âsaf* ile mustahkem[128]

d) Hz. Hızır

Peygamber olup olmadığı hakkında çeşitli rivayetler bulunan Hızır, halk arasında önemli bir yer edinmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Musa peygamber ile olan macerası anlatılır. [129]

---

[126] "Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol." İbrahim 14/69; SÜ1, 26b.

[127] Geniş bilgi için bkz. Pala, İskender, Divân Şiiri Sözlüğü, "Süleyman" mad., Ötüken Neşr., İstanbul 1999.

[128] SÜ1, 31a.

[129] Kehf 18/59-81.

Âb-ı Hayat suyunu içmesiyle bilinen Hızır darda kalanların yardımcısı olarak bilinir. [130] "Hızır gibi yetişti" sözü bu inancın örneklerinden birisidir. Nâbî, Hızır ismini üç yerde kullanmıştır. Beyitlerde Âb-ı Hayat ile birlikte verilmiştir:

O *Hızr*-ı vakt ki şerm-i zamîr-i sâfından

Yüzinden eyleyemez *âb-ı Hızr* refʿ i-nikâb[131]

(O, saf kişiliğinin utancından Hızır gelip hayat suyu verse, yücelik örtüsünü kaldırıp ona bakamaz.)

Sen ol nihâl-i ser efrâz-ı bâg-ı devletsin

Ki *Hızr*'a nâziş ider sâyeni memerr iden *âb*[132]

(Sen -Musahip Mustafa Paşa- devlet bağının öyle büyük bir taze sürgünüsün ki, gölgeni geçilecek yol hayat suyu, Hızır'a karşı naz eder.)

Hızır, bazen de dualara dahil edilir ve dua edilen kimseye rehber ve yol gösterici olarak seçilir. Sevilen kişinin selâmeti için, onun her zaman refik olması istenir:

Tevfîk-i Hak refîkün ola *Hızr* rehberün

Mashûb ide seferde hazerde selâmeti[133]

e) Hz. Yusuf

Hz. Yusuf, Hz. Yakub'un oğludur. Kur'an-ı Kerim'de adına sure tahsis edilmiş olan peygamberlerdendir. Uzun uzadıya kıssası anlatılır. Edebiyatımıza daha çok güzellik timsali olarak girmiş ve sevgili, Yusuf'a benzetilmiştir. Kasidelerde "Mâcerâ-ı Yûsuf-ı Sıddîk, Azîz-i Mısr-ı Behâ" olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca

---

130 Bkz. Pala, a.g.e., "Hızr" mad.

131 SÜ1, 23a.

132 SÜ1, 23b.

133 SÜ1, 38b.

Yusuf suresinde geçen "seb' u şidâd"[134] ayeti iktibas edilerek Hz. Yusuf için anlatılan kıssaya gönderme yapılmış ve çektiği sıkıntılara değinilmiştir:

Rûh-ı pâkün çâh-ı cism-i tîrede çekdükleri

Mâcerâ-yı Yûsuf-ı Sıddîk'dür ihvân ile[135]

Onun güzelliği bir timsal olmuştur. Yüzü ay gibidir, fakat ondan da güzel birisi vardır. O da Hz. Peygamber'dir:

Nühüfte kevkebidür târem-i melâhatünün

'Azîz-i Mısr-ı behâ yâ Muhammed-i 'Arabî[136]

Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen ve Hz. Yusuf zamanında yaşanan yedi kıtlık yılını hatırlatan Nâbî, bu şiddetli yılların sevgilinin (Hz. Muhammed) himmeti karşısında, "himmet"te bulunan "mim" harfinin halkasını aşamayacağını ve bu yılların, ona verilen nimetlerin kırıntısını yemesinin, kıtlıktan kurtulmak için yeterli olacağını belirtmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in ayağının öpülesi yerinin yüce arşın tepesi olduğunu, nimetinin kırıntılarını yiyenin ise, yedi kat göklerin olduğunu dile getirmektedir. Her iki beyitte de Kur'an'da geçen Hz. Yusuf'un gördüğü rüya hatırlatılmaktadır:

Vus'-i ma'nâsını gör kim rakam-ı himmetine

Halka-i mîm olamaz dâ'ire-i *seb'u şidâd*[137]

Bûse-gâh-ı kademi küngüre-i 'Arş-ı 'azîm

Rîze-hâr-ı ni'amı dâ'ire-i *seb'u şidâd*[138]

---

134 "Sonra bunun ardından, saklayacaklarınızdan az bir mikdar (tohumluk) hariç, o yıllar için biriktirdiklerinizi yeyip bitirecek yedi kıtlık yılı gelecektir." Yusuf 12/48.

135 SÜ1,39a.

136 SÜ1, 11b.

137 SÜ1, 4b.

138 SÜ1, 5a.

f. Hz. Musa

Hz. Musa ulu'l-azm peygamberlerden olup, Kur'an'da hakkında en çok bilgi verilenlerdendir. "Sâhib-i Tûr ve Kelîmullah" sıfatlarıyla da anılır.

Bu sıfatların Tûr Dağı'nda Cenâb-ı Allah ile konuşmasından dolayı verildiği açıktır.[139] Hz. Musa, sihirli asa, yed-i beyzâ, Kızıldeniz'in ikiye bölünmesi, Tur Dağı'nda Allah'la konuşması gibi mucizeleriyle edebiyatımıza girmiştir. Kasideler bölümünde, "Meşhed-i Musâ, Tûr, Tecellî-hâne-i Sînâ, mukâbil-i Tûr, tılısm-ef'î, Tecellî-kede-i Sînâ" gibi kelimelerle, onun Allah'la konuşmuş olduğu yerler hatırlatılmaktadır. Allah'ın tecelli ettiği yer sadece "Sina" değildir. Allah'ın tecellisi her yerdedir.. Onun tecellisini görmek ve onları anlamak ancak Hz. Musa gibi bakmakla olur. Onun gibi bakanlar âlemi, Sina gibi göreceklerdir:

Olanlar zevk-yâb-ı meşhed-i *Mûsâ* ider idrâk

Ser-â-ser oldıgın ʿâlem *tecellî-hâne-i Sînâ*[140]

Hz. Musa'dan ve onu hatırlatan mekânlardan bahseden diğer beyitler ise şunlardır:

Gelür mesâfuna çâşâr-ı bed-tebâr senün

Olursa kûh-i keşiş kadr ile mukâbil-i *Tûr*[141]

(Eğer Allah'ın kudretiyle Keşiş dağı Tur Dağı gibi olur, çarlar da gelip karşında saf tutarlarsa yok olurlar.)

Mürtebit pertev-i maʿna ile her şâh-ı sütûr

Sâka-i nahl-i tecellî-kede-i *Sînâ*'ya[142]

Meger mahalli imiş sâhibi çıkup mülkün

Tılısm-ı mülkten *efʿâ*leri hep eyleye dûr[143]

---

[139] Meryem 19/52; Kasas 28/30.

[140] SÜ1, 2a.

[141] SÜ1, 17b.

[142] SÜ1, 41a.

[143] SÜ1, 16a.

(Eğer mülkün sahibi yerine sahip çıkarsa, mülkün koruması için engerek yılanlarını uzaklaştırır.)

Hz. Musa ile ilgili bir beyit daha vardır. Onu, Hz. Harun başlığı altındaki bölümde vermeyi uygun gördük.

g) Hz. Harun

Hz. Musa'nın kardeşi olan Hz. Harun, genelde Hz. Musa'nın yardımcısı olarak tanınır. Nâbî, yazdığı kasidesinde vezirliğin önemini arzetmek için, Hz. Musa gibi yüce bir peygamberin yardımcısının olduğunu ve bunun da Hz. Harun gibi bir peygamber olduğunu dile getirmiştir. Hz. Musa ve Hz. Harun, Kur'an'da da çoğunlukla birlikte anılmışlardır :[144]

Hazret-i Mûsî-i ʿİmrân gibi ʿâlî-câhun

Emrine olmuş idi *Hazret-i Hârûn* munzam[145]

h) Hz. İsa

Ulu'l-azm peygamberlerden biri olan Hz. İsa, "Mesih" adıyla da tanınır. Kur'an'da ismi çok zikredilen ve ölüleri diriltme mucizesiyle tanınan peygamber, kasidelerde memduhu yüceltmek için, "nefes"iyle ön plana çıkarılmış kendi ismi yerine "İbn-i Meryem" ismi kullanılarak verilmiştir:

Kalemi vakʿa serâyende-i âsâr-ı Kelîm[146]

Nefesi tâze-nümâ-yı dem-i *İbn-i Meryem*[147]

[144] "Sonra gelenler içinde, Musa ve Harun'a selâm olsun, diye (iyi bir nam) bıraktık." Saffat 37/120.

[145] SÜ1, 31a.

[146] Kelîm, Hz. Musa'nın sıfatıdır. Burada Nâbî'nin kelimden kastı, sebk-i hindî şâirlerinden Hamedan'da doğup, Hindistan'da ölen "Ebu Talip Kelîm-i Kâşânî (ö. 1650)'dir. Şiirleriyle ün kazanmıştır. Şah Cihan'ın sarayında "Melîkü'ş-Şuʿarâ" lakabını almıştı. Dirioz, Meserret, Eserlerine Göre Nâbî, s. 538.

[147] SÜ1, 32a.

Allah'ın izniyle ölülere can vermesi, kötürüm olanları ve hasta olanları iyileştirmesi özellikleriyle ön plâna çıkan Hz. İsa'yı, Nâbî de hastaya şifa kaynağı olarak kullanır: Eğer hidayet veren Allah hastanın şifa bulmasını istiyorsa, ilacını İsa peygamber ile gönderir.

Bir hastanun ʿilâcını ʿÎsâ nüzûl ider

Tashîhine olursa Hudâ'nun irâdeti

ı. Hz. Muhammed

Hz. Muhammed gönderilmiş olan peygamberlerin sonuncusudur. O âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir.[148] Divân Edebiyatı'nda isminden çok sık bahsedilen Hz. Peygamber, Nâbî Divanı'nda da yerini almıştır. Şairimiz onun adına biri 163 beyitlik, biri 34 beyitlik ve biri de 7 beyitlik olan, toplam üç tane Türkçe naat-ı şerîf yazmıştır. Hz. Peygamber, üstün vasıflarıyla ele alınmış ve birçok güzel isimlerle nitelendirilmiştir. Kasideler bölümünde tesbit edebildiklerimizi şöyle sıralayabiliriz: "Kutb, Tâ-Hâ, Hâtim-i şâh-ı risâlet, Hazreti şâh-ı rusûl, Nûr-ı pîşânî-i Âdem, Dâver-i taht-ı risâlet, Şeh-i iklim-i kemâl, Gevher-i bahr-ı hıred, Pâdişeh-i mülk-i sedâd, Ahmed, Mahmud, Muhammed, Hâmid, Ahmed-âbâd, Kutb-ı medâr-ı irşâd, Sâhib-i dâd, Resûlüllah, Habîb-i Hüdâ, Şefîʿi rûz-ı cezâ, Tabîb-i şifâ-bahş, Emin-i vahy-i Hüdâ, Muhammed-i ʿArabî, Şefâ'at-i şüfeʿâ, Fahr-i enbiyâ, Resûl, Fâtih-i dahme-i kevn ü mekân, Bâʿis-i nakş-i îcâd, Hâdî-i esrâr-i sübül, Şârık-ı çerh-i Hudâ, Hâzîn-i genc-i isʿâd, Güher-i kân-ı kerem, Asl-ı ihsân-ı niʿam, Bahş-ı emcâd, Mazhar-ı nûr-ı Cemâl, Âyine-i hubb ü vidâd."

Nâbî, naatının bazı beyitlerinde Hz. Peygamber'i güzel sıfat ve üstün meziyetleriyle birlikte şöyle tanıtır:

Tâliʿ u hâbit-i hestî vü bülend ü pestî

Dergeh-i *Hazret-i Tâ-Hâ*'dan ider istimdâd

(Varlığın yükseği ve alçağı Hz. Tâ-Hâ'nın kapısından imdat edilmesini isterler.)

---

[148] Enbiya 21/107.

İsm-i pâkinde olan ma'nî-i *Tâ-Hâ* eyler

Cümle eşyâda tulû' ile hübûta imdâd

(Onun pak isminde olan Tâ-Hâ manası, bütün eşyada çıkışa ve inişe yardım eder.)

Fâtih-i dahme-i der-beste-i gayb-ı mutlak

Hâtim-i şâh-ı risâlet şeh-i iklîm-i reşâd

(O, kesinlikle görünmeyen Allah'ın, ağzı kapalı hazinesini açan, peygamberlik şahının mühürü ve doğruluk ülkesinin şahıdır.)

Merdüm-i dîde-i cân ma'nî-i sırr-ı Kur'ân

Maksad-ı kevn ü mekân bâ'is-i nakş-ı îcâd

(O, can gözünün bebeği, Kur'an sırrının manası, kâinatın maksadı ve yaratma nakşının sebebidir.)

Hazret-i şâh-ı rüsül hâdî-i esrâr-ı sübül

Şârık-ı çerh-i hüdâ hâzin-i genc-i is'âd

(O, peygamberlerin şahı olan kimse, yolların sırlarını doğrultanı, doğruluk çarkının parlayanı ve kutluluk hazinesinin hazinedarıdır.)

Nûr-ı pîşânî-i Âdem güher-i kân-ı kerem

Asl-ı ihsân-ı ni'âm 'arife bahş-ı emcâd

(O, Âdem'in alnındaki nur, kerem ocağının cevheri, nimetlerin dağıtılış sebebidir. Arife ululuk bağışlayan da odur.)

Dâver-i taht-ı risâlet şeh-i iklîm-i kemâl

Gevher-i bahr-ı hıred pâdişeh-i mülk-i sedâd

(O, peygamberlik tahtının hâkimi, olgunluk, mükemmellik ülkesinin şahı, akıl denizinin cevheri, doğruluk mülkünün padişahıdır.)

Hazret-i Ahmed ü *Mahmud* u *Muhammed Hâmid*

Mazhar-ı nûr-ı cemâl âyine-i hubb ü vidâd[149]

(O, Hz. Ahmed, Mahmud, Muhammed ve hamdedendir. O, Allah'ın cemal sıfatının göründüğü yer ve sevgi aynasıdır.)

Bir ahlâk timsali olan Hz. Peygamber, yüce bir ahlâk üzerine yaratılmıştır.[150] Onun ahlâkından sabah meltemi koklamalık söz etse, sultanî söğüt daha fazla koku vermeye başlar. Onun ahlâk çeşmesinden maden su içse, çelik ibrişime yumuşaklık verir. Ahlâkını yazarken ortasına "inat" sözü girse güçlük çekmeden "teslim" manasını verir:

Şemme-i huklını vasf itse çemenlerde nesîm

Gürbe-i bîd virür bûy-ı dil-âvîz-i zebâd[151]

Ma' den âb içse eger çeşme-i ahlâkından

İder ibrişime ta' lîm-i nu' ûmet fûlâd[152]

Nüsha-i hulkı miyânında yazılsa faraza

Bî-ta' ab ma' nî-i teslîm virür lafz-ı ' inâd[153]

O, bütün varlıklardan üstündür. Nimet olan imanın sıhhati ancak onun peygamberliğine ikrar ile olur. Onun mertebesine, derecesine kimse yetişemez. Derecesinin yüksekliğini kimse anlayamaz. Arşa nisbetle su kabarcıklarına varlık denebilir mi? Onun mertebesini Allah vermiştir. Oraya kimse ulaşamaz:

Sana ikrâr iledür sıhhat-i îmân-ı enâm

Rütbeni anlamağa kimsede yok isti' dâd[154]

---

149 SÜ1, 4a. 4b.
150 Kalem 68/4.
151 SÜ1, 5a.
152 SÜ1, 5a.
153 SÜ1, 5b.
154 SÜ1, 6a.

Ne disem rifᶜatün ol mertebeden ber-terdür

ᶜArşa nisbetle habâba dinilür mi bünyâd[155]

Virdi ey rûh-ı ezel Hakk sana bir mertebe kim

Gayri mümkin degül ol rütbeye itmek teşrîk[156]

O, peygamberlerin sonuncusudur. Peygamberlik onunla son bulmuştur. Elbette usta, cevherin en büyüğünü en üste koyar. O, ne büyük bir mertebeye sahiptir. O mertebeye başka kim ulaşabilir:

Oldı bünyân-ı risâlât vücûdıyla tamâm

Güherün aᶜzamın aᶜlâya kor elbet üstâd[157]

Onun ümmîliği noksanlık sıfatı olarak gösterilemez. Her ne kadar bir üstâd önünde diz çökmemiş olsa da "vahiy olunan"[158] medresesinde dizini bükmüştür. Hz. Adem'e bütün isimleri öğreten Allah ona isimlerin yanında, onların manasını da öğretmiştir.

Oldı zânû-zede-i medrese-i ***mâ-evhâ***

Olmadıysa n'ola zânû-zen-i pîş-i üstâd

Ana maᶜnasını keşf eyledi levh-i kaderün

Eyleyen Âdem'i esmâ ile ancak irşâd[159]

Nâbî, işlediği günahların, cürümlerin çokluğundan bahsettikten sonra, umut kapısı olarak Hz. Muhammed'in şefaatini görmektedir. Uzunca şefaat bahsini ele almıştır. Çünkü şefaat kapısının sultanı odur. Madem ki ümmet olduk, bizi mahrum mu edecek. Sen "Levlâk= sen olmasaydın âlemi yaratmazdım" sırrının şâhısın.

---

[155] SÜ1, 6a.
[156] SÜ1, 11b.
[157] SÜ1, 5b.
[158] Necm 53/10.
[159] SÜ1, 4b.

Kabrini ziyaret edene, şefaat edeceğin bilinir. "Fe-terdâ"[160] nimetine sahipsin. Bizi şefaatından mahrum mu edeceksin? Böyle düşünen Nâbî'nin şefaatla ilgili mısralarını şöyle verebiliriz.

Vâkıʿa dergeh-i sultân-ı şefaʿat var iken

Görünir nâle vü feryâd münâfî-i sedâd

(Şu bir gerçek ki, şefaat sultanının kapısı varken, inleme ve feryat etme, dürüstlüğe aykırı görünür.)

Şâh-ı *levlâk* gibi hısn-ı hasînüm var iken

Ne bu suziş bu güdâziş ne bu âh u figân

(Levlak=sen olmasaydın felekleri yaratmazdım" şahı varken sağlam bir sığınacağım kimse varken ne bu yanış yakılış, ne bu sızlanış, ne bu ah ile feryat?)

Ne kadar zelzele-i cürm ile vîrâne isem

Var ümîdüm ki olam lutf-ı ebedle âbâd

(Cürüm ve günah zelzeleleriyle ne kadar viraneye düşmüşsem de ebedi lütufla mamur olma ümidim vardır.)

Sâyebân-ı keremün bast-ı cenâh itmiş iken

İtmem ümîdüm ki açukda kalan rûz-ı tenâd

(Senin keremin kanat açmış iken, dönüş gününde=kıyamet gününde açıkta kalmayacağıma ümidim vardır.)

Ümmetünden çü senün eyledi Allâh beni

Hâşe li'llâh ki mahrûm kalam rûz-ı tenâd

(Madem ki Allah, beni, senin ümmetinden eyledi. Dolayısıyla kıyamet gününde mahrum kalacağıma ummuyorum.)

160 "Perk yakında Rabbin sana verecek sen de razı olacaksın." Duha 93/5.

Zâyir-i kabrüne hod vaʿd-ı şefâʿat maʿlûm
Nice kabil ki beni ide cehennem îkâd

(Kabrini ziyaret edene, şefaat vaadin malum iken, cehennemin beni yakması düşünülebilir mi?)

Âfitâbun işidür gûreyi engûr itmek
Seyyi'âtum hasenât olur idersen imdâd

(Koruğu üzüm etmek, güneşin işidir; sen imdat edersen kötülüklerim iyilik olur.)

Rütbeni bilmek ile tabʿ-ı cehennemde bile
Ümmet-i müznib içün yok heves-i istîkâd[161]

(Senin rütbeni bildiği için, cehennemde bile, günahkâr ümmetini yakmağa heves yoktur.)

Cümle peygamberin nûru Hz. Muhammed'in nurudur. Murat edilen ışık odur. Peygamberler onun nurunun etrafında dönen kelebeklerdir. İlk yaratılan nur da onun nurudur:

Evvel-i ma halaka'llâh ki senün nûrundur
Seni idrâk edecek kimdür eyâ nûr-ı cevâd[162]

Enbiyâ cümlesi pervâne-i envârundur
Sensin ey nûr-ı nazargâh-ı Hudâ şemʿ-i murâd[163]

7. Peygambelere Ait Mucizeler ve Kıssalar

Mucize, âciz bırakan, acze düşüren manasına gelir. Doğru ve hak olanın ortaya çıkması için peygamberler tarafından Allah'ın izni ve emri ile insanları hayrette bırakan olağanüstü hadiseler için kullanılır. Mucizeler ancak peygamberler tarafından gösterilir. En büyük mucize ise, Kur'an-ı Kerim'dir.[164]

---

161 SÜ1,6a-7a.
162 SÜ1, 6a.
163 SÜ1, 6a.
164 "Ey insanlar! Size Rabbinizden hakiki bir mucize gelmiştir." Nisa 4/175.

Nâbî, şiirlerinde yeri geldikçe bazı peygamberlerin mucizelerinden ya doğrudan, ya da dolaylı olarak bahsetmiştir. Daha çok peygamberimizle ilgili olanlara yer vermiş, Hz. Musa, Hz. İbrahim ve Hz. İsa'nın mucizelerine de değinmiştir.

a. Ay'ın İkiye Ayrılması (Şakku'l-Kamer)

Ayın yarılması mucizesi Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir. "Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı."[165] Birçok sahabeden gelen rivayete göre olay şöyle cereyan etmiştir. Mekkeliler Hz. Peygamber'den mucize istemişler, o da parmağıyla aya işaret etmiş ve ay ikiye ayrılmış, sonra birleşmiştir. Müşrikler bu olaya itiraz etmemişler sadece "büyü" demişlerdir.

Nâbî, Hz. Peygamber'in herkesi âciz bırakan elinin, Bedir vakıasında, Ay'ı ikiye ayırarak, cihat icra ettiğini belirterek, olaya değinmektedir:

Dest-i i'câzı olub *sîne-şikâfende-i meh*

Eyledi *vâkı'a-i bedr*de icrâ-yı cihâd[166]

b. Hurma Kütüğünün Ağlaması

Nâbî, bir beytinde bu mucizeye işaret etmiştir. Rivayete göre olay şöyle gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber, minber yapılmadan önce bir hurma ağacının kütüğüne dayanarak hutbe okurmuş. Minber yapılıp da Peygamber onun üzerine çıktığı zaman, kütük ağlayıp inlemeye başlamış. Hz. Muhammed kütüğün yanına gelmiş, kütük, Peygamber'in ayağına yüz sürmüş. O da hurma kütüğünü eliyle tutmuş ve ağlamasını durdurmuş.

Nâbî, hurma ağacının yüceliğine işaret ederek, bu yüceliğinden dolayı Hz. Peygamber'in ayağına yüz sürme şerefine nail olduğunu, diğer ağaçların ise buna layık olamadığını belirterek, söz konusu hadiseye telmih yapmıştır:

---

[165] Kamer 54/1.

[166] SÜ1, 5a.

Pâyüne düşdi ʿulüvv-i nesebinden *hurmâ*

Kanda şâyestedür ol devlete serv ü şimşâd[167]

c. Nebatların ve Cemadların Hz. Peygamber'in Peygamberliğine Şahitliği

Hz. Peygamber'in mucizelerinden bir tanesi de canlı ve cansız olan varlıkların, onun peygamberliğini tasdik etmesi mucizesidir. İbn-i Ömer diyor ki: "Hz. Muhammed'le bir Arabî arasında, onun peygamberliği ile alâkalı bir konuşma sırasında, Arabî "delilleriniz var mı?" dedi. Bunun üzerine Hz. Muhammed orada ki bir ağacı çağırdı. Ağaç, çift sürer gibi, huzura geldi ve açık bir dille, onun peygamberliğine şahitlik yaptı."

İkinci hadise ise şudur: Hz. Ali şöyle anlattı: "Hazret-i Muhammed'le Mekke'nin dışına çıkmıştık. Bir ağaç ve bir taş, karşımıza gelerek: Ey Allah'ın Resulü! Üzerine selâm olsun, dediler."

Nâbî, şu beytinde bu hadiselere işaret ederek, kendisinin yazmış olduğu medhiyenin onun huzuruna gelen, peygamberliğine şahitlik eden bitkiler, taş ve toprakların cür'eti gibi görülmesini ister:

Bende de cür'et-i medhün o memerdendür kim

Geldi nutk itdi huzurunda *nebâtât* u *cemâd*[168]

ç. Hz. Musa ve Allah'ın Tecelli Ettiği Yer

Firavun'un saltanatına son veren Hz. Musa'nın, yine onun sarayında büyümesi, Allah'ın insanlara ibret olması için gösterdiği mucizelerden birisidir.

Hz. Musa bir gün iki kişinin kavgasına şahit olur. Kavgada İsrailoğullarından olan, Mısırlı olanı öldürür. Hz. Musa, Firavun'un gazabından korkup Medyen'e gider. Tekrar Mısır'a dönerken Tûr Dağı'nda Allah'la konuşur ve Allah tarafından peygamberlikle görevlendirilir.

---

[167] SÜ1, 6b.
[168] SÜ1, 7b

Hz. Musa Allah'ı görmek ister. Allah Taalâ, kendisinin tecellisine dayanamayacağını söyler ve tecelli ettiği dağa bakmasını ister. Hz. Musa da dağın kül olduğunu görünce düşüp bayılır.[169]

Kasidelerin şu beytinde Nâbî, Hz. Musa'nın mucizesini asası ile birlikte vermiş Tur Dağı'nda geçen hadiseye de telmihte bulunmuştur:

Elinde nîze-i cân-sûz hem ʿıyâr-ı *ʿasâ*

Serinde nûr-ı hıred hem-libâs-ı lemʿa-i *Tûr*[170]

Şair, Hz. Musa'nın sihirli asasını yılanları yutan bir ejderha olarak verir ve mülkten kötülükleri uzaklaştıran bir koruyucu olarak görür:

Meger mahalli imiş sâhibi çıkup mülkün

Tılısm-ı mülkten *efʿâ*leri hep eyleye dûr[171]

d. Hz. İsa'nın Nefesinin Can Vermesi

Hz. İsa'nın cansızlara can vermesi, ölüleri diriltmesi ve körü, alacalıyı iyileştirmesi en büyük mucizelerindendir. Bu mucizelere ayette şöyle yer verilir: "O, İsrailoğullarına bir elçi olarak (ve onlara şöyle diyecek:) Size Rabbinizden bir mucize getirdim: Size çamurdan bir kuş sureti yapar, ona üflerim ve Allah'ın izni ile o kuş oluverir. Yine Allah'ın izni ile körü ve alacalıyı iyileştirir, ölüler diriltirim. Ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm."[172]

Nâbî, Rami Muhammed Paşa'ya yazdığı kasidede, paşanın şairliğine değinerek, şair Kelîm'in eserlerinde olup bitenleri terennüm ettiğini, nefesinin ise, kelimeleri canlandırmada Hz. İsa'nın diriltici nefesine sahip olduğunu belirterek mübalağa yapmıştır:

---

169 Araf 7/143.

170 SÜ1,17a.

171 "Biz de Musa'ya: "Asanı at!" diye vahyettik. Bir de baktılar ki bu, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor." Araf 7/117; SÜ1, 16a.

172 Âl-i İmran 3/49.

Kalem-i vak'a-serâyende-i âsâr-ı Kelîm

Nefesi tâze-nümâ-yı dem-i *İbn-i Meryem*[173]

e. Hz. İbrahim ve Yakmayan Ateş

Kur'an'da isminden çok bahsedilen ve edebiyatımızda büyük yeri olan Hz. İbrahim yaşadığı olaylarla ön plana çıkar. Putları kırması ve o yüzden Nemrut tarafından ateşe atılması en çok işlenen konudur. Olayın mucize olan tarafı ateşe atılan Hz. İbrahim'in, Allah'ın ateşe emretmesinden dolayı yanmamasıdır. Nâbî de ayetten bir parçasını kullanarak bu olaya telmih yapmıştır. Allah'ın lütfunun feyizlerine nail olan Hz. İbrahim, savaş ve kargaşalık ateşine karşı "serinlik ve esenlik" gömleğini giymiştir:

Giydi feyyâze-i eltâf-ı hudavendi ile

Âteş-i harb ü vegâ pîrehen-i *berd* ü *selâm*[174]

8. Dört Halife (Çehâr-yâr)

İslâm'a olan katkılarıyla ve Hz. Peygamber'in en yakın dostları olarak tanınan dört halife, güzel hasletleriyle divanlara girmiştir. Nâbî, bunlar adına "çehâr-yâr" redifli bir kaside yazmıştır. Çeşitli özellikleriyle tanıttığı dört halifeyi, başlıca şu sıfatlarla ele almıştır: "Asl-ı esâs-ı hâne-i dîn, çehâr-yâr, erkân-ı kasr-ı dîn-i mübîn, çâr-güzîn, râz-dân, hısn-ı hasîn". Nâbî, dört halifeyi, din hanesinin esas halkı ve apaçık olan din sarayının direkleri olarak görür. Ayrıca onları, doğrulanmış olan dinin baş şehri ve o şehri kuşatan sağlam surlar olarak niteler:

Asl-ı esâs-ı hâne-i dîndür çehâr-yâr

Erkân-ı kasr-ı dîn-i mübîndür *çehâr-yâr*

Mahrûsa-i şerî'at-i dîn-i mü'eyyidenün

Etrâfına hisâr-ı rasîndür *çehâr-yâr*[175]

---

173 SÜ1, 32a

174 SÜ1, 26b.

175 SÜ1, 12a.

Dört halifeden ayrı ayrı bahsetmeyen Nâbî, başka bir kasîdesinde Hz. Ebubekir'in "Sıddık" sıfatını, Hz. Ömer'in "Faruk" sıfatını, övülen kişiye yakıştırmıştır:

Şehryâr-ı ʿâlem-efrahte-i ʿilm ü hayâ

Şâh-ı *Sıddîk-nazar* dâver-i *Fâruk-nazîr*[176]

Şair, bir beytinde Rami Muhammed Paşa'nın zamanını gayret, himmet ve insafta "İki Ömer" zamanına; ırz, namus ve haramdan kaçınmada ise İbrahim Edhem'e benzetir:

Gayret ü himmet ü insâfda *ahdü'l-ʿÖmereyn*[177]

ʿİffet ü ismet ü perhîzde İbn-i Edhem[178]

9. Ehl-i Beyt, Âl-i Mustafa

Ehl-i Beyt, Hz. Peygamber'in mutlu yuvalarında bulunan ev halkı, eşleri, çocukları ve torunlarıdır. Hz. Peygamber'in, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i abasının altına aldığı, "Bunlar benim ehl-i beytimdir" dediği rivayet edilir.

Nâbî Divanı'nın kasideler bölümünde kullanılan; "Ehl-i Beyt, âl-i Mustafa, siyâdet, nebî-zâde" gibi tabirlerden kastedilenin, ehl-i beyt olmadığı anlaşılmaktadır. Beyitlerde onlardan sonra gelen, "seyit" ismi verilen Peygamber sülâlesi kastedilmektedir. Bu, bir üstünlük ve medih vesilesi olarak ifade edilmektedir. Seyit olarak, Mekke Kadısı Mustafa Efendi'yi, Mevlâna Celaleddîn-i Rûmî'yi ve onun soyundan gelenleri gösterir:

Memdûh-ı *ehl-i beyt* gül-i *âl-i Mustafâ*

Rahşende sûretinde fürûg-ı *siyâdeti*[179]

---

176 SÜ1, 18b.

177 Bu tabir, ilk iki halife Hz. Ebubekir (571-634) ve Hz. Ömer (591-644) için denildiği gibi, Hz. Ömer ile Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülaziz (682-720) için de kullanılmaktadır.

178 SÜ1, 32a.

179 SÜ1, 38a.

(Hz. Mustafa'nın yüce gülleri, ehli beytin övülenleri, parlayıcı surette olan seyitlik nurlarıdır.)

Niyâz-ı ruhsatı bâb-ı *siyâdet*inden ider

Şefâ' at-i şüfe' â yâ Muhammed-i ' Arabî[180]

(Ey şefaatçilerin şefaatçisi Muhammed! Şefaatini isteyenlerin yalvarmalarını soyundan gelenlerin kapısı vasıtasıyla kabul edersin.)

Halîfe-zâde vü şeh-zâde vü ***nebî-zâde***

Se rütbedür şeref-i dûdmân-ı Mevlânâ[181]

(Mevlâna'nın soyunun şerefi üç koldan gelir: Peygamberlik, padişahlık ve halifelik.)

10. İnkârcılar (Karun, Şeddad)

Şairimiz iki büyük zalimden bahseder. Bunlar Karun ve Şeddad'dır. Karun, Kur'an-ı Kerim'de, Firavun ve Haman ile birlikte anılır. [182] Hz. Musa zamanında yaşamış, çok zengin fakat cimri bir kimsedir. Edebiyatımızda genellikle, "genc-i Revân, gencîne-i Kârûn" tamlamalarıyla kullanılmaktadır. Zekât vermemesi yüzünden helâk olmuştur. Nâbî, fakirlerin alçak gönüllüğüne değinerek, Karun'a gönderme yapmaktadır. Karun'un hazinesinden bol bol veren alçak gönüllü olan fakirler, gözü gönlü tok insanlar oldular. O mertebeyi kim istemez ki:

Sîr-çeşm oldılar ol mertebe kim itmezler

Bezl-i gencîne-i *Kârûn*'a tenezzül fukarâ[183]

Şeddad ise, Hud Peygamber zamanında Yemen'de yaşamış olan, Âd kavminin hükümdarıdır. Yaptırdığı yüksek binalarla ve cennet bahçelerine benzetmek için yaptırdığı "İrem" bağları ile ün salmıştır. Bahçeye giremeden helâk

---

[180] SÜ1, 11a.

[181] SÜ1, 14b.

[182] "Andolsun ki biz Musa'yı mucizelerimiz ve apaçık hüccetle, Firavun, Haman ve Karun'a gönderdik. Onlar: Bu, çok yalancı bir sihirbazdır! dediler." Mümin 40/23-24.

[183] SÜ2, 44a.

olmuştur. Nâbî, Hz. Peygamber'in getirdiği dinin sağlamlığına değinerek, onun yanında Şeddad'ın binalarının sinek yakalayan örümcek ağı gibi kaldığını söyler:

Rişte-i dâm-ı meges-gîr-i ʿanâkib gibidür

Bünye-i şerʿine nisbetle binâ-yı *Şeddâd*[184]

11. Kaza ve Kader

Kader, sözlüklerde Allah'ın ezelî hükmü; kaza da bu ezelî hükmün gerçekleşmesi şeklinde izah edilir. Bu ikisi çoğu zaman birlikte kullanılır.

Divan şairleri kaza ve kader konusunu eserlerine, ayet ve hadislerle destekleyerek taşıdıkları gibi, doğrudan da taşımışlardır. Nâbî'nin kaza ve kaderle ilgili, doğrudan ya da dolaylı olarak birçok beyti vardır.

Nâbî kadere inanan bir kişidir. Ezelde ne yazılmış ise, zamanı gelince unun meydana geleceğine inanır. Dünyaya bir imtihan için gelen insanın, ezelde kendisine çizilmiş olan kaderinin dışına çıkamayacağını belirtir ve alın yazısında ne varsa başına onun geleceği ifade eder. Bir gazelinde bunu şöyle dile getirir:

Cerîde-i ezelîde *nüvişte* her ne ise

O nakş arz-ı cebîn üzre der-bezâr olınur

Nâbî tevhitinde, Allah'ın vermiş olduğu birçok kıymetli nimetten bahsettikten sonra, bilinen ve bilinmeyen bu kadar nimete rağmen insanoğlunun kaderinden şikayetçi olduğuna değinir:

Bu denlü niʿmet-i maʿlûme vü mechûleden sonra

İder *takdîr*den bastı şikâyet itmez istihyâ[185]

Şair, Rami Muhammed Paşa'ya yazdığı kaside de kader ve kaza konusuna şöyle değinir. Hızlı düşüncesine, kaza sırları örtülü değil; çok anlayışlı aklına da, kaderin izleri kapalı değildir:

---

[184] SÜ1, 5b.
[185] SÜ1, 3a.

Fikr-i çâlâkine esrâr-ı *kazâ* nâ-mestûr

ʿAkl-ı derrâkine âsâr-ı *kader* nâ-mübhem[186]

Kader ve kazadan doğrudan veya dolaylı olarak bahseden diğer beyitler şunlardır.

ʿÂşıkı nuhbe-i esrârdan eyler âgâh

Nass-ı sırru'l-*kaderi* Hazret-i Muhyiddîn'ün[187]

(Âşığı, Hz. Muhyiddîn'in kader sırrını açıklayan, sırların özünü ifşa eden eserleri bilgili kılar.)

Nihâl-i gülşen-i devlet gül-i bahâr-ı ümmîd

Nekâve-i gil-i Âdem hulâsa-i *makdûr*[188]

(Hz. Âdem'in mayası çamurdur. O, Allah'ın takdiriyle temiz balçığın özünden yaratılmıştır. O, ümit baharının gülü, devlet gül bahçesinin ise taze sürgünüdür.)

Sürâdıkında *kazâ* didebânlıga me'zûn

Hazînesinde *kader* pâsbânlıga me'mûr[189]

(Kaza, padişah çadırında gözetleme izni verilen gibi; kader ise hazinede görevli gece bekçisi gibidir.)

12. Ahiret ve Onunla İlgili Kavramlar

a) Ahiret

Öbür dünya diye tabir olunan ahiret; cennet, cehennem, araf, sırat, mizan gibi yerleri ihtiva eder. Dünyadan sonraki hayattır. Orada ölüm söz konusu değildir. Nâbî,

186 SÜ1, 32a.
187 SÜ1, 13b.
188 SÜ1, 16a.
189 SÜ1, 16b.

bir naatında bütün peygamberlerin, Hz. Peygamber'in getirdiği dinin birer bayraktarı olduğunu, bunu göstermek için ahirete gittiklerini belirtir:

Enbiyâ her biri ra'yet-keş-i ahkâmundur

Gitdiler *âhirete* itmeye arz-ı ecnâd[190]

Kendisine verilen nimetleri unutan kimse, ahiret nimetlerinden ne kadar ümitli olabilir? Böyle kimseler kimden fetva alırlarsa alsınlar, yaptıklarının karşılığını görecek ve cezasını çekeceklerdir. Ahiret karşılıkların gürüldüğü yerdir:

Bu nân u bu nemek hakkın ferâmûş eyleyen câhil

Ne sûretle olur ümmîdvâr-ı ni'met-i *ferdâ*

Cezâ tertîbine şâyândan özge bir cevâb olmaz

Eger kim eylese müftî-i insâfından istiftâ[191]

b. Kıyamet (Haşr, Mahşer)

Bu dünyanın sonu ve ahiretin başlangıcı olan kıyamet, birçok beyitte farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Bunlardan tespit edebildiklerimizden bazıları şunlardır: "Kıyâmet, yevm-i tenâd, rûz-ı tenâd, rûz-ı me'âd, rûz-ı cezâ, rûz-ı haşr, rûz-ı hisâb, sâha-i haşr. . ."

Nâbî, bir beytinde mahşer alanının, Hz. Peygamber'in şanının sergilendiği yer olduğunu, kıymetinin o zaman anlaşılacağını belirtir. Orası onun şefaat yeridir:

Sâha-i Haşr senün ma'raz-ı 'ünvânundur

O zamânda bilinür kadrün eyâ sâhib-i dâd[192]

---

190 SÜ1, 6b.
191 SÜ1, 3a.
192 SÜ1, 6b.

Eyâ Habîb-i Hudâ yâ Muhammed-i ʿArabî

Şefîʿ i *rûz-ı cezâ* yâ Muhammed-i ʿArabî[193]

Kıyametle ilgili olarak geçen beyitler, oradaki genel bilgilerden ziyade, Hz. Peygamber'in şefaatı üzerinedir. Hesapların görüleceği, defterlerin açılacağı o günde bir kurtarıcıya ihtiyaç olacaktır:

*Hisâbgâh-ı kıyâmet*de iltifâtundur

Temessük-i ümenâ yâ Muhammed-i ʿArabî[194]

Himâyetünle çıkar *rûz-ı haşr*da gâlib

Sipâh-ı havfe recâ yâ Muhammed-i ʿArabî[195]

c) Cennet (Bihişt)

Cennet, beyitlerde "cennet, bihişt, cinân, firdevs" isimleriyle geçmektedir. Cennet övülen kişinin sarayıdır. Huri, kevser, gılman, gibi unsurlar onun ayrılmaz birer parçalarıdır. Cennetin güzelliklerine kavuşmak, Hz. Peygamber'in dudakları arasından çıkacak söze bağlıdır. İş böyle olunca, ona ait en küçük bir kıl bile satışa çıkarılsa, cennetin hazinedarı iflâs eder:

Bir ucı dürc-i dehânun bir ucı bâb-ı *bihişt*

Arada câdde-i rahmete dirler mirsâd[196]

Hâzin-i *cennet* olur hüccet-i iflâs be-kef

Kemterîn mûyın iderlerse *bihişt* içre mezâd[197]

---

[193] SÜ1, 10b.
[194] SÜ1, 11a.
[195] SÜ1, 11a.
[196] SÜ1, 6a.
[197] SÜ1, 5a.

Cennet hurilerle birlikte zikredilir. Bu ikisi çok defa teşbih unsuru olarak da kullanılır. Güzel koku cennetin temel vasıflarındandır. Cennet bağının ümit yeri ahlakının güzelliğiyle kokar. Ahu gözlü hurilerin talebi ise onun eteğinin tozudur:

Şemîm-i hulkıdur ümmîdgâh-ı bâg-ı ***bihişt***

Gubâr-ı dâmenidür matlab-ı gülâle-i ***hûr***[198]

Hurilerin özellikle güzelliğine ve süslerine değinen şair, atın kesilmiş tırnakları gibi olan cennet nazar boncuklarını hamail gibi, göz süsü olarak taktıklarını söyler:

Burîde-i süm-i esbin ider hamâ'ilvâr

Temîme-bend-i ***cinân hûriyân***a zîb-i nühûr[199]

ç) Cehennem

Edebiyatta cehennem "duzah" olarak kullanıldığı gibi çeşitli isimlerde de kullanılmaktadır. Bazen sevilen kimseye duyulan sıcaklık cehennemden daha etkili olarak ele alınır. Nâbî, bir beytinde ise, "ehl-i bihişt" ve "ehl-i nâr" kelimelerini birlikte kullanır ve cennet ehli olanların hikmetlerinden bahseder:

Ol gülün ruhsâr-ı âteşnâkine dil-bend olan

Yansa da ***dûzah***da farzâ sürh olur hâkisteri[200]

Eyleyen sünbüller ile gülleri ehl-i bihişt

Eylemiş hikmetle ***ehl-i nâr*** ʿûd u ʿanberi[201]

---

198 SÜ1, 16b.
199 SÜ1, 16b.
200 SÜ1, 35b.
201 SÜ1, 35b.

13- Diğer İtikadî Unsurlar

a. Miraç ve Sidretü'l-Münteha

Recep ayının 27. gecesine rastlayan Miraç, "göğe yükselme" manasına gelir. Bu gecede Hz. Peygamber, Cebrail'in çıkamadığı yere çıkarak Allah'ın tecellisine mazhar olmuştur. Bu olay Kur'an-ı Kerim'de şöyle geçer: "Bir gece, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah, noksan sıfatlardan münezzehtir; o, gerçekten işitendir, görendir."[202]

Nâbî, bu geceye "şeb-i Mi'râc" ve "Burâk" kelimeleriyle değinmektedir. Şair, Miraç Gecesi'nin mana sırlarının incisi Hz. Peygamber'den başkası olmadığına vurgu yapmakta ve Allah'ın herkese şamil olan rahmet atını serbest bırakırken, izzet ve makam Burak'ını dilediğine tahsis ettiğini söylemektedir:

Kimlerün gûşına lâyık yine senden gayrı

*Şeb-i Mi'râc*daki cevher-i esrâr-ı müfâd[203]

Burâk-ı 'izzet u câhı idüp pâ-beste-i tahsîs

Semend-i rahmet-i 'âmun 'inânın eylemiş irhâ[204]

b) Ruh, Nefis, Heva

ba. Ruh

Hz. Peygamber'in ruhunun yüceliğinden bahseden şair, ruh kelimesini beyitlerde "rûh-ı kalem-i a'lâ, rûh-ı ervâh-ı a'lâ, rûh" şeklinde kullanır. Evliyaların ruhuna onun ruhundan yardım edildiğine ve Hz. Peygamber'in feleklerin merkezi olduğunu, onun ruhunun yüksek ruhların ruhu olduğunu söyler:

[202] İsra 17/1.
[203] SÜ1, 6a.
[204] SÜ1, 2b.

Evvelîn noktası *rûh-ı kalem-i a'lâ*nun

Kümmelün *rûh*ına ol rütbeden eyler imdâd[205]

Sensin ey merkez-i nüh dâ'ire-i kevn ü mekân

Rûh-ı ervâh-ı 'alâ kutb-ı medâr-ı irşâd[206]

bb. Nefis, Heva

Nâbî'nin, "nefs-i bed, habîsü'n-nefs, hevâ, nefs ü hevâ" gibi terimlerle ele aldığı nefis hakkında, birçok beyit yazdığını görüyoruz. Nefis, kişileri kötülüğe, günah işlemeye alıştırır. Nâbî, kulluk niyeti edersem de elimden gelmez. Bu kötü nefsim o denli günah işlemeye alıştı der ve devam eder. Asilikte o pis nefisli eteği bulaşık kişiyim ki, ateşten kül olsa yine de hevesimden vazgeçemem:

Niyyet-i tâ'at idersem de elümden gelmez

Oldı *nefs-i bed*üm ol denlü günâha mu'tâd

Dâmen-âlûde-i 'isyân o *habîsü'n-nefs*em

Ki *hevâ*dan geçemem nârdan olsam da remâd

Nâbî, sonunda kendine döndürdüğü hâli şöyle ifade eder: Sonunda yol kesiciye çatmış yolcuya döndüm. Nefsim ve heveslerim hayatımın varlığını havaya verdi, berbat eyledi. Kimse karışmamış, hepsi kendi ettiğimdir. İşlediğim cürüm, hata kendi elimden, feryat da kendi elimdendir:

Reh-zene rast gelen reh-reve döndüm âhir

Eyledi *nefs ü hevâ* nakd-i hayâtum ber-bâd

---

205 SÜ1, 4b.

206 SÜ1,5b.

Kimsenün medhâli yok kendi sanî῾ amdandur

İtdigüm cürm ü hatâ kendü elümden feryâd

Nefsin kötülüğünden bahseden şair, yapılan hata ve cürümlerin şeytandan değil kendimizden kaynaklandığını söyler. Zaten akıllı kişiye de, günahların müsebbibi olarak şeytanı göstermek yakışmaz:

῾Aybdur ῾âkile şeytân beni aldatdı dimek

Kendü *nefs*ümdür iden *nefs*üme ilkâ-yı fesâd

İtdügüm cürmi havâle idemem iblîse

*Nefs*üm iblîsi iken müdde῾i-i istibdâd[207]

c. Şeytan

Nahl suresinin 90. ayetinden alıntı yapan Nâbî, şeytanların fenalığa, haksızlığa ve taşkınlığa insanları götürmeye çalıştığını belirtmekte, ama insanın kendi yaptıklarını da şeytanın üzerine atmanın doğru olmadığına da işaret etmektedir:

Melâ'ik hâdimân-ı ye'müru bi'l-῾adli ve'l-ihsân

Şeyâtîn dîdebân-ı fursat-ı *yenhâ ῾ani'l-fahşâ*[208]

῾Aybdur ῾akile *şeytân* beni aldatdı dimek

Kendü nefsümdür iden nefsüme ilkâ-yı fesâd

İtdügüm cürmi havâle idemem *iblîse*

Nefsüm *iblîsi* iken müdde῾î-i istibdâd[209]

---

[207] SÜ1, 6a.
[208] SÜ1, 2b.
[209] SÜ1, 6b.

Musahip Mustafa Paşa zamanının rahatlığından bahseden şair, şeytanı küçümsemekte ve ondan kimsenin korkmaması gerektiğini belirtmektedir:

Şimdi âsûdedür ol denlü cihân kim meselâ

İdemez havf ile *şeytân* dahi endîşe-i şer[210]

ç. İman, İkrar, Amel

İman, ikrar, iman-amel ilişkisi kelâm kitaplarında geçen başlıca konulardandır. Bu kültür, edebiyatımıza da yansımıştır. Şairlerimiz bu konulara eserlerinde sık sık yer vermişlerdir. Nâbî'ye göre, insanların, bütün varlıkların imanının sıhhati, Hz. Muhammed'in risaletini tasdiklemekle olur:

Sana *ikrâr* iledür sıhhat-i *îmân*-ı enâm

Rütbeni anlamaga kimsede yok isti'dâd[211]

Amellerimizin azlığını biliyoruz. Ama onu da veren sensin. Verdiğin kudret (cüz-i irade) dahilinde yapıyoruz.

Neyiz biz yâ bizüm *a'mâl*müz n'olsa gerek yâ Rab

Ana da kâdirdür *'amel* müstevcib-i 'afv olmaga hâşâ[212]

d. Vahiy

Vahiy, ilâhî emirlerin peygamberlere bildirilmesidir. Nâbî, "Allah ona vahyedeceğini vahyetti"[213] ayeti kerimesinden alıntı yaparak, vahyin hak olduğunu söyler. Ayrıca Hz. Peygamber'in ümmî olduğuna değinen şair, herşeyin vahiyle ona öğretildiğine de işaret eder:

---

[210] SÜ1, 20b.
[211] SÜ1, 6a.
[212] SÜ1, 3b.
[213] Necm 53/10.

Oldı zânû-zede-i medrese-i *mâ-evhâ*

Olmadıysa n'ola zânû-zen-i pîş-i üstâd[214]

Hurûş-ı rahmetinden müsteʿâr ârâyiş-i hestî

Kelâm-ı ʿizzetinden müstefâd esrâr-ı *mâ-evhâ*[215]

Vahyin indiği yer, gayb âlemiyle irtibatı olan Hz. Peygamber'in kalbidir. Kur'an'ın vahy edilmesine başkasının istidadı yoktur:

Mevrid-i vahy-i ilâhî dil-i gayb-ülfetidür

Vahy-i Kur'an'a dahi gayride yok istiʿdâd[216]

e. Rızık

Herşeyin yaratıcısı olan Allah, aynı zamanda yarattıklarının rızkını verendir. Nâbî, beyitlerinde onun rızık verici olduğunu "Razık" ismini vererek açıklar. O, öyle bir rızık vericidir ki, yokluk dağarcığından en tatlı yiyecekleri, en şekerli nimetleri ihsan etmektedir:

Zihî *Râzık* ki enbân-ı ʿâdemden etmede ihsân

Hezârân tûşe-i şîrîn hezârân niʿmet-i ahlâ[217]

f. Kadir Gecesi

Kadir gecesi, Ramazan ayının son on günü içerisindedir. Bin aydan daha hayırlı olan[218] Kadir Gecesi'nde Kur'an-ı Kerim inmeye başlamıştır.

---

214 SÜ1, 4b.
215 SÜ1, 2a.
216 SÜ1, 5a.
217 SÜ1, 1b.
218 Kadir 97/3.

Kudsîliğine inanılan bu mübarek geceyi Nâbî, kasidelerinin bir beytinde ele alır. Ona göre Cebrail bu gecede Resulüllah'ın eşiğinin toprağını öpmek için yere iner:

Kadr'de nâzil olur Rûhu'l-emîn etmek içün

Âstânında zemîn-bûsî-i resm-i a'yâd[219]

g. Risalet, Velâyet

Allah, peygamberliği seçtiği özel kimselere verir. Herkes peygamber olamaz. Velâyet ise kazanılır. Veli, dost, yardımcı, bir işin idaresini üzerine alan demektir. Veliler, halkı Allah'a, hak yoluna çağıranlardır.

Kasidelerde nübüvvet ve velâyet karşılaştırılarak ele alınmıştır. Allah, bazı kimseleri risalet vererek mahşer felaketlerinin şefaatçisi yapmıştır. Bazılarına da velilik vererek mana aleminin sohbet arkadaşı yapmıştır:

Kimin itmiş *risâletle* şefî'-i varta-i mahşer

Kimin itmiş *velâyetle* nedîm-i halvet-i ma'nâ[220]

Nâbî, nübüvvet ve velâyeti bir arada karşılaştırmalı olarak işlemiş ve aralarındaki farkları izah etmeye çalışmıştır. Peygamberlik, ilâhî kanunlara göre hüküm veren hâkim; velilik ise, sayısız ve bilinmez sırların nurlarının hazinedarıdır. Nebilik, şirk koşma bakırını içinde eriten tava; velilik, yücelik eczahanesine ulaşma iksiridir:

Nübüvvet hâkim-i fermân-revâ-yı mesned-i teşrî'

Velâyet hâzin-i envâr-ı sırru'l-gayb-ı lâ-yühsâ

Nübüvvet kîmiyâ-yı mis-sirişt-i pûte-i işrâk

Velâyet vâsıl-ı iksîr-i eczâ-hâne-i 'ulyâ

---

[219] SÜ1, 5b.

[220] SÜ1, 2b.

Nebilik, ilâhî hükümlerin bayrağını yüceltmeye selâhiyetli olmak; velilik, hamiyet ve yücelik sarayının koruyucusu -hacibi- olmak demektir. Nebilik, Allah'ın emirlerini ortaya çıkaran nur saçan güneştir; velilik ise, hazineyi saklayan ,onu karanlıkla örten bir hazine bekçisidir:

Nübüvvet sâhib-i terfî' -bahş-ı râyet-i ahkâm

Velâyet hâcib-i halvet-serây-ı 'izzet-i ahmâ

Nübüvvet âftâb-ı nûr-pâş-ı maşrık-ı izhâr

Velâyet gevher-i gencîne-gîr-i magrib-i ahmâ[221]

h. İnsanın Yaratılışı

Nâbî, âlemin yaratılışı, içindeki zıtlıkları, bunların birbirine olan uyumları gibi konulardan tevhitinde uzun uzadıya bahsetmiştir. Mükerrem olan insanın yaratılışına da değinen şair, Allah'ın ne güzel yaratıcı olduğunu, değersiz bir nutfeden, yere göğe sığmayan kimseler vücuda getirdiğini söyler:

Zihî Hâlık ki *kemter nutfe-i nâçîz*den itmiş

Kıbâb-ı bargâh-ı çarha sıgmaz *kimse*ler peydâ[222]

Kasidelerde, insanın duyu organlarına ayrı ayrı değinilmiştir. Allah, insanoğlunda duyuları yaratmış ve onların her birine uygun bir vazife vermiştir:

Meşâ'ir vaz' terkîb-i cism *nev'i insân*da

Yed-i her dîgere itmiş münâsib âletin i'tâ[223]

Allah beyni, insanın tasvir gücünün sarayı yapmış ve bir sultan olan hayal kurma gücünü, bu yüce sarayda oturtmuştur:

221 SÜ1, 2b.
222 SÜ1, 1b.
223 SÜ1, 1b.

Dimâgı eyleyüb halvet-serây-ı kuvvet-i tasvîr

O ʿâlî kasrda şâh-ı hayâli eylemiş îvâ

Ağız ve dudakların, ibret gösteren harika özellikleri sayesinde binlerce nimetin tadının zevkine varılmıştır. Din ve dünya binasına düzen vermek için ise, dile konuşma kabiliyeti, kulağa işitme kuvveti verilmiştir:

Dehân u leb ʿaceb germ-âbe-i ʿibret-nümâdur kim

Ki halʿ u lebs ider anda hezârân şâhid-i maʿnâ

Binâ-yı intizâm-ı dîn ü dünyâya idüb âlet

Zebâna nutk virmiş gûşa virmiş kuvvet-i ısgâ

O, görme ve seyretme zevkine hizmet etsin diye gözü yaratmıştır. Sonra da güzellik ile gözü birbirine âşık ve hayran eylemiştir. Yumuşaklığı ve katılığı anlamayı dokunma duygusuna, kokuyu buruna ve tat alma vazifesini de ağıza bahşetmiştir:

İdüb çeşme havâle hıdmeti zevk-i temâşâyı

Cemâl u çeşmi itmiş birbirine vâlih ü şeydâ

İdüb nerm ü dürüşti lâmise bî-çâreye taʿyîn

Meşâmı bûya vakf itmiş mezâka lezzeti ihdâ[224]

ı. Âlemin Yaratılışı, Kâinattaki Zıtlıklar

Nâbî'nin sıkça üzerinde durduğu, yeri geldikçe insanlara düşünmeye sevketmek için çalıştığı konulardan bir tanesi de, âlemin yaratılışı ve âlemdeki zıtlıkların birbirleriyle olan ilişkileridir. Âlemin yaratılışı, zıtlıkların birbirleriyle olan

---

[224] SÜ1, 2b-3a.

ahengi, yaratılanların aralarındaki uyumu, akıl sahiplerinin bunlardan hisse çıkarması, herşeyin bir hikmetinin olması... Bu gibi konular şairin hikmet yönüne de uygundur.

Nâbî, tevhitinin daha ilk beytinde yüce Allah'ın, madde ile manayı, beden ile ruhu en güzel biçimde tertip ettiğini ve aralarındaki ahengin ne kadar düzgün olduğunu dile getirir:

Ta'âlla'llâh zihî divân-tırâz-ı sûret ü ma'nâ

Ki cism-i lafz ile rûh-ı me'âlî eylemiş peydâ

Âlem zıtlıklardan meydana gelmiş ve adını bu zıtlıkların uyuşmasından almıştır. Allah, lütuf ile kahrını, celâl ile cemal sıfatlarını birleştirip, zıtlıkları birbirine uyuşturmuş ve adına "dünya" demiştir:

Kurub bir bâr-gâh-ı sun' lutf u kahrdan memzûc

Virüb ezdâda amîziş komuş nâmı anun dünyâ[225]

Zıtlıkların Nâbî'de ayrı bir yere sahip olduğu görülüyor. Sık sık zıtlıklardan bahseden Nâbî, Allah'ın, birbirine zıt olan şeylerin hep dengede durması için, varlık âlemine koyduğu terazisinden bahseder:

Terâzû-yı tekâbül vaz' idüb bâzâr-ı imkâna

Nakîzeyne tevâfukla tehâlüf eylemiş ilkâ

Allah, birbirinden farklı, birbirine zıt unsurları öylesine bir araya getirmiş ki, aslında birbirine düşman olan bu unsurlar, tek şey haline gelmiştir:

'Anâsırla tabâyi' reng-i zıddîde olub kâ'im

Birbiriyle olmışlar vâhidü'l-asl iken a'dâ

Nâbî, yaratılanların çeşitli görüntülerinin mevcut olmasının, hepsinin tek varlık olduğu düşüncesine ters düşmediğini belirttikten sonra şu güzel örneği verir. Bir dalda hem gül, hem diken bitebilir. Zıtlıklar şekil yönündendir. Aslın birliğine mâni değildir:

---

[225] SÜ1, 1b.

Tehâlüf sûretâ mâni῾ degüldür vahdet-i asla

Olur bir şâhdan surh u sefîd ü hâr u gül peydâ[226]

Şâir, sözü döndürüp yine hikmete getirir. Bu âlem ona göre hakikatleri toplayan bir hikmet kitabıdır. Allah, içinde yaşadığımız âlemi öyle hikmetlerle karışık yaratmış ki, küçük bir çocuk bile onun sanatının bir parçasını idrak etse, hemen üstat olur:

Bu ῾âlem bir kitâb-ı hikmet-endûz-ı hakâyıkdur

Me῾âlin her kim istihrâc iderse âferîn bâdâ

῾Aceb vaz῾ eylemiş bu kârgâh-ı hikmet-âmîzi

Ki kemter sun῾ını derk eyleyince pîr olur bernâ[227]

Şaire göre, aslında onun yaratıcılık sanatını anlamak isteyen akıl âciz, gönül ise hayran kalır. Onun yüceliği ve yaratıcılığı ne hoştur:

Hıred derkinde ῾âciz sun῾ınun fehminde dil hayrân

Ta῾âla'llâh zihî Sâni῾ Ta῾âla'llâh zihî dânâ[228]

i. Günah, Masiyet

Günah, Allah'ın emirlerine aykırı olan iş, dini suç olarak tarif edilir. Masiyet ise, asilik, itaatsizlik, isyan demektir. Birbirleriyle yakın anlam içeren bu kelimeler edebiyatımızda genellikle birlikte kullanılırlar.

Nâbî'ye göre, insanların derecelerinin yükselmesi veya alçalması, şöhret bulması ya da âleme rezil olması, Allah tarafından gönderilen emirlere uyup uymamasına bağlıdır. Din, insanlara şeref kazandırır ve onların derecelerini artırır. Günah ise, hem mahveder hem de rezil eder:

---

226 SÜ1, 2a.
227 SÜ1, 2b.
228 SÜ1, 3a.

Kimin itmiş diyânet şöhretiyle ʿumde-i eyyâm

Kimin itmiş günâh-ı *maʿsiyet*le ʿâleme rüsvâ[229]

Nâbî, günahı kişinin kendi iradesiyle işlediğini savunur. Akıllı bir kimsenin, işlediği günahdan dolayı, şeytanı suçlamasını doğru bulmaz. İşlenilen suç kişinin kendi nefsinden dolayıdır. İnsan kendi kendine fesat tohumunu saçar. Hem günah işleyip hem de onu başkalarına yüklemenin de ayrı bir günah olduğunu belirtir:

ʿAybdur ʿâkile şeytân beni aldatdı dimek

Kendü nefsümdür iden nefsüme ilkâ-yı fesâd

İtdügüm *cürmi* havâle idemem iblîse

Nefsüm iblîsi iken müddeʿî -i istibdâd

O da başka günehdür ki *günâhı* ben idem

Gayrinün mekrine idlâline idem isnâd[230]

Şair, Allah'tan âsî kulların affını ister. Muhakkak ki kulların günah işlemişlerdir, buna itirazımız yoktur. Yine de onlara karşı şanına yakışır şekilde davranmak büyüklüğündendir, der:

İlâhî sâbık-ı inʿâmunı it lâhika peyvend

Günâh-ı bendegânı itme rûy-ı cehline ilkâ[231]

14. Din İle İlgili Kavramlar

a. Din, Şeriat

Din, inançlar bütünüdür. Hak olan dinlerin yanında batıl olan dinler de vardır. Allah, insanlara din göndermiştir. Anlaması için, dile konuşma kabiliyeti, kulağa

---

229 SÜ1, 2b.
230 SÜ1, 6b.
231 SÜ1, 3b.

işitme kudreti vermiştir. Din ve dünyaya düzen verecek olan insandır. Dolayısıyla insan yaptıklarından sorumludur:

Binâ-yı intizâm-ı *dîn* ü dünyâya idüb âlet

Zebâna nutk virmiş gûşa virmiş kuvvet-i ısgâ[232]

Nâbî'ye göre, herkes dinin hükümleri altındadır. Allah ise, dinin sahibidir. İnsanlar bildirilen ilâhî emirlerle hidayete erer, hidayete erdiren ise odur. Gönderilen emirlere uymak gerekir. Dine uyanın mertebesi yükselir, uymayan rezil olur:

Cümle mahkûm-ı *şerîʿat*dür odur sâhib-i *şerʿ*

Cümle müsterşid-i ahkâm o pîr-i irşâd[233]

Kimin itmiş *diyânet* şöhretiyle ʿumde-i eyyâm

Kimin itmiş günâh u maʿsiyetle ʿâleme rüsvâ[234]

Peygamberler dini yürüten kimselerdir. Dinin getirdikleriyle işleri yapan, adalet terazisini iyi kullanan, nizamı sağlar:

Nizâm-ı hükm-i terâzû-yı ʿadl ide mevzûn

Sudûr-ı devleti icrâ-yı *şerʿ* ile meşkûr[235]

Din, ilâhî emirler üzerine kurulmuş olan kaideler bütünüdür ve merkezi Kâbe'dir. O beytin dört direği ise, dört halifedir:

Dîn Kâbe'dür kavâʾid-i *şerʿ* üzre mübtenî

Ol beyte çâr rükn-i rekîndür çehâr-yâr[236]

---

232 SÜ1, 3a.
233 SÜ1, 5a.
234 SÜ1, 4b.
235 SÜ1, 16b.
236 SÜ1, 12b.

b. Mümin, Müselman

Mümin, Allah'a inanan kimselere verilen özel bir isimdir. Nâbî, kasidelerinde müminlerin özelliklerine değinir. Ona göre, müminin Allah katında ayrı bir ayrıcalığı vardır. Yüce Allah'ın en büyük arşı, müminin kalbidir:

Anunçün kalb-i ***mü'min*** oldı ʿarş-ı aʿzam-ı Bârî

Didi ʿârif benem ol nokta-i mevzûʿa tahte'l-bâ[237]

c. İnkâr, Küfür, Kâfiristan

Allah'a inanmamak, onun gönderdiklerini kabul etmemek ve ona karşı gelmek demek olan inkâr, sosyal hayatta olduğu gibi, edebiyatımızda yerini almıştır. Nâbî, inkâr hakkında bilgi vermekten ziyâde Allah'ın yaratmış olduklarını görüp de inanmayanın durumunu ele almıştır. Ona göre insan eğer deli, çocuk veya kör değilse, Allah'ın lütuf ve keremini inkâr etmesi mümkün değildir:

Degül lutfı hüdâvend-i kerîmün kâbil-i ***inkâr***

Meger ***inkâr*** iden mecnûn ola yâ tıfl yâ aʿmâ[238]

Peygamberlerden mucizeyi isteyen ancak kâfirlerdir. Mucize onlar için ilâhî bir delildir. Yoksa gerçeği görenler ve gösterenler, seni çok iyi bilirler. Onlara bir delil göstemek gerekmez:

Muʿcize ***münkir*** içün hüccet-i Rabbânîdür

Seni aʿlâ bilür ashâb-ı şuhûd u işhâd[239]

Şair ümitsizliği küfür olarak görür ve ekler. O derece günahkârım ki, ümitsizlik küfür olmasaydı, kendimin afvedileceğine, uzaktan bile ihtimal vermezdim:

---

237 SÜ1, 2b.
238 SÜ1, 3a.
239 SÜ1, 6a.

Ye'sküfr olmasa ol denlü günehkârum kim

Kendü âmirzişümü eyler idüm istib'âd[240]

Kelime-i tevhite inananları, "mess-i harîr" (ipeğe el süren), inanmayanları ise, "hart-ı katâd" (geven otunu söken, soyan) olarak niteler:

Vâzı'u'l-asl komış *redd* ü *kabûl*-i şer'a

Birine mess-i harîr ü birine hart-ı katâd[241]

ç. Cami, Minber, Hutbe, Bayram

Cami, Müslümanların ibadet yeridir. Minber ise onun içinde bulunan ve hutbe okunan mekândır. Nâbî, cami ve minberi, övülen kişiyle alakâlı olarak zikretmekte ve varolan bir gerçeğe işaret etmektedir. Hatiplerin minbere her çıkışında Hz. Peygamber'i andığını belirten şair, İslâm dinindeki bir ibadete değinmektedir:

Firâz-ı *minber*-i 'izzetde zikr-i nâmundur

Vazîfe-i *hutebâ* yâ Muhammed-i 'Arabî[242]

Bir bayram sabahını dile getiren şair, namaz kılınıp minberde hutbe okunduktan sonra yapılan musafahadan bahseder ve bayram sabahının gül bahçesine benzettiği mekâna nasıl sevinç getirdiğini söyler:

Olub bu fasıda gülşen nümûne-i *câmi'*

Okur *menâbir*-i gülşende *hutbe* bülbül-i zâr

Sabâh-ı 'îd gelüb gülşene meserret ile

İder musâfaha ezhâr ile nesîm-i bahâr[243]

---

[240] SÜ1, 6b.
[241] SÜ1, 5b.
[242] SÜ1, 11a.
[243] SÜ1, 21b.

d. Hicret, Kâbe, Zemzem

Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye gitmesi hadisesi yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Hicret adı verilen bu olaya şairler ilgisiz kalmamış, onunla mısralarını süslemişlerdir. Nâbî'ye göre dinin merkezi Kâbe'dir ve imamı Kur'an'dır. Kâbe Allah'ın evidir. Allah'ın evini ziyaret etmeyen dinini tam mamur etmiş sayılmaz:

Dîn *Ka'be*'dür kavâ' id-i şer' üzre mübtenî

Ol beyte çâr rükn-i rekîndür çehâr-yâr[244]

'Ale'l-husûs *haremgâh-ı Îzid*'i ki kalur

Ziyâret itmeyenün rükn-i dîni nâ-ma' mûr[245]

Kâbe ve zemzem sevgilinin, övülen kimsenin derecesini artırmak için, teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Nâbî, zemzemi, Hz. Peygamber'in hicretinden dolayı Kâbe'nin döktüğü gözyaşı, üzerindeki siyah örtüyü ise matem elbisesi olarak görür. Ayrılık acısı sözkonusudur:

Hicretünden berü gözden döküp eşk-i *zemzem*

*Kâ'be*ye oldı siyeh-câme-i mâtem mu' tâd[246]

e. Cihat

Cihat, bir mücadeleden ibarettir. Bu mücadele düşmana ya da nefise karşı olabilir. Düşmanla çarpışmak küçük cihat, nefisle mücadele etmek ise büyük cihattır. Nâbî, çeşitli vesilelerle ele aldığı cihadı çok derinlemesine işlememiştir. Ayın yarılması hadisesini bir cihat olarak görür:

Dest-i i' câz-ı olub sîne-şikâfende-i meh

Eyledi vâkı' a-i Bedrde icrâ-yı *cihâd*[247]

---

244 SÜ1, 12b.
245 SÜ1, 17b.
246 SÜ1, 5b.
247 SÜ1, 5a.

Allah'ın dinini yaymak için yapılan mücadeleye değinen şair, Allah yolunda yapmış oldukları cihattan dolayı şehitlerin ve gazilerin rütbesinin yüksek olduğunu belirtir:

Dîni şevkiyle *guzâta* ne söz itmek gerek

ʿAks-i âyîne-i şemşîrleri meşk-i *cihâd*[248]

Nâbî, Allah rızası için yapılan cihatta, evliyanın ruhlarının da yardımcı olacağını söyler:

Ne kişver üstine râyet-keş-i *cihâd* olsan

Olur taʿâvüne ervâh-ı evliyâ me'mûr[249]

f. Kutsal Mekânlar

Bazı günler diğer günlere, bazı haftalar diğer haftalara, bazı aylar diğer aylara, bazı geceler ise diğer gecelere üstün kılındığı gibi, bazı mekânlar da diğer mekânlara üstün kılınmıştır. Nâbî, ibadetle ilgili olan bazı mekânları memduhun derecesini yükseltmek için kullanmıştır. Arafat, Harem ve Mescid-i Aksa'ya Sultan III. Ahmet için yazdığı kasidesinde şöyle dile getirir:

ʿArafât u *Harem* u *Mescid-i Aksâ* tursun

Senden özge hele ey dâver-i pâkîze-zamîr[250]

g. Muska, Tılsım, Hamail, Çeşm-i bed

Halk dilinde "hamaylı" denilen hamail, çeşitli şekilde muhafaza edilerek boyunda taşınır. Hamaillerin içine simya[251] ilminin öngördüğü şekilde harf ve rakamlar ile ayetler yazılır. Her bir harfin ve rakamın delâlet veya temsil ettiği bir sır vardır. Muskaların içine çiçekotu koymak da âdettendir.

---

[248] SÜ1, 5b.
[249] SÜ1, 17b.
[250] SÜ1, 19a.
[251] Bkz. Pala, Ansiklopedik Divân Şiir Sözlüğü, s. 354.

Kötülüklerden muhafaza ettiğine inanılan hamailler, divan şiirinde sık sık yer almıştır. Toplumda yaygın olan anlayış, Nâbî'nin Divanı'nda da yerini almıştır. Daha çok benzetme olarak kullanılan hamailler kötü gözlerden, kötülüklerden, gelecek olan zararlardan muhafaza amaçlı olarak ön plâna çıkmaktadır.

Bazen benzetme olarak kullanılmıştır. Bazen de devletin kötü gözlerden muhafazası için kullanılmıştır:

Bûride-i süm-i esbin ider *hamâ'ilvâr*

Temîme-bend-i cinân hûriyâna zîb-i nühûr

Zemîni gulgule-i âsmâniyân pür ider

Ki *çeşm-i bed* ola âyîn-i devletünden dûr[252]

Tılsım divan şiirinde genelde Hz. Musa'nın asasını hatırlatır. Asanın yere atılmasıyla ejder olup diğer yılanları yutması mucizesine değinilir. Sihir ilmiyle alâkalı olarak kullanılır:

Meger mahalli imiş sâhib-i çıkub mülkün

Tılısm-ı mülkden *ef'î*leri hep eyleye dûr[253]

h. Devlet Yönetimi, Sadaret Makamı

Nâbî'nin devlet yönetiminde bulunan şahıslar adına yazdığı kasideler oldukça fazladır. Devlet yönetimi ve sadaret makamı üzerinde en çok durduğu kasidesi ise, Rami Muhammed Paşa'ya yazdığı kasidedir. Osmanlı yönetiminde vezirlerin çok önemli bir yere sahip olduklarından hareketle onlarda olması gereken vasıflara değinir.

Nâbî'ye göre vatan ve saltanat Allah'ın emanetleridir. Bu bakımdan bu işi üzerine alan kişinin dinî bir görünümde olması gerekir:

---

[252] SÜ1, 16b.

[253] SÜ1, 16a.

Kişver ü saltanat Allâh'un emânetleridür

Kâfil-i emr gerek ola diyânetde ʿâlem

Devlet ve din işlerinde ilmin ve aklın yeri büyüktür. İlim ve akıl esastır. Şair bunu bir hadisle destekler:

ʿİlm ile ʿakl iledür maslahât-ı devlet ü dîn

Gör ne buyurdı hadîsinde Resûl-i Ekrem

Nâbî, devlet yönetiminde ilmin ve aklın ön planda tutulmasını ve şart olmasını belirtir:

ʿİlm ile ʿakl iledür şart-ı vezâret yohsa

Şerʿ ü kânûnu ne bilsün bir alây lâ-yefhem

Nâbî'ye göre devlet yönetiminde olan yaptığı işi bilerek yapmalıdır. Nice yıl görev yapmış olsalar bile, yaptığı görevin manalarını bilmeyenler, yönetime lâyık olamazlar:

Neye mevzûʿ idügün anlamadukdan sonra

Çekdi farz eyleyelüm bir nice yıl tabl u ʿâlem[254]

Şair, 111 beyitten oluşan Rami Muhammed Paşa'ya yazdığı kasidesinde, özellikle ilim ve akıl kelimelerini bir arada kullanır. Devlet başında olan kadar, yardımcısının da âlim ve akıllı olmasını savunur:

Vüzerâ olmayacak ʿâlim ü ʿâkil olamaz

Mülk maʿmûr mebânî-i hilâfet muhkem

Vezirin önemi üzerinde özellikle duran Nâbî, Allah hangi sultan için iyilik dilerse, ona, akılla vasıflandırılan, herkesten daha âlim bir vezir vereceğini söyler:

Kangı sultâna Hudâ hayr murâd itse virür

Ana bir ʿakl ile mevsûf vezîr-i ʿâlem[255]

---

[254] SÜ1, 31a.

[255] SÜ1, 31a.

Nâbî bu kasidesinde, geçmiş peygamberler, padişahlar ve onların yardımcılarından da örnekler vererek konuyu destekleyici bilgiler sunar.

ı. Dua

Dua; isteme, yalvarma, niyaz gibi manaları olan bir kelimedir. İhtiyaçların anahtarı, darda kalanların rahatladığı yer, muhtaçların sığınağıdır. Divan Edebiyatı'nda özellikle kasidelerin vazgeçilmez bir parçasıdır. Nâbî'nin kasidelerinde de olmazsa olmaz bölümünü oluşturur dualar. Şair duaya büyük ehemmiyet verir. Müminlerin mümin kardeşleri için hayır duada bulunmasına değinen Nâbî, dolaylı yönden şu hadisi de ele alır. "Allah rızası için, mümin kardeşin (ettiği) duası kabul olunur."[256]

Mü'mine zâtı içün hayr *du'a* vâcibdür

Eylemez dîni olan hayr *du'â*da taksîr[257]

Şair, ihlâs ile karşılıksız, bir menfaat beklemeden yapılan duanın hızlı bir şekilde kabul edileceğini belirtir:

İhlâs ile *du'â*da idüm gâ'ibânece

Hasbî *du'â*nun esrâ olurmış icâbeti[258]

Her kasidesinden sonra duada bulunan Nâbî, bir kasidesinde, artık dua etmeye başlamasını, belki duasına bir icabet edenin olacağını şöyle dile getirir:

Çün tamâm oldı sözün başla *du'â*ya Nâbî

Bir *du'â* kim işidüb diye icâbet ber-ser[259]

Musahip Mustafa Paşa'ya yazdığı bir kasidesinin sonunda Paşa'ya şöyle güzel bir duada bulunur:

---

[256] İmam Buhârî, Edebü'l-Müfred, Terc. A. Fikri Yavuz, c. 1, Hadis No. 624.
[257] SÜ1, 19a.
[258] SÜ1, 38a.
[259] SÜ1, 21a.

İlâhî her gününü ʿîd ü her şebin kadr it

Nihâl-i tâzedür eyle ilâhî ber-hordâr[260]

Şair, tevhit konulu kasidesinin sonunda da şöyle güzel bir duada bulunur. Duada kendisine de yer verir:

Kerîmâ câhilân-ı niʿmetüz mümkin midür bizden

Bu denlü niʿmetün itmek hukûk-ı şükrini îfâ

(Ey Kerim olan Allah, nimetinin cahilleriyiz. Bizim, senin nimetlerinin şükrünü yerine getirebilmemiz mümkün müdür?)

Bizüm küfrânumuz lagv oldıgında şüphe yok ancak

Anı sen cünbiş-i aklâm-ı gufrânunla kıl ilgâ

(Bizim küfrümüzü, asiliğimizi ancak sen merhamet dolu cımbızınla yok edebilirsin, buna şüphe yok.)

ʿAfüvvâ bendegânun lâyıkı taksîrdür ʿafv it

İdersek de bile taksîr-i bast-ı harf-i istiʿfâ

(Ey affedici, senin kulların kusurludur, cezaya lâyıktır. Ama sen yine de affet; affetmezde cezalandırırsan yine de affını esirgeme.)

O dergâh-ı kerem kim hâki ihsân-hîz-i rahmetdür

Ne kâdîrdür ʿamel müstevcib-i ʿafv olmaga hâşâ

(O kerem dergâhı, rahmet bağışlayan topraktır. Yoksa kulun amelleri haşa, affedilmeye lâyık değildir.)

Neyüz biz ya bizüm aʿmâlümüz n'ola gerek yâ Rab

Ana da mikneti sensin viren ey mûcid-i eşyâ

(Biz kimiz, bizim yaptıklarımız nedir, nasıl olmalıdır ya Rab? Ey her şeyin yaratıcısı, her şeye takat veren sensin.)

---

[260] SÜ1, 22a.

Garîk-i lutf iken hâşâ ki rahmetden kala mahrum

Kemîne bî-kesün ʿabd-i fakîrün Nâbî-i şeydâ[261]

(Senin lütfuna gömülmüş iken, şu kimsesiz yoksul kulun, şu çılgın Nâbî'nin senin rahmetinden mahrum olması düşünülür mü?)

15. Ahlâk

Şüphesiz Nâbî'nin ahlâk anlaşıyını en güzel şekilde, oğluna nasihat niteliğinde yazdığı Hayriyyesi'nde bulabiliriz. Nâbî, oğluna neleri yapıp, neleri yapmayacağı hakkında güzel ahlâkî öğütler verir. Ahlâkî değerler, bir milleti ayakta tutan temel unsurlardır. Sevgi, saygı, muhabbet hep bu değerler sayesinde kuvvet kazanır. Şüphesiz ahlâk deyince akla, Hz. Peygamber gelir. Nâbî de bunu gözardı etmemiş ve kasidelerinde unun ahlâkından şöyle bahsetmiştir.

Hz. Peygamber'in ahlâkından bir koklatmalık sözetse, sultanî söğüt kokusunu daha da artırır. Onun ahlâkından maden su içse, çelik ibrişime yumuşaklık öğretir. Onun ahlâkını yazarken ortasına "inât" sözü yazılsa faraza, güçlük çekmeden "teslim" manasını verir:

Şemme-i *hulk*ını vasf itse çemenlerde nesîm

Gürbe-i bî virür bûy-ı dil-âviz-i zebâd

Maʿden âb içse eger çeşme-i *ahlâk*ından

İder ibrişîme taʿlîm-i nuʿûmet fülâd[262]

Nüsha-i *hulk*-ı miyânında yazılsa farazâ

Bî-taʿab maʿnî-i teslîm virür lafz-ı inâd[263]

---

[261] SÜ1, 3b.
[262] SÜ1, 5a.
[263] SÜ1, 5b.

Nâbî, Mekke Kadısı Seyit Mustafa Efendi'ye yazdığı kasidesinde, onun, ahlâkın güzel vasıflarını üzerinde toplayan kişi olduğunu, ahlâk ve marifet hazînelerinin sahibi olarak bilindiğini söyler:

Gencîne-i ma' ârif-i esrâr sînesi

Mecmû' a-i mehâsin-i *ahlâk* hilkati[264]

Nâbî, bir kasidesinde ahlâkın kötü vasıflarını şöyle dile getirir:

Dehrde anlamayub bilmedügi ola meger

Tama' u bugz u nifâk u hased ü gadr ü sitem[265]

Şair, güzel ahlâkın bazı vasıflarına ise, şu beytinde işaret eder:

' Afv ü hilm ' iffet ü fehm ü zekâ şerm ü hayâ

*Hulk*ınun her birisi bir bende-i fermân-beri[266]

Nâbî'nin ahlâk hakkındaki görüşleri, başta da söylediğimiz gibi "Hayriyye" isimli kitabında mevcuttur. Ayrıca gazellerinde de çok rastlanır. Biz burada sadece kasidelerini inceledik. Ve onun ahlâkî yönünü, ahlâk hakkındaki görüşlerini, düşüncelerini tespit etmeye çalıştık.

---

264 SÜ1, 38a.
265 SÜ1, 32b.
266 SÜ1, 36a.

II. BÖLÜM

TASAVVUF

"Yün giymek, saf olmak, suffa ashabı gibi yaşamak" gibi manalara gelen tasavvuf teriminin, yüzlerce tarifi yapılmıştır: "Tasavvuf baştan başa edebtir." "Kötü huyları terkedip güzel huylar edinmektir." "Nefse karşı girişilen barışı olmayan bir savaştır." "Keşf ve temaşa hâlidir." "Nefsinden fâni, Hak ile baki olmaktır." "Kâmil insan olmaktır." "Hakk'a ermektir." Tasavvuf hakkında yapılan tariflerin bazıları bunlardır.

Prof. Dr. Mustafa Kara konu ve gaye açısından tasavvufu şöyle izah eder: "Tasavvuf bir gönül terbiyesidir. Gönül de insanda bulunduğu için tasavvufun konusu insandır, gayesi ise onun kalbî yönünü eğiterek, olgunlaştırarak kemal derecesine ulaştırmaktır denilebilir. [267]

Hicri 2. asırdan sonra birçok yeni ilimler oluştuğu gibi tasavvuf kültürü de oluşmaya başlamıştır. Tasavvuf kültürü, özellikle hicri 7. asırda kurumlaşmaya gidilmesiyle, yani tarikatların ortaya çıkmaya başlamasıyla bir çok taraftar bulmuş ve geniş kitleler arasında kabul görmüştür. Tabiî ki kabul görmesinin en büyük sebebi, doğrudan insanla ve insan psikolojisiyle ilgili olmasıdır, diyebiliriz.

Nâbî döneminden önce birçok tarikat oluşmuş ve bu tarikatlar toplum içinde ağırlığını hissettirmiştir. Nâbî dönemi ise, tasavvuf ve tarikat anlayışının -eğrisiyle doğrusuyla- revaçta olduğu bir dönemdir. Padişahların dahi bazı şeyhlerle ilişkisi olduğunu görüyoruz. Böyle bir ortamda, toplumu ilgilendiren bir konuda, Nâbî'nin tamamen tasavvuftan ilgisiz kalması ve ona şiirlerinde yer vermemesi düşünülemez.

Kasidelerinden Nâbî'nin, tasavvuf hakkında geniş bir bilgiye sahip olduğu anlalışıyor. Tasavvufî terimleri şiirlerinde sık sık kullanması, bizim kanaatimizi doğrular niteliktedir.

---

[267]Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi, Dergâh Yay. İstanbul 1998, s. 18.

Onun Muhyiddin ibn-i Arabî'ye, Mevlânâ'ya, Abdülkadir Geylânî'ye, Şeyh Ebubekr'e yazmış olduğu kasidelerinin, padişah kasidelerinden önce divanında yer alması düşündürücüdür. Bu kasidelerinden, yukarıda ismi geçen mutasavvıflara karşı bir sevgisinin olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Ama bundan, Nâbî bir tarikata bağlıdır fikrini çıkartamayız. Çünkü şairin övgüyle bahsettiği bu kimselerin tarikatları aynı değildir.

Biz bu bölümde Nâbî'nin kasidelerinden hareketle onun tasavvuf yönünü ortaya koymaya, tasavvufî terimleri ayrı ayrı ele alıp, örnek beyitler vererek konuyu desteklemeye çalışacağız.

1. Hikmet, Hakikat, İbret

Şairin "hikmet şairi" olarak tanınmasından ve hikmete, hakikate önem vermesinden dolayı bu konuyu başa almayı uygun gördük.

Felsefe, adalet, ilim, veciz söz, tecrübe ile kazanılan doğru bilgi, Hakk'a uygun düşen söz, herşeyin en mükemmeli, olanı olduğu gibi bilmek gibi manalara gelen hikmet, Nâbî'nin sık kullandığı bir terimdir.

Nâbî, "hikmet"i ayet ve hadisler ışığında ele almıştır. Kur'an-ı Kerim'de derin kavrayış ve bilgi, öğüt, sır, nübüvvet gibi manalarda kullanılan hikmet kavramı bir çok ayette geçmektedir. Bu ayetlerden bazıları şunlardır: "Allah sana Kitab'ı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğini öğretmiştir."[268] "Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini (size verdiği hidayeti), size öğüt vermek üzere indirdiği Kitab'ı ve hikmeti hatırlayın."[269] "Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse ona pek çok hayır verilmiş demektir."[270] "(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et!"[271] "Andolsun biz Lokman'a: Allah'a şükret! diyerek hikmet verdik."[272] Bir hadis-i şerifte ise Hz. Peygamber; "Hikmet müminin yitiğidir. Onu nerede bulursa alır." buyurmaktadır. Şunu da

---

[268] Nisâ 4/113.
[269] Bakara 2/231.
[270] Bakara 2/269.
[271] Nahl 16/125.
[272] Lokman 31/12.

belirtmek gerekir ki Allah'ın isimlerinden biri de "hikmet sahibi" manasına gelen "Hakîm"dir.

Bütün bu dile getirdiklerimiz çerçevesinde diyebiliriz ki, dünyada cereyan eden hadiselere ibret gözüyle, hikmetle bakan şairler, olayların görünen yüzüyle değil, görünmeyen yüzüyle ilgilenmişlerdir.

Nâbî'nin şu beyti onun şiir anlayışını, şiirden beklediği faydayı açıklar niteliktedir. Şiire meyletmesine sebep olarak, onun hikmet sırrını açığa çıkarmasını gösterir:

Teveccüh itmez idim şiʿre Nâbiyâ bu kadar

Beyân-ı sırr-ı hikem olmayaydı mazmûnı[273]

Mehmet Kaplan onun şiirlerinin hikmet tarzına dönüşmesini şöyle dile getirir: "Nâbî'nin en çok önem verdiği şey, ölçü, denge, akıl ve şuurdur. Şiirlerinin esasını da bunlar teşkil eder. Hayat tecrübesi onda bir "hikmet" hâline gelmiştir ve o şiirlerinde "hikmet"i söylemiştir."[274]

Nâbî'nin hikmet anlayışı, felsefe manasına gelen hikmet anlayışına değil, Kur'an'da bahsedilen hikmet anlayışına uygundur. O daha çok kâinattaki olaylardan, onlardan alınması gereken ibretlerden bahseder. O zaten bu âlemi, hakikatleri toplayan bir hikmet kitabı olarak görür. Onun hikmetini anlayabilenlere ise tebrik eder:

Bu ʿâlem bir *kitâb-ı hikmet-endûz-ı hakâyık*dur

Meʿâlin her kim ihtihrâc iderse âferîn bâdâ[275]

Allah kâinatı öyle karışık hikmetlerle donatmış ki, onu herkes anlayamaz. Eğer onun hikmetini küçük bir çocuk anlayacak olsa üstâd olur. Görünen ya da görünmeyen âlemdeki Allah'ın isimlerinin tezahürlerini ancak hakikati bilenler anlayabilirler:

---

273 SÜ1, 239a.

274 Kaplan, Mehmet, "Nâbî ve Orta insan Tipi", Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I, Dergâh Yay.,İstanbul 1976, s. 233.

275 SÜ1, 2b.

Aceb vazʿ eylemiş bu kârgâh-ı *hikmet-âmîzi*

Ki kemter sunıʿnı derk eyleyince pîr olur bernâ

Hakîkat-bîn olanlar fehm iderler oldıgın ancak

Cihân-ı zâhir ü bâtın hükûmet-hâne-i esmâ[276]

Nâbî, demirci dükkânını yetiştirme yeri olarak görür. Çünkü demirci hikmet vuruşlarıyla ham demiri işleyerek ona güzel suretler verir:

Sadme-i hikmet ile hâmları puhte ider

Terbiyet-hâne-i kevn oldı dükân-ı haddâd[277]

Hikmetle dolu olan bu âlemin, hakîkat denizinin en derinine inebilenler, orada incilerle dolu bir hakikat denizi daha bulacaklardır. O denize ulaşmak da ancak hikmeti, hakîkati, anlamakla olur:

Bu emvâc-ı mecâzun kaʿrına reh-yâb olan anlar

Ki var tahtında pür dürr-i *hakîkat jerf* bir deryâ[278]

Hikmet kavramı üzerinde çok duran şair, onu sık sık şiirlerinde kullanmış ve o terimin içini dolduracak örnekler vermeye özen göstermiştir. Nâbî bazı beyitlerinde hikmeti açıklarken, ibret tarafını da unutmamış, kâinatta olanlara ibretle bakılması hâlinde, bir hikmetinin bulunacağına işaret etmiştir:

Bunun da *hikmeti* vardır bakılsa *ʿibret* ile

Tehî midür meger âsâr-ı inkılâb-ı dühûr[279]

2. Âşık, Uşşak

Taşkın, düşkün, vurgun, haddinden çok fazla ve aşırı derecede seven anlamlarına gelen "âşık" terimi, tasavvufta Allah Taalâ'yı son derece ve azamî

---

276 SÜ1, 2b.
277 SÜ1, 4a.
278 SÜ1, 2a.
279 SÜ1, 15b.

mertebede seven kişiler için kullanılır. Kısaca Hak âşığı denir. Divanın kasideler bölümünde bu konuyla ilgili olarak: "âşık, ehl-i hâl, ehl-i dil, ehl-i irfân, ehl-i derd, ehl-i fakr, fakr, fakîr, âkil, bülbül-i bîgâne, Divane, mürde, saf-dil, kul, gedâ, bendegân, âşıkân, ehl-i îmân, derdmend, uşşâk" gibi kelimeler kullanılmıştır.

Âşık, birine âşık olandır. Bu başta Allah'a olmak üzere, Hz. Peygamber'e, imamlara, sevilen bir tasavvuf ehline veya herhangi bir kişiye olabilir. Nâbî, günahlarından dolayı derde düşen kimselerin, sevgili olarak gördükleri peygamberden yardım beklediklerini söyler. Hastaya vurulan iğne ne kadar faydalı ise, senin yolunun dikeni o kadar, hatta ondan daha fazla faydalıdır. Senin mutfağına başkoymuş olan âşıklar, senin için yanıp tutuşmakta, senden yardım beklemektedirler. Gözlerinden yaş yerine boşalan kan bunun delilidir:

Dermend-i güneh-i hâr-ı rehün nâfi' dür

Ne kadar nâfi' ise hastaya nîş-i fassâd

Matbah-ı kadrüne reh-bürde olan *'uşşâk*un

Gözlerinden dökülür hûn-ı kebâb-ı ekbâd[280]

Nâbî, İbn-i Arabî'ye yazdığı kaside de âşığı, hem Hak âşığı, hem de İbn-i Arabî âşığı olarak kullanır. Hz. Muhyiddin İbn-i Arabî'nin âşık olanlara kader sırrından bahsettiğini dile getirir:

'Âşık-ı nuhbe-i esrârdan eyler âgâh

Nass-ı sırru'l-kader-i Hazret-i Muhyiddîn'ün[281]

Ehli derd olan âşık gönlünü, güneşin seher vaktinde doğarken saçtığı nur gibi, etrafına feyiz saçan İbn-i Arabî'nin nurundan aydınlatır:

*Ehl-i derd*in dilini maşrık-ı envâr eyler

Dem-i feyz-i seheri Hazret-i Muhyiddîn'ün[282]

---

280 SÜ1, 6a.
281 SÜ1, 13b.
282 SÜ1, 14a.

Nâbî, Mevlâna âşıklarını ise şöyle dile getirir:

Libâs-ı hatve giyer ebrûvân-ı şevkinden

Olınca nâsiye-sâ *ʿâşıkân*-ı Mevlânâ[283]

3. Tarikatla İlgili Kavramlar

a. Dergâh, Asitan

Farsça bir kelime olan dergâh; kapı, eşik, kapı yeri, sığınılacak yer, makam, tekke gibi manaları içerir, Divan şiirinde dergâh kelimesi, "dergeh" olarak kullanıldığı gibi, "âstân" olarak da kullanılır. Kasidelerde çok sık rastlamadığımız dergâh kelimesi, bazen Allah'ın ihsan ettiği, günahları bağışladığı kapı, bazen de Hz. Peygamber'den şefaat beklenilen kapı olarak kullanılmıştır. Allah'ın kerem dergâhı, rahmet bağışlayan bir topraktır. Yoksa kulun amelleri haşa affedilmeye lâyık değildir. Yaratılmış olanların hepsi ise Hz. Peygamber'in kapısından yardım isterler, onun şefaatini umarlar:

O *dergâh*-ı kerem bir hâki ihsân-hîz-i rahmetdür.

Ne kâdirdür ʿamel müstevcib-i ʿafv olmaga hâşâ[284]

Tâliʿ u hâbit-i hestî vü bülend ü pestî

Dergeh-i Hazret-i Tâ-Hâ'dan ider istimdâd[285]

Dergâh, Mevlânâ'nın, Şeyh Ebubekr'in mekânı, tekkesi olarak da kullanılmıştır. Mevlâna'nın mekânı ebedî sevinç ve mutluluk verir. Dergâhı ise alınları aydınlatan nur saçar. Şeyh Ebubekir'in dergâhı ise mübarek bir mekân olup, doğru olan her şeyin baş merkezidir:

Virür neşât-ı mü'ebbed *mekân*-ı Mevlânâ

İder cebîni münîr *âstân*-ı Mevlânâ[286]

---

283 SÜ1, 14a.
284 SÜ1, 3b.
285 SÜ1, 4a.

Mübârek *âsitân*dur *âsitânı* Şeyh Ebûbekr'in

İmâm-ı râstândûr *âsitânı* Şeyh Ebûbekr'in[287]

b. Zikir ve Evrat

Zikir; anmak, hatırlamak, yâd etmek manalarına gelir. Bu anma, Allah'ı anma ve hatırlama, onu unutmama olmalı fakat gaflet hâlinde olmamalıdır. Allah'ı bir an olsun dilden düşürmeme, devamlı onunla ve onun Resulüyle birlikte bulunmadır. Evrat ise, virdler demektir. Yani her an ağızda dolaşan sözlerdir. Bu virdler, takiratlarda şeyhler tarafından düzenlenir ve müridlerine onları yapmaları doğrultusunda telkinler verilir.

Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde Allah'ı anmak emredilir. "Allah'ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür."[288] "Öyle ise siz beni anın ki ben de sizi anayım."[289] "Onlar, ayakta dururken; otururken yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar."[290] "Ey inananlar! Allah'ı çokça zikredin."[291] Bunlar zikredilen ayetlerden bazıladır.

Şair farklı beyitlerde doğrudan veya dolaylı olarak Allah'a zikir ve şükür edilmesinin bir gereklilik olduğunu belirtir ve bir itibar, bir makam ummanın yolunun, Allah'ı ve peygamberini anmak olduğunu vurgular:

Ummasın levh-i icâbetde makâm-ı ragbet

İtmeyen nâmunı dibâce-i *zikr* ü *evrâd*[292]

c. İntisap

İntisap, bir kimseye mensup olma, ona tâbi olma bağlanma gibi manaları ihtiva eder. Tarikatların yaygın olduğu toplumlarda sıklıkla kullanılır. Genelde

[286] SÜ1, 14a.
[287] SÜ1, 14b.
[288] Ankebut 29/ 45.
[289] Bakara 2/152.
[290] Âl-i İmran 3/191.
[291] Ahzab 33/ 41.
[292] SÜ1, 6a.

tarikat şeyhlerine bağlılık anlamını içerir. Nâbî, bir beytinde intisabı, Hz. Peygamber'e bağlılık anlamında kullanmış ve şu hatırlatmada bulunmayı unutmamıştır. Ona tâbi olmakla, intisap etmekle, kimse ondan daha yüce olamaz:

Teveffuk eyleyemez *intisâb*-ı bâbunla

Sıfât-ı fakra gınâ yâ Muhammed-i ʿArabî[293]

d. Seyitlik

Seyir; efendi, bey, saygı değer kişi demektir. Mutasavvıflar, büyük sofîleri ve şeyhleri genellikle "seyitî" (efendim) şeklinde ifade ederler. Asıl olarak Hz. Peygamber'in soyundan gelenler için kullanılır. Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere "seyit", Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere ise "şerîf" denir. Nâbî bir naatında seyitlik kapısını şöyle dile getirir:

Niyâz-ı ruhsatı bâb-ı *siyâdet*inden ider

Şefâʿat-i şüfeʿâ yâ Muhammed-i ʿArabî[294]

e. Sema, Devir, Ayin

Sema, musiki heyeti eşliğinde belli bir düzen dahilinde icra edilen mevlevî ayinidir. Bu ayine katılan dervişlere semazen, ayinin icra edildiği yere semahane denir. Devir ise, Mevlevîlikte döne döne yapılan semaya verilen isimdir.

Nâbî, Hz. Mevlânâ'ya yazmış olduğu kasidenin bir beytinde bu Mevlevî ayinine değinir. Devir kelimesini iki manada kullanır. Hem Mevlâna devri yani zamanı olarak, hem de ayinde dönme olarak. Tabiî ki bu ayin ayakta olur. Bu ayinin ise bir benzeri yoktur:

Bu *devr*e benzemez âyîn *devr*-i dîgerdür

Semâʿ-ı vahdet-i *devr*-i zamân-ı Mevlânâ[295]

---

293 SÜ1, 11b.
294 SÜ1, 11a.
295 SÜ1, 11a.

4. Tecelli

Tecelli lügatte aşikâr olmak, açığa çıkmak, görünmek, zuhur etmek demektir. Tasavvufta ise, gaipten gelen nurlar ve kalbde zahir olan nurlar olarak ifade edilir. "Tecelli" kavramı sevilen ve övülen kişinin güzelliğinin (cemal) âşık tarafından farkedilmesiyle ilgilidir. Sevgilinin didarı "nâr" veya "nûr"dur. Böyle olunca âşık, tecelli narının şiddetiyle kendinden geçmiş veya yanmıştır. Âşık, tecelli karşısında tahammül edemez."[296] Nâbî, "tecelli-hâne-i Sînâ", "tecellî-gede-i Sînâ" Mukâbil-i Tûr" gibi kelimeleri kullanarak Hz. Musa'nın başından geçen ve Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen olaya işaret eder:

Olanlar zevk-yâb-ı meşhed-i Mûsâ ider idrâk

Ser-â-ser oldıgın ʿâlem *tecellî-hâne-i Sînâ*[297]

Gelür mesâfına Çâşâr-ı bed-tebâr senün

Olursa kûh-ı keşiş kadr ile *mukâbil-i Tûr*[298]

Mürtebit pertev-i maʿnâ ile her şâh-ı sütûr

Sâka-i nahl-i *tecellî-kede-i Sînâ*'ya[299]

5. Hâl, Hayret, Vecd

Tasavvuf kültürümüzde yerini almış olan bu kelimeler genellikle tekke edebiyatında kullanılır. Beyitlerde "mevc-i hayret, lisân-ı hâl, vecd ü hâlet" olarak kullanılmıştır. Hâl, durum demektir. Tasavvufî tarifi ise, insanın iradesi ve çabası olmadan sırf Allah'ın bir lütfu olmak üzere kalbe gelen feyizlerdir. Hâl, tasavvufta üzerinde önemle durulan bir meseledir. Sufîler "hâller amellerden mevrustur" derler. Hâl, çoğunlukla makam ile birlikte kullanılır. Hâl ve makamın farklı şeyler olduğunu

---

[296] Tatcı, Mustafa, Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası, T. C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998, s.159.

[297] SÜ1, 2a.

[298] SÜ1, 17b.

[299] SÜ1, 41a.

belirten Prof. Dr. Mustafa Kara, aralarındaki farkları şöyle sıralar: "Makam müminin yaptığı ibadet, riyazet ve mücahede ile Allah katında elde ettiği mânevî yerdir. Çalışarak elde edilir. Hâl ise gelip geçici, Allah'ın bir anlık olarak lutfettiği bâtinî bir duygudur. . . Makam kısmen süreklidir, hâl şimşek gibi gelip geçicidir. Makam kesbîdir, hâl vehbî'dir. [300] Hayret ve vecd de hâl ile yaklaşık aynı anlamı ifade ederler. Şaşkınlığı belirtir.

Nâbî, Mekke Kadısı Seyit Mustafa Efendi'ye yazdığı medhiyesinde "hayret"i şaşkınlık olarak açıklar. Eğer onun üstün vasıflarının sonu bulunmuş olsaydı, fikir gemisi hayret dalgaları içine düşmez idi:

Keştî-i fikr düşmez idi *mevc-i hayrete*

Deryâ-yı vasfinun bulunaydı nihâyeti[301]

Tasavvuf kal ilmi değil, hâl ilmidir. O ancak yaşanarak öğrenilebilir. Vecd hâli de aynıdır. Gerçek manada o durum içinde olarak kavranabilir. Nâbî de bu anlayışta olsa gerektir ki, bir beytinde bu durumu şöyle dile getirir. Onun (Seyit Mustafa Efendi) ruhî hâlinden, kendinden geçercesine daldığı ilâhî aşktan bahsedilmesi güçtür. Onu anlamak için yaşamak gerekir:

Ana *lisân-ı hâl* gerekdür ki arz ide

Medhinden iktisâb olunan *vecd* ü *hâleti*[302]

6. Halvet

Yalnız kalıp bir köşeye çekilmek olan halvetin temeli mutasavvıflar arasında, Hz. Peygamber'in vahiy gelmeden önce Hira'da uzlete çekilme uygulamasına dayanır. Hz. Musa'nın Tûr Dağı'nda kırk gün kalmasından dolayı, kırk güne hasredilmiştir. Temel prensip, düşünceyi Allah'tan gayri herşeyden uzak tutmaktır. Şair, kasidelerinde "halvet-i ma'na, hâlvetseray" gibi terimleri kullanarak konuya değinir. Velîlikle halvet iki beyitte birlikte kullanılmıştır. O Allah ki, kimine

---

300 Kara, Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi, s. 127.

301 SÜ1, 38b.

302 SÜ1, 38b.

peygamberlik vererek ahiret azabının şefaatçisi yapmış, kimine de velîlik vererek mana yalnızlığının arkadaşı eylemiştir:

Kimin etmiş risâletle şefî'-i varta-i mahşer

Kimin etmiş velâyetle nedîm-i *halvet-i ma'nâ*[303]

Bir beyitte ise halvet, hamiyet ve yücelik sarayı olarak belirtilmekte ve bu sarayın perdedarı olarak velîlik gösterilmektedir. Başka bir beyitte ise beyni, tasvir yapmanın yalnızlık sarayı olarak nitelemiş ve düşüncesinin şahını o saraya yerleştirmiştir:

Nübüvvet sâhib-i terfî'-bahş-ı râyet-i ahkâm

Velâyet hâcib-i *halvet-serây*-ı 'izzet-i ahmâ

Dimâgı eyleyüp *halvet-serây*-ı kuvvet-i tasvîr

O 'âlî kasrda şâh-ı hayâli eylemiş îvâ[304]

7. Kabz ve Bast, Mahv ve İsbat

Tasavvufta kabz tutmayı, bast açmayı ifade eder. Kabz ve bast salikte bulunan iki zıt hâli anlatır. Biri emin olunan şeyden korkmak (havf), diğeri de korkulan şeyden feraha çıkmak ve ondan emin olmak manalarını ihtiva eder. Kabz ve bast, havf ve reca karşılığı olarak kulanılabilir.

Nâbî, kabz ve bast kelimelerini yeri geldikçe kasidelerinde kullanmıştır. O, ayetlere atıfta bulunur. "Allah hem darlaştırır, hem bollaştırır."[305] Kâbız ve Bâsıt, Allah'ın sıfatlarındandır.

Tasavvufta salikin alışkanlıklardan gelen vasıflarını ortadan kaldırmasına mahv, yerine ibadet hükümlerini koymasına isbat denir. Nâbî'nin, mahv ve isbat terimlerini de tasavvufî manada kullanmadığını görüyoruz. Burada da Allah'ın yok

---

303 SÜ1, 2b.
304 SÜ1, 2b.
305 Bakara 2/245.

etmesi ve var etmesi manalarında kullanılmıştır. Allah, var etme-yok etme, darlık verme- bolluk verme sıfatlarını hikmetlerle dolu olan adalethanesinde, bunları birbirinden razı kılmış ve birbirleriyle âhenkli hale getirmiştir. O, Kâbız ve Bâsıt sıfatlarıyla hakimiyeti altında bulunanları muhafaza etmiş ve kâinat sofrasını onların isteklerine sunmuştur:

Virüb hakk-ı sarîhin *kabz* ü *bast* ü *mahv* ü *isbât*un,

ʿAdâlet-hâne-i hikmetde itmiş cümlesin irzâ[306]

Zihî *Kâbız* ki ʿâlem kabza-i hükminde muztardur

Zihî *Bâsıt* ki çekmiş kâʾinâta süfre-i naʿmâ[307]

Nâbî, şu beytinde de mahv ve isbatı, varolan ve yok olan manasına kullanmıştır. Kâinatın karanlıklarında yazılanların, var olan şeylerin, açıkta bulunan deniz dalgalarından, diğer varlığı ve yokluğu bilinenlenden bir farkı yoktur. Hepsi onun kudret eliyledir:

Mahv ile *isbât* ile yok farkı mevc-i bahrdan

Dest-i kudretde sevâd-ı kâʾinâtun defteri[308]

8. Sır, Esrar, Raz, Gayb

Arapça'da sır, gizli şey, kök, kıymetli, asıl, bir şeyin hâlisi, efdali gibi anlamları ihtiva eder. Sır, kalpte bulunan Rabbanî bir lâtifedir. Ruh sevginin, kalp marifetin, sır da müşahedenin mahallidir. Nâbî, sır kelimesini daha ziyade, kâinatta var olanların görüntülerinin arka tarafında kalan gizlilikleri ifade için kullanmıştır. Tabiî ki yücelik kitabının gizli olan sırlarını evvelen Hz. Peygamber bilir. Mutlak gayb âleminin sırrını bilen ve onun kapısını açan yine odur:

---

306 SÜ1, 1b.
307 SÜ1, 2a.
308 SÜ1, 35b.

Ana ma‛lûm idi *esrâr*-ı kitâb-ı melekût

Gelmedin levh-i hecâya kelimât-ı eb ü câd

Fâtih-i dahme-i derbeste-i *gayb-ı mutlak*

Hâtem-i şâh-ı risâlet şeh-i iklîm-i reşâd[309]

Sırrı, peygamberlerin bildiği gibi, onun yolundan giden, Allah'ın, kendisine ilmin hazinesinden sunduğu kimseler de bilebilirler. Nâbî, dört halifeyi buna dahil eder. Dört halife, Hz. Peygamber'in sırrı bilen dostları olarak, Cebrail'in söylediklerini anlarlar:

Fahr-ı cihânun olmag ile *râz-dân*ları

Sohbet-şinâs-ı Rûhu'l-emîndür çehâr-yâr[310]

Yine birtakım sırları bilenler arasında hak âşıkları vardır. Bunlardan biri olarak gördüğü İbn-i Arabî eserini, var olan fakat herkesin kavrayamadığı sırlarla doldurmuştur. Onun eserleri, sırları açığa çıkaran, bu sırları kendisinde toplayan bir kitaptır. Her bir eseri, varlığın sırrını topladığı gibi, kuru'nun ve yaş'ın manasını da kendinde toplamıştır:[311]

Ne Fütûhât ki feth-i *der-i esrâr* itmiş

Hâme-i feyz-eseri Hazret-i Muhyiddîn'ün

Sırr-ı hestî gibi her bir eseri câmi‛dür

Ma‛nî-i huşk u teri Hazret-i Muhyiddîn'ün[312]

9. Fakr, Gına

Fakr; fakirlik, yoksulluk, ihtiyaçlılık gibi manaları ifade eder. Fakrın hakikati, kulun Allah'tan başka hiç bir şeye ihtiyaç duymamasıdır. "Ey insanlar! sizler

---

309 SÜ1, 4b.

310 SÜ1, 12b.

311 Enam 6/59.

312 SÜ1, 13b.

fakirsiniz, Allah'a muhtaçsınız."[313] Gına ise, fakrın zıddıdır, zenginlik demektir. Mutlak zengin ise Allah'tır. İşte böyle olunca Nâbî, zengin olan Allah'tan rahmetini kesmemesini istemektedir. O, Allah'ın yanında fakirdir, ihtiyaç sahibidir. Gerçek zengin Allah'tır: .

Gârik-i lutf iken hâşâ ki rahmetden kala mahrûm

Kemîne bî-kesün *'abd-i fakîr*ün Nâbî-i şeydâ[314]

Âşık fakirdir, bir arife ihtiyacı vardır. Ondan yol göstermesini ister, ona bağlanır. Ama bu bağlılık intisap ettiği kişinin zenginliğinin önüne geçeceği anlamına gelmez. Bir kimse gerçek arif ve fakr ehli olan Hz. Peygamber'e bağlanmakla derecesini onun derecesine getiremez:

Tefevvuk eyleyemez intisâb-ı bâbunla

Sıfât-ı fakra gınâ yâ Muhammed-i 'Arabî[315]

10. Kanaat

Kanaat, elinde bulunanla yetinip fazlasını arzu etmeme, kısmetine razı olma, israftan kaçınma, tamahkâr olmamadır. Divan Eebiyatı'nda çok sık rastladığımız bu terim üzerinde en çok duran şairlerden biri de Nâbî'dir. Yaşadığı dönem göz önüne alınırsa, onu böyle şiirler yazmaya iten sebepler açıkça ortadadır. İsrafın yaygınlaşması, insanların daha fazla mal elde etmek istemeleri, lüks hayat sürme arzusu, sosyal ve siyasî olaylar bunlardan bazılarıdır. Nâbî, gazelinde makam mevki düşkünlerine şöyle tavsiyede bulunur. Kanaat köşesinde bulunan selametin kıymetini bilen bir kimse, devlet mevkiinin aldanmışı olamaz:

Olmaz firîb-horde-i ikbâli devletün

Kadrin bilen selâmet-i künc-i *kanâ'at*ün[316]

---

[313] Fatır 35/15.

[314] SÜ1, 3b.

[315] SÜ1, 11b.

[316] SÜ1,170b.

Şair, bir beytinde ise kanaati ve tevekkülü birlikte kullanır ve onları hazineye benzetir. Kanaat ve tevekkülün kıymetinin çok iyi bilinmesini, kadrini iyi anlayıp heba edilmemesini ister. Başka bir beyitte de kanaat, şecaat ile birlikte kullanılmıştır:

Gafletten kadrün anlamayup eyledün hebâ

Gencîne-i tevekkül ü künc-i *kanâ'ati*[317]

Nâbî'nin kanaat anlayışı ayet ve hadislerle doğru orantılıdır. O, kanaat konusuna ayrı bir önem verir. "Kanaat" redifli gazelleri mevcuttur. İnsan kendisine verinlenle yetinmez, fazlasını ister. İnsanlar kanaat dükkânının terzisinin varlığını bildiği halde, Allah'ın huzurunda, yaptıklarının hesabını vereceğini bildiği halde, yine de kanaat dükkânında olanlarla yetinmezler:

Kâsid görünür gerçi ki dükkân-ı *kanâ'at*

Der-kârdur ammâ yine mîzân-ı *kanâ'at*

Aynı gazelin diğer beyitlerinden birkaçında ise; kanaat sofrası önüne serilmiş iken, Kaf dağında yaşayan Anka kuşunun kol ve kanadına heves edilmemesi gerektiğini; can güvenliği olan cennet yolunu, arzu ve istek ayağına kanaat eteklerinin köşesinin öğrettiğini ifade eder:

Etme heves-i sâye-i bâl ü peri 'Ankâ

Güsterde iken sâye-i eyvân-ı *kanâ'at*

Ögretdi reh-i cennet-i âsâyiş-i cânı

Pây-ı talebe gûşe-i dâmân-ı *kanâ'at*[318]

11. Lütuf, İnayet, Kerem, Himmet

İhsan, bağış manalarına gelen lütuf kelimesi, kulu Hakk'ın taatine yaklaştıran ve günahlardan uzaklaştıran her şey için kullanılır. "Allah kulları hakkında

---

[317] SÜ1, 33b.

[318] SÜ1,104b.

lâtiftir."[319] Şair, lütuf, inayet kelimelerini, Allah'ın sıfatları olarak kullanır. Bazen de mecazî olarak padişahların vb. kimselerin lütfuna da değinir. Şaire göre, lütuf ve kahır birlikte bulunur ve kâinatın düzeni bu şekilde sağlanır. Bir başka beytinde lütfunun inkâr edilemeyeceğini söyler. Aslında "âlemde bulunan fenle, bilimle ilgili terimler onun lütfunun kadrini bildirmek içindir:

*Lutf*unun kadrini bildürmek içündür mutlak

Istılâhât-ı fünûn içre bulunmak eb' âd[320]

Yine günahkâr kulun bağışlanması, affedilmesi onun keremiyledir, lütfuyladır. O, kerem dergâhına rahmet bağışlayan toprak gibidir. Lütuf Allah'tandır:

O *dergâh-ı kerem* kim hâki ihsân-hîz-i rahmetdür

Ne kâdirdür ' amel müstevcib-i ' afv olmaga hâşâ[321]

Günahkâr kulun Rabbinin karşısında konuşması, yine onun keremiyledir. Ehl-i kerem de onun yüce kereminin vasıflarıyla vasıflanmalı, affedici olmalı, özür sahiplerini azarlamamalıdır:

Felek bana yine döndi didi ki ey Nâbî

Egerçi *ehl-i kerem* itmez ehl-i ' özre ' itâb[322]

Nâbî, himmet kavramını sevilene kavuşabilmek için gerekli manevî yardım anlamında ele alır. Manevî yardım, peygamberlerden ya da velî kullardan olabilir. Kim ki bunları vesile edip, onlardan imdad-ı tasarruf ederse, hayatta iken himmet ettikleri gibi, öldükten sonra da eserleriyle himmet ederler. Abdülkadir Geylanî'ye yazdığı kasidesinde buna işaret eder:

Hâl-i mevtinde dahi hâl-i hayâtında gibi

İder imdâd-ı tasarruf eser-i *himmet*-i Şeyh[323]

---

319 Şuarâ 26/19.

320 SÜ1, 5a.

321 SÜ1, 3b.

322 SÜ1, 23b-24a.

323 SÜ1,14a.

12. Arif, İrfan, Marifet

İrfan; bilme, biliş, kavrayış olarak tanımlanır. Zahirî (medresedeki) ilimden tamamen ayrıdır. "Kendini bilmek" deyimi irfanın aslına işaret eder. İrfan sahibine "arif" denir. İrfan ancak aşk ile elde edilir. "Nefsini bilen, Allah'ı bilir" hadis-i şerifi sofîler arasında yaygındır. İlim aklın, irfan ise duygunun eseridir. Sofîler irfanın Allah'ın vergisi olduğunu savunurlar.

Divan şiirinde şairler sevdiklerini arif kisvesiyle vasıflandırırlar. Nâbî'nin gözünde arifin ayrı bir yeri vardır. İrfan sahibi olan arif, marifetin kıymetini en iyi bilendir. Bir mısrasında bunu şöyle ifade eder. "Marifet kadrini irfan anlar." Ona göre arif olmak kendini bilme açısından güzeldir. Şunu da unutmamak gerekir ki, felek ne vermiş ise onun hesabını mutlaka soracaktır:

ʿÂrif ol dest-güşây olma ʿatâ-yı çarha

Ne ʿatâ eyler ise âhir ider istirdâd[324]

Arife ululuk bağışlayan, onun şan ve şerefini yükselten, Hz. Adem'in alnındaki nurun sahibi olan ve kerem ocağının cevheri olan Hz. Peygamber'dir:

Nûr-ı pîşânî-i Âdem güher-i kân-ı kerem

Asl-ı ihsân-ı niʿam *ʿârife* bahş-ı emcâd[325]

Nâbî'ye göre arif dünya nizamının özüne vâkıf olan kişidir. O, dinî ve dünyevî işlerin özüne hakimdir. Aşağıdaki beytinde arif olarak belirttiği kişi ise Sultan III. Ahmet'tir:

Vâkıf-ı meşgale-i lübb-i nizâm-ı ʿâlem

ʿÂrif-i mes'ele-i şerʿi şehenşâh-ı habîr[326]

Nâbî, sevdiği kimseleri arif kisvesine sokmaya devam eder. Musahip Mustafa Paşa'da bunlardan birisidir. Onun kalbi irfan mektebi, ağzı feyz saçan merkez, kalbi ise ilham alma yeridir. İrfan, feyz ve ilham birlikte zikredilmiştir:

---

[324] SÜ1, 4a.
[325] SÜ1, 4b.
[326] SÜ1, 18b.

Dilidür *mekteb-i ʿirfân* deheni masdar-ı *feyz*

Kalbi mirʾat-ı cilâ-dâde-i rûy-ı *ilhâm*[327]

Şair, bir beytinde "âlim, dânâ, âkıl, ârif" terimlerini bir arada kullanmış, başka bir beytinde ise, "ârif, sâhib-dil, sencîde kelâm"ı birlikte kullanmıştır. Vezir olan Musahip Mustafa Paşa güzel huylu, âlim ve ilim üzerine çalışan, aynı zamanda akıllı düşünen, güzel söz söyleyen arif birisidir:

Âsaf-ı sâf-meniş *ʿâlim* ü *dânâ*-verziş

ʿÂkıl-ı pâk-reviş *ʿârif*-i pâkîze-kelâm[328]

Arif ve gönül ehli olan, ölçülü söz söyleyenler konuşurlarken atların meydanda koştukları gibi hemen ortaya atılmazlar. Ölçülü konuşurlar ve ar sahibidirler:

Sürmege vâdi-i meslûke kümeyt-i kalemi

ʿÂr ider *ʿârif* ü *sâhib-dil* ü *sencîde* kelâm[329]

Şaire göre kâinat sırlarla doludur. Küçük büyük herşeyin yaratılışının bir hikmeti vardır. Nâbî, marifeti, Allah'ın mahareti güzel yaratması olarak kullanır, her zerre marifet kitabının eseridir:

Bu ʿulviyyât u süfliyyât tedbîrât-ı Rabbânî

*Kitâb-ı maʿrifet*dür nokta-i zerrât ser-tâ-pâ[330]

13. Zahit, Zühhat

Züht, dünya sevgisine gönülde yer vermemek anlamına gelen bir terimdir. Zahit, ham sofu, pişmemiş, olgunlaşmamış, dinin özünden habersiz şekilci kişidir. Dinin kabuğunda kalan, ilim ve imanı dış görünüşüyle anlayan, bunu da başkalarına ısrarla anlatan ve durmadan öğütler verip topluma düzen verdiklerini sananlardır.

---

327 SÜ1, 25b.
328 SÜ1, 25b.
329 SÜ1, 28a.
330 SÜ1, 2a.

Şairler daima âşığın karşısında zahidi görürler. Zahitlerin tek emeli cennete kavuşmaktır. Riyakârdırlar ve ellerinden tesbih eksik olmaz. Nâbî, bir beytinde, zâhidin işinin delilik olduğunu, aşk ve meyhâneden anlamadığını şöyle izah eder:

Huccetle senindür biliriz savmaa *zâhid*

Fermân-ı şeh-i ʿaşk ile meyhâne bizimdür

Şair, zahit hakkındaki görüşleriyle, âşıklarla hemfikirdir. Zahit görünüşe önem verir, hep önde olmak ister. Ona göre zahitlerin Hz. Peygamber'e sığınmaları, mihrabın eteğine teşebbüs etmelerinden daha hayırlıdır:

İlticâ itse senün dergehine enfaʿdur

İtmeden dâmen-i mihrâba teşebbüs *zühhâd*[331]

Nâbî, Daltaban Mustafa Paşa'ya yazdığı kasidesinde Paşa'nın atına bindiği zaman, onu dua ile zahitlerin tutması gerektiğini söyler. Çünkü zahitler gösterişe önem verirler. Paşa'nın övgüsüne mazhar olmak için işin özüne inmezler:

Saʿâdet ile semend-i murâda bindükçe

Tuta rikâbını dest-i duʿâ ile *zühhâd*[332]

14. Makam, Cah, Ser-menzil

Makam; durulan yer, durak, memuriyette mertebedir. Tasavvufta ise çabalayarak elde edilen yerdir. Hâl ve makam farklı şeylerdir (Bkz. Hâl, Hayret, Vecd). Peygamberlerin de bir makamı vardır. Hz. Peygamber'in makamı muhabbettir. Bir kimse onun adını anmakla makamını yükseltebilir, itibarını artırabilir:

Ummasun levh-i icâbetde *makâm*-ı ragbet

İtmeyen nâmunı dîbâçe-i zikr ü evrâd[333]

---

[331] SÜ1, 6a.

[332] SÜ1, 30b.

[333] SÜ1, 6a.

Makam çalışıp çabalayarak elde edilir. Makam sahibi, halk arasında da gönüllerde de taht kurar. Öyle kimseler vardır ki, onların makamı arşın kenarındadır. Onların makamına birçok kimse akıllarıyla ulaşamaz:

Anun *makâm*ına olmaz resâ tuyûr-ı hıred

Kenâr-ı ʿarşdadur âşiyân-ı Mevlânâ[334]

Makamın son durağına, ser-menzile ulaşmak kolay değildir. Bu binlerce kişinin arzu ettiği yerdir. Tasavvufa girmiş olan saliklerin de amacı budur:

Sad hezârânın ider vâsıl-ı *ser-menzil*-i kâm

Sâlik-i pey-siperi Hazret-i Muhyiddîn'ün[335]

İzzet ve makam sahibi için manen ve bedenen kuvvetli olmak gerekir. Çalışmak ve sabretmek, uzun yıllar beklemek gerekir. Birçok kimse izzet ve makam sevdasında olup, devamlı hayal kurarlar:

Bu sinn ü sâlde garazun *ʿizz* ü *câh* ise

Yok *ʿizz* ü *câh*a cism-i nizârun liyâkati[336]

Sevdâ-yı *ʿizz* ü *câh*a hayâlât-ı sevdâvî

Fikr-i terakkiyât merâkî ʿalâmeti[337]

Nâbî, kasidelerinde makamı; mevki, yer olarak da yeri geldikçe kullanmıştır. Dönemindeki makamları işgal edenleri serçe kuşuna benzetir. Hüma kuşunun yerini serçe almış, bahçeler yabancı otlarla şekil değiştirmiş ve her yer ilgisiz kişilerle doldurulmuştur:

Pür idi sebze-i bîgânelerle gülşen-i dehr

Oturmuş idi hümâlar *makâm*ına ʿusfûr[338]

---

[334] SÜ1, 14b.
[335] SÜ1, 13b.
[336] SÜ1, 33b.
[337] SÜ2, 41a.
[338] SÜ1, 15b.

15. Havf, Reca

Korku ve ümit anlamlarına gelen bu iki kelime mutasavvıflarca çok kullanılır. Havf, Allah'tan ve onun gazabından, cehennem azabından korkmaktır. Ümit ise, kalbin hoşlandığı bir şeyin gerçek olacağı beklentisinden ferahlık ve rahatlık duymasıdır. İnsanın Allah'ın azabına veya gazabına maruz kalabileceğini düşünmesi havfa, lütfuna ve nimetine nail olabileceğini düşünmesi recaya sebep olur. Korkuyla ilgili birçok ayet-i kerime mevcuttur." ... Onlar korkarak ve ümit ederek Rablerine ibadet ederler."[339] "Eğer mümin iseniz benden korkunuz."[340]

Nâbî, kasidelerinde korku ve ümit konusuna çeşitli vesilelerle değinse de "havf ve reca" kelimelerinin kullanımı tek yerde olmuştur. Kıyamet günü korkuların ümide çevrilmesi, sığınacak bir yerin olması, birilerinin el uzatması beklentiler arasındadır. Bu da Allah'ın sevgili kullarından beklenir. En iyi kurtarıcı ise Hz. Peygamber'dir. Ey Muhammed! Muhakkak ki senin himayetinle mahşer gününde ümitlerimiz korkularımıza üstün gelecektir:

Himâyetünle çıkar rûz-ı haşrda gâlib

Sipâh-ı *havfe recâ* yâ Muhammed-i ʿArabî[341]

16. Ülfet, Vefa

Ülfet; dostluk, ahbablık, kaynaşmadır. Samimi olmak, insanlarla iyi geçinmek, herkesle anlaşmaktır. Vefa ise verilen söze bağlılıktır. Dostluk, sıkıntılı günlerde belli olur; canciğer arkadaş eyyam-ı kederde kendini gösterir:

Didüm âyâ kanı ol yâr-ı zamân-ı hasret

Kanı ol hem-dem-i *germ-ülfet*-i eyyâm-ı keder[342]

Nâbî, ülfet kurulacak, dostluk kurulacak arkadaşların iyi seçilmesi gerektiğini savunur. Yoksa kişinin zarar görebileceğini söyler. Ey kötü ahlaklı düşman! Senden

339 Secde 32/16.

340 Âli İmran 3/186.

341 SÜ1, 11a.

342 SÜ1, 19b.

yeme içme, eğlence muhabbetinden başka hiç dostluk görmedim, aksine hep zarar gördüm:

*Ülfet*ünden senün ey düşmen-i mahrem-sîret

Görmedim ʿıyş u tarab görmemden gayrı zarar[343]

Nâbî'ye göre "mey-i ülfet" düşman ile dostu tek renk yapar, "maʿcûn-ı vefâ" ise düşmanların kederlerini artırır:

Oldı yek-reng *mey-i ülfet* ile düşmen ü dost

İtdi *maʿcûn-ı vefâ* refʿ -i küdûrât-ı hısâm[344]

17. Feyz, Feth (Fütühat), Nur

Feyz, taşmak demektir. Tasavvufta, salikin çalışması ve çabası sözkonusu olmaksızın Allah tarafından onun kalbine herhangi bir hususun verilmesi olarak ifade edilir. Sofîler, iç dünyalarından kaynaklanan bilgilere fetih adını verirler. Bu hususta birçok eser kaleme alınmıştır. Nâbî, İbn Arabî'nin eserine değinerek, bu eserin sırlarla dolu bir "feyz-eser" olduğunu belirtir:

Ne *Fütûhât* ki *feth*-i der-i esrâr itmiş

Hâme-i *feyz-eseri* Hazret-i Muhyiddîn'ün[345]

Feyz, sevgilinin derecesini yükseltmek, ona verilen değeri göstermek için de kullanıldığı olmuştur. Nâbî, Şeyh Ebubekr'in mezarının feyiz bahşeden yer olduğunu bunun için cinlerden, insanlardan ve meleklerden bir çok ziyaretçisinin bulunduğunu söyler. Aynı kasidenin son beytinde onun feyzinden mahrum olmamayı ummaktadır. Ey Nâbî! Şeyh Ebubekir'in mihmanlığını yapmış ve onun tekkesinde çok defa bulunmuş biri olarak herhalde onun feyzinden mahrum olmazsın:

---

343 SÜ1,19b.

344 SÜ1, 26b.

345 SÜ1, 13b.

Ziyâretgâh-ı cinn ü ins ü ervâh ü melâ'ikdür

Mezâr-ı *feyz-bahş*-ı câvidânı Şeyh Ebûbekr'ün[346]

ʿAceb mi Nâbiyâ *feyz*inden itmezse bizi mahrûm

Çün olduk tekyesinde mihmân-ı Şeyh Ebûbekr'ün[347]

Kur'an ilham kaynağıdır, nurdur, yollara ışık saçar, yolları aydınlatır. Doğru yola ileten, geçecek yerlerde meşale olan, Kur'an'ın ayetleridir:

Pertev-i şârika-i âyet-i Kur'ânîdür

Meşʿal-i reh-güzeri Hazret-i Muhyiddîn'ün[348]

18. Mutasavvıflar

a. Muhyiddin b. Arabî

Nâbî'nin İbn-i Arabî'ye bağlılığı çok samimî ve gönüldendir. Onun kitaplarını iyice okumuş ve onları pek çok sevmiştir. O, divanında tevhit, naat ve çehâr-yâr adına yazdığı kasidelerden sonra, İbn-i Arabî'ye bir medhiye yazmıştır. Diğer bütün medhiyelerden önce onun adına medhiye yazılması manidardır. Bu kasidesinde bizzat onun eserlerine ve bu eserlerin içeriğine değinir. Kaside 24 beyitten oluşmaktadır.

Nâbî, hakkında güzel sözler söylediği Hz. Muhyiddin'in kapısında bulunan toprağın, gözleri şifa veren sürme olduğunu, onun bakışlarının ise bakırı altın yapacak kadar kuvvetli olduğunu söyler:

Sürmedür hâk-i der-i *Hazret-i Muhyiddîn*'ün

Kîmyâdur nazarı *Hazret-i Muhyiddîn*'ün

---

[346] SÜ1, 15a.
[347] SÜ1, 14b.
[348] SÜ1, 13b.

Şaire göre İbn-i Arabî yüce bir ilme sahiptir. O, ilmi kaynağından alır. Onun bizlere vermiş olduğu haberler doğrudan ya Allah'a, ya Hz. Peygamber'e ya da Hızır'a ulaşır. Onların sözleridir ve öğrendiklerini onlardan öğrenmiştir:

Hazret-i Hakk'a ya Peygamber'e ya Hızr'a çıkar

Bî-vesâ'it haberi *Hazret-i Muhyiddîn*'ün

Onun tertemiz olan kalbi gerçek bilgiyle irtibat halindedir ve bu merkez ezelî ilmin tam bir aynası, en güzel şekilde yansıtıcısıdır:

Mazhar-ı kâmil-i ʿilm-i ezelî olmışdur

Kalb-i pâkîzeter-i *Hazret-i Muhyiddîn*'ün

Nâbî, onu velilerin , irfan sahiplerinin en başına yerleştirmiştir, onun makamı çok yüksektir. O, gerçek bir Allah dostu ve peygamber varisidir. Velilik halkasının mührüdür. İrfan sahipleri onun birer askerleridir:

Hâtem-i hass-ı velâyetdür olursa ne ʿaceb

Ehl-i ʿirfân neferi *Hazret-i Muhyiddîn*'ün

Nâbî, dergâhının kapısında hizmeti göze alacak kadar sevgi ve saygı beslediği İbn-i Arabî'ye şöyle seslenir ve onun karşısındaki hakirliğini dile getirir. Eğer senin dergâhının kapısının toprağının hizmeti elime geçse, kirpiklerimi süpürge ederdim:

Girse Nâbî ele müjgânumı cârûb iderüm

Hıdmet-i hâk-i der-i *Hazret-i Muhyiddîn*'ün[349]

Nâbî, gazellerinde ve Hayriyye'sinde de sık sık İbn Arabî'den bahsetmiş ve ona karşı beslediği muhabbeti dile getirmiştir. Onun eserlerini yakınlarına, dostlarına okumaları için tavsiyede bulunduğu gelen rivayetler arasındadır.

---

349 SÜ1, 13b.

b. Mevlâna Celaleddin Rûmî

Nâbî'nin Mevlâna'ya karşı da bir sevgisi vardır. 1678'de hacca giderken Konya'da bulunan türbesini ziyaret etmiş ve o zaman onun adına bir medhiye yazmıştır. Prof. Dr. Meserret Diriöz onun mevlevîlerle olan ilişkisini, onun şairliğine ve musikî-şinaslığına bağlar: "Şairliği ve mûsikî-şinaslığı dolayısıyla mevlevîler arasında da çok yakın dostlar edinebilmiş olmasından şüphe bulunmayan Nâbî, güzel münasebetlerini hayatı boyunca, Çelebilerle de devam ettirmiştir."[350]

Nâbî, Mevlâna için yazdığı 23 beyitten oluşan medhiyesinde ona ve dergâhına övgüler yağdırır. Mevlâna'nın mekânı insanlara ebedî mutluluk verir ve onların alınlarını nurlandırır, aydınlatır:

Virür neşât-ı mü'ebbed mekân-ı *Mevlânâ*

İder cebîni münîr âstân-ı *Mevlânâ*

Nâbî'nin gözünde onun makamı çok yükseklerdedir. Mevlâna'nın mekânının arşın kenarında olduğunu, dolayısıyla makamına akıl kuşlarının bile ulaşamayacağını söyler:

Anun makâmına olmaz resâ tuyûr-ı hıred

Kenâr-ı ʿarşdadur âşiyân-ı *Mevlânâ*

Şair, Mevlâna'nın keramet sahibi olduğunu ve şerefli bir sülâleden geldiğini söyler. Mevlâna'nın keramet saçan temiz vücudu, doğruluk hanedanı olan şerefli bir sülâledir; onun soyunun şerefi üç koldan gelmektedir. Hem nebilerden, hem padişahlardan, hem de halifelerden:

Sülâle-i şeref-i hânvâde-i sıddîk

Vücud-ı pâk-i kerâmet-feşân-ı *Mevlânâ*

Halîfe-zâde vü şeh-zâde vü Nebî-zâde

Se rütbedür şeref-i dûdmân-ı *Mevlânâ*[351]

---

[350] Diriöz, Eserlerine Göre Nâbî, s. 295.

[351] SÜ1, 14a - 14b.

Şair, kasidesinde Mevlâna'nın kıymetli eserlerine de değinir. Ona göre, Mevlâna'nın Mesnevî'sinin dili, hikmetler hazinesinin anahtarıdır ve içerisi cevherlerle doludur; Fih-i ma-Fih eseri ise, hikmetlerin derinliklerine vâkıf olarak sunulan ve hakkı açıklayan bir kitaptır:

N'ola cevâhir ile olsa *Mesnevî* memlû'

Kilîd-i genc-i hikemdür zebân-ı *Mevlânâ*

Gören kitâb-ı hikem-senc-i *Fîh-i mâ-Fîh*'ün

Bilür ki hakkı beyândur beyân-ı *Mevlânâ*

Nâbî, Mevlâna hakkındaki manzûmesinin son beyitlerinde, Mevlâna dostlarından, gönül defterinin bir kenarına kendisi için: "Mevlâna hanedanının kapısının değersiz bir toprağıdır" diye yazmalarını ümit ettiğini söyler:

Ümîd-i şimdi budur Nâbî-i siyeh-kârun

K'anunçün eyleyeler dûstân-ı *Mevlânâ*

Kenâr-ı defter-i dilde bu gûne nâmını kayd

Kemîne hâk-i der-i hânedân-ı *Mevlânâ*[352]

c. Abdülkadir Geylânî

Nâbî, Abdülkadir Geylânî hakkında da müstakil bir manzume yazmıştır. Dokuz beyitten oluşan medhiyesinde onun himmet yönüne değinir ve kendisinin üzerinde toplanan, onu üstün kılan vasıfları sıralar. Sağlığında kendisi, insanların imdadına yetiştiği gibi, öldükten sonra da onun himmetli eseri insanların imdadına yetişmektedir:

Hâl-i mevtinde dahi hâl-i hayâtında gibi

İder imdâd-ı tasarruf eser-i himmet-i *Şeyh*

---

[352] SÜ1, 14a-14b.

Nâbî'nin, Abdülkadir Geylânî'nin bir çok kimsenin tepkisine yol açan; "Her velînin başı, benim ayağımın altındadır"[353] sözünü inanarak tekrarlaması, ona olan sevgi, saygı ve itimadının tam olduğuna işaret eder:

Fahrdür gerdenine cümle-i ehlü'llâhun

Kadem-i meymenet-endûhte-i ʿizzet-i *Şeyh*[354]

ç. Şeyh Ebubekir

Nâbî'nin sevdiği, saydığı, takdir ettiği ve dost olduğu mutasavvıflardan biri de Şeyh Ebubekir'dir. Onun için on iki beyitten oluşan bir medhiye yazmıştır. Hakkında fazla bilgiye sahip olmadığımız Şeyh Ebubekir hakkında Prof. Dr. Meserret Diriöz şu bilgileri verir: "XVIII. asrın ilk yıllarında öldüğünü tahmin ettiğim Şeyh Ebubekir, "Ahmediye" sahibi Diyarbekirli Ahmed Mürşidî (1688-1766)'nin de şeyhidir. Nâbî'nin bu şiirinden anlaşıldığına göre, o tarihte ölmüş bulunan bu keramet sahibi şeyhin tekkesi ve mezarı, Halep'te bulunmaktadır. Bu zatın hangi tarikatın şeyhi olduğu da maalesef bilinmemektedir."[355]

Nâbî, şeyhin feyiz saçan ölümsüz mezarının, insanlar, cinler, ruhlar ve melekler tarafından ziyaret edilen yer olduğunu belirtir. Ayrıca onun tekkesinde çok defa misafir olarak bulunduğunu dolayısıyla feyzinden mahrum olmayacağını umduğunu dile getirir:

Ziyâretgâh-ı cinn ü ins ü ervâh u melâʾikdür

Mezâr-ı feyz-bahş-ı câvidânı *Şeyh Ebû Bekr*'ün

ʿAceb mi Nâbiyâ feyzünden itmezse bizi mahrûm

Çok olduk tekyesinde mîhmânı *Şeyh Ebû Bekr*'ün[356]

---

353 Ateş, Ahmet, "Abd al-Kadir al-Cîlî" mad., İslâm Ansiklopedisi, c.1, s. 82.

354 SÜ1, 14a.

355 Ayrıca şöyle bir dipnot vermiştir. "Halk arasında "Şıh Bekir" diye anılan Şeyh'in, Birecik'te Sancak mahallesinde bulunan sûr'a yakın "Kastel"in bitişiğindeki evde olan sandûkası, anlaşılıyor ki, onun mezarı değil, makamıdır." (Diriöz, a.g.e., s. 293.)

356 SÜ1, 15a.

Şeyh Ebubekir'in daha çok kerametleriyle tanındığını söyleyen Nâbî, ona dahil olanların sıkıntılarından, hastalıklarından, gamlarından kurtulacağını da belirtir:

Ahibbânun lisânında misâl-i vird dâ'irdür

Kerâmetle mü'ekked dâstânı *Şeyh Ebû Bekr*'ün[357]

Olurlar illet ü renc ü gam u mihnetden âzâde

Olanlar dâhil-i dârü'l-emânı *Şeyh Ebû Bekr*'ün[358]

d. İbrahim b. Edhem

Nâbî, Belh'li şehzâde, meşhur zahid ve sofî olan İbrahim b. Edhem'e[359] özel kaside yazmamış Rami Muhammed Paşa'ya yazdığı kasidesinde ırzda, namusta, haramdan kaçınmada, eşsiz şahıs olarak göstermiştir. O, güzel vasıfların timsalidir:

Gayret ü himmet ü insâfda ahdü'l-ʿÖmereyn

ʿİffet ü ʿismet ü perhîzde *İbn-i Edhem*[360]

19. Dil, Kalb, Süveyda

Kalp, Divan Edebiyatı'nda çok kullanılan bir terimdir. Genellikle "dil" olarak kullanılır. Nâbî, kasidelerinde; "kalp, dil, reftâr-ı dil-ârâ, dil-i gayb, cân u dil, kalb-i pâkîteri, pâre-i dil, âyîne-i kalb, dil-güşâ, sâhib-dil, aynu'l-kalb, çeşm-i dil, gönül. . ." gibi kelimelerle kalp hakkında güzel inceliklere değinmiştir. Kalp, ilâhî hitabın merkezidir. İnsanın hak ve hakikati idrak ettiği yerdir. Yaratıcının aşkı, üzüntüsü,

---

357 SÜ1, 14b.

358 SÜ1, 15a.

359 (Öl. 161/777). Belhlidir. Bir prensin oğludur. Av esnasında "Bunun için mi yaratıldın?" diye bir ses duyar ve intibaha gelir, uyanır, Mekke'ye gider. Orada Süfyan-ı Servî (Öl. 169/785), Fudayl b. İyaz (Öl. 187/802) ile görüşür. Daha sonra Şam'a döner ve orada vefat eder. Müsteşrikler tahtını terk etme işinden hareketle onu Buda'ya benzetirler. Kara, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, s. 116.

360 SÜ1, 32a.

korkusu, sevgisi, bu noktada tecelli eder. Kalp ve gönül aynı zamanda marifet ve irfan denilen tasavvufî bilginin odak noktasıdır.

Nâbî, tevhitinde nokta diye isimlendirdiği tohumdan bahsederken onu, gönül içindeki yüce noktaya benzetir ve ondan farkı olmadığını söyler. Bu yüce nokta ise, kalpte bulunan süveyda noktasıdır:

Olur ol nokta zâhir ʿayni ile mîve zımnında

ʿIyâr-ı nokta-i *dil* n'oldıgın fehm eyle ol dânâ

Şair, müminin kalbini, yüce yaratıcının "arş-ı azam"ı olduğunu, "ba"nın altındaki nokta ne ise, kalbte bulunan "süveyda" noktasının da öyle öneme haiz olduğunu ve Allah'ın tecelli ettiği yerin orası olduğunu belirtmektedir:

Anunçün ***kalb-i mü'min*** oldu ʿarş-ı aʿzam-ı Bârî

Didi ʿârif benem ol nokta-i mevzûʿa tahte'l-bâ[361]

Gönül, sevinç ve üzüntü, haz ve elem arasında sürekli değişken bir tavır içindedir. Gönül ehlinin gönlündeki bu dalgalanmaların sebebi, ona gelen tecellilerin değişmesidir. Zaten kalp, değişme demektir.

Kalp, Allah'ın evidir. O evin bir tarafı mamur olurken, diğer tarafı viran olur. İnanıp inanmayana göre de kâfir ya da mümin olur:

Kalb bir hâne iken baksan iki cânibine

Biri vîrâne olur biri olursa âbâd[362]

Kalp, tecelli merkezidir. Emir ve yasakların ulaştırıldığı yerdir. İlham ve keşfin mazhar olduğu mekândır. En önemlisi de vahyin indiği, vahye şahitlik eden saraydır. Gaybın gönlüdür:

Mevrid-i vahy-i ilâhî *dil*-i gayb-ülfetidür

Vahy-i Kur'ân'a dahi kimsede yok istiʿdâd[363]

---

[361] SÜ1, 2b.
[362] SÜ1, 4a.
[363] SÜ1, 5a.

Gönül, gam ve sevinç yeri, keder ve mutluluk yuvasıdır. Nâbî, değişken olan gönlü "gamkede" (tasa evi) olarak görür. Bir beytinde kalbin dertli tarafına baktığını, orada keder tozundan bir şeye rastlamadığını söylerken; başka bir beytinde, gamı dünyada ararken kalbin bir köşesine sinmiş olarak bulduğunu söyler:

Dün ki itdüm taraf-ı *gamkede-i kalbe* nazar

Görmedüm zerre kadar gerd-i küdûretden eser

Cüst-cû eyler iken gam diyü dünyâyı tamâm

*Dil*de buldum yine bir gûşeye sinmiş inler[364]

Kalbi, hidayete ulaştıran çok feyizli bir tekkeye benzeten Nâbî, ilhamı, gönlü aydınlatan gökte asılı bir kandil olarak bize sunar:

Kalbi ol tekye-i pür-feyz-i hidâyetdür kim

Gökten âvihte kındîlidür anun ilham[365]

Gönül, nefisle bir olursa kendisine hoş gelen şeylere meyleder. Mal mülk sevdasına düşer. Mal mülk kazanma sevdasına düşen gönlün ise pirlikle işi olmaz, zaten kadir ve kıymeti de yoktur:

Sevdâ-yı kesb-i mâl ile mâlî ise *dil*in

Anun da pîrlikde nedür kadr ü kıymeti[366]

20. Kutub, Gavs

Kelime olarak değirmen taşının mili demek olan kutub, tasavvufta en büyük veliyi, her zaman âlemde Allah'ın nazar kıldığı yer olan tek kişiyi ifade eder. Kutub, manevî derecesi büyük veli bir kuldur ve âlemin ruhu olarak değerlendirilir. Kısaca tasarruf sahibidir. Arapça, yardım etme, imdada yetişme manasına gelen gavs,

---

364 SÜ1, 19b.
365 SÜ1, 27b.
366 SÜ1, 33b.

kutubla aynı anlamda kulanılmakla birlikte kutbun üst mertebesi olarak da kullanılmaktadır. Böyle olunca en yüksek manevî makam olarak ifade edilir.

"Ricalü'l-gayb" (gayb erenleri)'ın başında kutbun bulunduğu, onun altında da başka kimselerin bulunduğu hakkında bilgiler verilmiştir. [367]

Nâbî, farklı beyitlerde kutb ve gavs kelimelerini kullanır. İnsan nefesiyle dönen çarkın direğinin kutb olduğunu söyleyen şair, şu ayete de işaret etmiştir: "Yeri döşedik ve oraya sabit dağlar yerleştirdik. . ."[368]

Çerh-i mînâ nefes-i âdem ile devr eyler

*Kutb*dur bârgeh-i seb' semâvâta 'imâd[369]

Kutub olarak Hz. Peygamber'i gösteren şair, onun ilmine mirasçı olan insanların o kutbun dairesinden dışarı çıktıklarını, gerektiği şekilde o ilimle faydalanamadıklarını ifade eder:

Hazret-i *kutb*un olur dâ'iresinden hâric

'İlmine olmag ile vâris-i kâmil efrâd[370]

İrfan sahibi olan insanların sözleri çok derin olur. Onların manasını ancak halife olanlar ve aktab olanlar anlayabilirler. Mevlanâ'nın canlara tazelik katan güzel söyleyişlerini de ancak bunlar anlayabilir:

Meger halîfe vü ***aktâb*** fehm ide ancak

Zebân-ı tâze-i cândur lisân-ı Mevlânâ[371]

Mutasavvıflarca gavsü'l-'azam olarak bilinen Abdülkadir Geylânî'ye yazmış olduğu manzumesinde Nâbî buna işaret eder. Şeyh kutbiyyeti, ferdiyyeti ve gavsiyyeti kendisinde toplamıştır:

---

[367] Bkz. Kara,Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi, s. 251-254.

[368] Kaf 50/7.

[369] SÜ1, 4a.

[370] SÜ1, 5a.

[371] SÜ1, 14b.

Cem' -i *kutbiyyyet* ü ferdiyyet ü *gavsiyyet* ile

Se sütûn üzre turur bârgeh-i rif' at-ı Şeyh[372]

21. Vera

Vera, takvayı, Allah'tan korkmayı, şüpheli şeylerden kaçınmayı ifade eder. Nâbî, vera terimini Şeyh Ebubekir'e yazdığı manzumesinde kullanır. Tasavvufî manasıyla kullandığı bu kelimeyi şeyhle özdeşleştirir. Onun izzet ve şanı, can gözünün veraya sahip olmasındandır. Bunu ancak hakikati gören gözler idrak edebilir:

Ana çeşm-i hakîkat-bîn gerek kim eyleye idrâk

Verâ-yı çeşm-i tendür ' izz ü şânı Şeyh Ebûbekr'ün[373]

22. Tevekkül

Divan Edebiyatı'nda hakkında en çok söz edilen terimlerden biri de tevekküldür. Tevekkül, "güvenme, bel bağlama, vekil tayin etme, havale etme" anlamlarına gelir. Tasavvuf terimleri sözlüğünde, tevekkül ve takdirin şu anlamları yer almaktadır.

a) Allah katında olana güvenip halkın elinde avucunda olan şeye göz dikmemek. b) Vaad edilene güvenme. c) Her halükârda sadece Allah'a sığınma. d) Kalbin Hakk'a itimadı e) Vesvese, endişe ve rızık kaygısı hâlini yok edip, insanı huzura ve rahata kavuşturan Mevlâ'ya güven hâli. f) Hakk'ın inayet ve va'dini yeterli görüp nefsin tedbirini terk etmesi.[374] Kâmûs-ı Türkî'de tevekkül, işlerini Allah'a havale edip kaderin hükmüne razı olma şeklinde tanımlanır.

Tevekkül kelimesi Kur'an-ı Kerim'de yeri geldikçe zikredilir: "Kim Allah'a güvenirse o, ona yeter."[375] "Eğer müminler iseniz Allah'a güvenin."[376] "Müminler

---

372 SÜ1, 14a.

373 SÜ1, 15a.

374 Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1998, s. 531.

375 Talâk 65/3

376 Maide 5/23.

ancak Allah'a dayansınlar"[377] Ayetlerde görüldüğü üzere, tevekkülün önemi açık bir şekilde dile getirilmektedir.

Tevekkül, Allah'ı vekil kılmaktır. Ona güvenip dayanmaktır. Tasavvuf erbabı arasında buna sıkıca uyulur. Süleyman Uludağ'a göre sofîler beşerî iradeye sebep ve tedbir fikrine ve tabiat kanunlarına fazla önem ve değer vermenin, ilâhî iradeye ve takdire önem ve değer vermemek manasına geldiğine kanidirler. Sebep ve tabiat kanununa ne kadar çok önem verilirse ilâhî iradeye o kadar az ehemmiyet verilir. Sebep ile ilâhî irade arasında ters orantı vardır. [378]

Tasavvufun yalnız esaslarını değil, aynı zamanda derinliklerini ve inceliklerini de çok iyi bilen Nâbî, [379] şiirlerinde tasavvufî unsurları başarıyla kullanmıştır. Şairin "tevekkül"e bakışı mutasavvıflardan farklı değildir. Şair, tevekkül sancağı altında kendisini güvende hissetmektedir:

Mukîm-i zîr-i livâ-yı ***tevekkül***üz Nâbî,

Kurâ-yı nâhiye-i gaybdür ze'âmentümüz[380]

Şair, çalışıp çabalamanın esasen neticeyi değiştirmeyeceğini, kişi her ne yapsa olacak olanın önüne geçemeyeceğini belirtir. Tabiî ki tedbir almanın kişinin mesuliyetini yerine getirmeye yarayacağını söyler:

Tâ key bu bûs-ı dâmen u dest ey harîs-i câh

Takdîrden müsâ'adesiz maslahat m'olur[381]

Şâir, insanların en çok yanıldığı, kadr ü kıymetini bilmediği, gaflette olup heba ettiği iki şey olduğunu söyler ve bunları hazineye benzetir, hazine olarak niteler. Bu ikisi tevekkül ve kanaattir:

Gafletle kadrün anlamayub eyledün hebâ

Gencîne-i ***tevekkül*** ü künc-i kanâ'ati[382]

---

[377] İbrahim 14/11.

[378] Kuşeyrî, Abdulkerim, Kuşeyrî Risâlesi (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 1982, s. 302.

[379] Diriöz, a.g.e., s. 303.

[380] SÜ1, 143a.

[381] SÜ1, 117a.

[382] SÜ1, 33b.

Nâbî, bir kasidesinde tevekkül ve takdirle ilgili düşüncelerini çok güzel bir şekilde dile getirir ve şöyle ifade eder :

Bir bendeye irişse Huda'nun ʿinâyeti

Hâzır olur bilâ-taʿab esbâb-ı râhatı

(Allah'ın yardımı bir kula erişirse, onun rahat etmesi için bütün sebebler hazır olur.)

Bir nahlün itse neşv ü nemâsın Hudâ murâd

Cârî olur ayağına cûy-ı saʿâdeti

(Hüda, bir hurma ağacının yetişip büyümesi için murat etse, saadet nehrini onun ayağından geçirir.)

Bir nâ-murâdı eylemek isterse ber-murâd

Olur resîde hod-be-hod eczâ-yı devleti

(O, muradı olmayan birine arzusuna kavuşturmak istese, talihinin bütün cüzleri kendiliğinden erişir.)

Tevfîk-i Îzidi kime olursa reh-nümâ

Baht-ı bülendi cezb ider ahkâm-ı rifʿati

(Allah'ın yardımı kime yol gösterici olsa, yüceliğinin hükümleri onu, yüce bahtına çeker.)

Bir ʿukdenün iderse Hudâ hallini murâd

Eyler havâle nahun-ı dest-i suhûleti

(Allah, arzu edip de arzusuna ulaşamayan birinin arzusunu yerine getirmek istese, kolaylık elinin tırnağını ona havale ediverir.)

Bir hastanun ʿilâcını ʿÎsâ nüzûl ider

Tashîhine olursa Hudâ'nun irâdeti

(Eğer hidayet veren Allah hastanın şifa bulmasını istiyorsa, ilacını İsa peygamber ile gönderir.)

Miʿmârı çihil merhaleden gönderür Hudâ

Bir hânenün murâd olunursa ʿimâreti

(O Allah ki, bir hanenin yapılmasını istese, onu yapması için kırk yerden usta gönderir.)

Esbâb-ı inhilâline bir emr-i müşkilün

Takdîr olur müsâʿidi geldükde sâʿati

(O, bir sıkıntının giderilmesini isterse, takdir olunan müsait zaman gelince, onun giderilmesi için birçok yol açar.)

Olsa kimün güşâyiş-i çeşmi murâd-ı Hakk

Tâb-efgen eyler üstine bir nûr-ı rahmeti[383]

(Allah, bir kimsenin gözünün açılmasını istiyorsa, rahmetinin nurundan oraya bir ışık düşürüverir.)

---

[383] SÜ1, 37b.

SONUÇ

XVII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan ve klâsik edebiyatımıza altın harflerle ismini yazdırmış olan hikmet şairi Nâbî'nin "dinî ve tasavvufî yönünü" tahlil etmeye çalıştık.

Bildiğimiz gibi hikmetli söz söyleme sanatı, yazılı edebiyatımızın ilk örnekleriyle ortaya çıkmış ve devamlı olarak edebiyat ürünlerimiz arasında yer almıştır. Bu söyleyiş Nâbî ile birlikte zirveye ulaşmış ve en güzel örnekler onunla birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yüzden o, hikemî tarzın kurucusu olarak kabul edilmiştir. Halk arasında yaygın olan "Nâbî gibi söylüyor" sözü de buna işaret etmektedir.

Nâbî'nin yaşadığı dönem, Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı olduğu yıllara rastlar. Ardı ardına gelen iç ve dış felâketler sebebiyle, siyasal ve ekonomik sorunlar artmış, kişisel ve toplumsal değerler bozulmaya başlamıştır. Nâbî de diğer insanlar gibi bu sıkıntılı günleri gören bir kişi olarak bu olaylardan etkilenmiş; şiirlerine, dünya görüşüne, hatta din ve tasavvuf anlayışına çağının anlayışlarını dahil etmiştir. Döneminin olaylarına bağlı olarak düşünmeye ve düşündürmeye ağırlık veren sanat anlayışıyla ön plâna çıkmıştır. O, insanlara doğru yolu göstermeyi, onlara öğüt vermeyi kendisine vazife olarak görmüştür.

Hayatı tecrübe etmiş, yaşamış ve görmüş biri olarak Nâbî, dünyaya çok değer veren bir kişilikle karşımıza çıkmaz. O, dünyayı değerli ve aldatıcı yönleriyle iyi tanımış ve gelip geçici bir konak yeri olarak görmüştür. Onun aldatıcılığına inanmış ve insanlara inandırmaya çalışmıştır. Bunların yanında o, dünyadan bir sofi gibi büsbütün sıyrılmamıştır. Yeri geldikçe yaşamanın zevkini tatmış ve acısıyla tatlısıyla hayata ayak uydurmaya çalışmıştır.

Nâbî'nin bize kadar ulaşmış olan Divan'ı oldukça hacimlidir. Buna karşın mutlaka incelenmesi gereken önemli bir eserdir. Prof. Dr. Meserret Diriöz'ün, Divan üzerinde bir çalışması mevcuttur. Divan birçok konuyu içinde barındırmaktadır. Biz burada sadece Nâbî Divanı'nın kasideler bölümünü ele alarak, Nâbî'nin dinî ve

tasavvufî dünyası hakkında bilgi edinmeye çalıştık ve onu okuyucuya sunmayı, daha sonra yapılacak olan çalışmalara örnek teşkil etmesini amaç edindik.

Nâbî, dinî terimleri aslına uygun olarak kullanmaya çalışmış, birçok fikrini ayet ve hadislere gönderme yaparak ortaya koymaya gayret göstermiştir. Hurafelerden uzak, İslâm'ın özünü yaşamaya ve yaşatmaya çalışmıştır. Tevhit ve naat konulu kasideleri, onun Allah'a ve resulüne olan bağlılığını, aşkını ortaya koymaktadır. Tevhitlerinde Allah Taalâ en güzel isimleriyle anılmakta, bazı isimleri beyitlerde tek tek ele alınarak, açıklamalarıyla birlikte verilmektedir. Her şeyi yaratanın ve her şeyin yegâne sahibinin o olduğu üzerinde ısrarla durulmaktadır.

Nâbî, Hz. Peygamber'e özel naatlar yazmakla birlikte, diğer peygamberlerin bazılarına benzetme amaçlı olsa da değinmektedir. Dört halifeye ait methiye yazması onlara olan sevgisini göstermektedir.

Tasavvufu ve tasavvufla ilgili terimleri çok iyi bilen ve şiirlerinde onları yerli yerinde kullanan Nâbî'nin bir tarikata bağlı olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Fakat onun tasavvufî terimleri ustaca kullanması, Muhyiddin ibni Arabî, Mevlâna, Abdülkadir Geylânî gibi tanınmış tasavvuf büyüklerine kasideler yazması onun tasavvufa olan meylini ve tasavvufa olan hakimiyetini göstermesi açısından önemlidir. Özellikle bu kasidelerin, diğer kasidelerden önce divanında yer alması dikkat çekicidir. Bunun yanında, devrinin bazı tarikat anlayışlarını yermesi, yozlaşan tarikatlara karşı mücadele içinde olduğunu gösterir.

Kasidelerinden onun akla, düşünmeye, düşündürmeye, dine ve dine uygun tasavvuf anlayışına önem verdiğini anlamak zor olmasa gerektir. Yeri geldikçe onun ümitsizliğe düşmesi de devrinin olaylarıyla yakından alâkalıdır.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse Nâbî, dönemini iyi tanımış ve onu eserlerine iyi nakşetmiştir. Şiirlerindeki gerçekçi tutumuyla insanlara hikmetli sözler söyleyerek, zamanına ışık tutmaya çalışmıştır. Ayet ve hadislere sık sık atıfta bulunması, tasavvufî terimleri iyi hazmetmiş olması, onu şiirlerinde başarıya ulaştırmıştır. Nâbî gibi usta şairlerin eserleri iyi tahlil edilmeli ve yeni gelen nesle tanıtılmalıdır. Böyle güzel şiirlerin şairleri, edebiyat ve kültür tarihimiz açısından son derece önemlidir. Bunun için böyle mümtaz kimselerin zaman zaman öne çıkarılmasının gerekli olduğu kanaatindeyiz.

BİBLİYOGRAFYA

Abdulkerim Kuşeyrî, Kuşeyrî Risalesi (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 1999.

Algül, Hüseyin, İslâm Tarihi, Gonca Yay., İstanbul 1991.

Ateş, Ahmet, "Abd al-Kadir al-Cîlî" maddesi, İslâm Ansiklopedisi, c. 1, İstanbul 1965, s.82.

Banarlı, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, c.II, İstanbul 1971, s. 670.

Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri, I-XII, Ötüken-Söğüt, İstanbul 1987.

Bilkan, Ali Fuat, Nâbî Dîvânı, M.E.B. Yay., c.I-II, s. XXV, İstanbul 1997.

Bilkan, Ali Fuat, Nâbî Hayatı Sanatı Eserleri, Akçağ Yay., Ankara1999.

Bilkan, Ali Fuat, Nâbî Hikmet Şair Tarih, Akçağ Yay., Ankara 1998.

Canan, İbrahim, Hadis Ansiklopedisi (Kütüb-i Sitte), Akçağ Yay., İstanbul, ts.

Cebecioğlu, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ankara 1998.

Ceylan, Ömür , Tasavvufî Şiir Şerhleri, İstanbul 2000.

Çavuşoğlu, Mehmet, Necati Bey Divanı'nın Tahlili, M.E.B. Yay., İstanbul 1971.

Çavuşoğlu, Mehmet, Divanlar Arasında, Umran Yay., Ankara 1981.

Çelebi, Süleyman, Mevlid (Haz. Faruk K. Timurtaş), İstanbul 1990.

Dilçin, Cem, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, T.D.K.Yay., Ankara 2000.

Diriöz, Meserret, Eserlerine Göre Nâbî, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1994.

Diriöz, Meserret, Nâbî'nin Ailesine Dair Yeni Bilgiler, Türk Kültürü, sayı: 167, Ankara 1976.

Döndüren, Hamdi, İslâm İlmihâli, Erkam Yay., İstanbul 1991.

Feridüddin Attar, Tezkiretü'l-Evliya (Haz. Süleyman Uludağ), Bursa 1984.

Hucvirî, Keşfu'l-Mahcûb-Hakikat Bilgisi- (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 1996.

İmam Buharî, Edebü'l-Müfred (Terc. A.Fikri Yavuz), Sönmez Neşr., İstanbul 1979.

İpekten, Haluk, Büyük Türk Klâsikleri, c. VI, İstanbul 1988.

Kaplan, Mehmet, "Nâbî ve Orta İnsan Tipi", Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I, Dergâh Yay., İstanbul 1976, s. 214.

Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergâh Yay. İstanbul 1998.

Karahan, Abdülkadir, Nâbî, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.

Kılavuz, A. Saim, Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş, Ensar Neşr., İstanbul 1998.

Kortantamer, Tunca, Eski Türk Edebiyatı Makaleler I, Akçağ Yay. Ankara 1993.

Köprülü, M. Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1991.

Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, (Ali Özek ve ark.), T.D.V. Yay. Ankara 2001.

Kurnaz, Cemal, Hayali Bey Divanı Tahlili, Kültür Bakanlığı Yay.,Ankara 1987.

Mengi, Mine, Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1987.

Mengi, Mine, Çağının İnsanı Olarak Nâbî, Ömer Asım Aksoy Armağanı, s.177-84, T.D.K. Yay., Ankara 1978.

Muhyiddîn-i Nebevî, Riyazü's-Salihin (Terc., Sıtkı Gülle), İstanbul 1995.

Nâbî, Divan, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Böl., K. 1118.

Nâbî, Divan, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Böl., K. 1117.

Nâbî, Divan, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi Böl. 488.

Okuyucu, Cihan, Nâbî, Timaş Yay., İstanbul 2001.

Onay, A. Talat, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı (Haz. Cemal Kurnaz), Ankara 1993.

Pala, İskender , Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Ötüken Neşr., İstanbul 1999.

Pala, İskender, Kudemânın Kırk Atlısı, Ötüken Neşr., İstanbul 1998.

Pala, İskender, Nâbî, Hayriyye, Bedir Yay., İstanbul 1989.

Pekolcay, Neclâ, İslâmî Türk Edebiyatı, İstanbul 1996.

Sefercioğlu, M. Nejat, Nev'î Divanı'nın Tahlili, Ankara 1990.

Tarlan, Ali Nihat, Fuzûlî Divanı Şerhi, Akçağ Yay., Ankara 1998.

Tatcı, Mustafa, Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.

Timurtaş, Faruk K., Tarih İçinde Türk Edebiyatı, Boğaziçi Yay., İstanbul 1981.

Tolasa, Harun, Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Ankara 2001.

Topalaoğlu, Bekir, Kelâm İlmi Giriş, Damla Yay., İstanbul 1996.

Uludağ, Süleyman, İslâm'da İnanç Konuları ve İtikadî Mezhebler, Marifet Yay., İstanbul 1996.

Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1998.

Yazır, Hamdi (Elmalılı), Hak Dini Kur'an Dili, Azim Dağıtım, İstanbul ts.

Yılmaz, Mehmet, Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler, İstanbul 1992.

Yorulmaz, Hüseyin, Divan Edebiyatında Nâbî Ekolü, Kitabevi Yay., İstanbul 1996.

İSİMLER VE MEKÂNLAR İNDEKSİ